

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TARİH PROGRAMI

ABDÜRREŞİD İBRAHİM'E GÖRE JAPONYA'DA MODERNİZM VE İSLAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Onur AKAN

MAYIS-2017

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

ABDÜRREŞİD İBRAHİM'E GÖRE JAPONYA'DA MODERNİZM VE İSLAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Onur AKAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

MAYIS-2017

TRABZON

ONAY

Onur AKAN tarafından hazırlanan **Abdürreşid İbrahim'e Göre Japonya'da Modernizm ve İslam** adlı bu çalışma 13/06/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA (Başkan)

Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ (Danışman)

Doç. Dr. SEZAI BALCI

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../...

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Onur AKAN

18.05.2017

ÖNSÖZ

Tarih alanında yapılan her çalışma, ilgili alanda ardından yapılacak çalışmalara yol açmakta ve konunun bütün boyutlarıyla anlaşılması çabasına hizmet etmektedir. Bu nedenle tarih çalışmalarının geçmişte aslında ne olduğu sorusunun cevabını tamamıyla verme iddiası olamaz. Zira aslında ne olduğu hiçbir vakit tam olarak kavranamaz. Kavranamayan bu boşluklar ise tarihte spekülasyona sebep olabilecek alanlara yol açmaktadır. Bu sebeple tarih yazımı bir nebze olsa da geçmişin yazar eliyle yeniden inşası olmak zorundadır. Sonuçta bu tez çalışması da geçmişin bütün hakikatine vakıf olma iddiasında değildir. “Abdürreşid İbrahim’e Göre Japonya’da Modernizm ve İslam” adlı bu tez çalışmasının odaklandığı husus XX. yüzyılın başlarında Rus Müslümanlarının önde gelen isimlerinden biri olan Abdürreşid İbrahim’in Japonya’ya seyahatini ve Japonya’da İslam lehine bir kamuoyu oluşturma çabalarının bir kesitinin aydınlatılmaya çalışılmasıdır. Dolayısıyla Abdürreşid İbrahim’in Japonya’da bulunduğu süre zarfı içerisinde burada kurmuş olduğu temasları ve faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında öncelikli benden desteğini esirgemeyen ve bana daima yol gösteren hocam Doç.Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ’a şükranlarımı sunarım. Yine tezin yazım aşamasında özellikle belge transkripsiyonunda oldukça yardımcı olan Yrd.Doç.Dr. Miraç TOSUN ve Öğr.Gör. Edip ÖNCÜ’ye teşekkür ederim. Tezin düzenleneme döneminde benden yardımını esirgemeyen Shazat BABAJANOV, ve Hüdanur ÜSTÜNDAĞ’a teşekkürlerimi sunarım. Son teşekkür ise bu zorlu süreçte benden desteklerini esirgemeyen aileme ve yakın arkadaşlarımdır.

Mayıs, 2017

Onur AKAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
TABLOLAR LİSTESİ	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ.....	1-8

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ABDÜRREŞİD İBRAHİM HAYATI VE ESERLERİ	9-55
1.1. Abdürreşid İbrahim'in Hayatı	9
1.2. Abdürreşid İbrahim'in Eserleri	53
1.2.1. Kitap ve Risaleler	53
1.2.2. Çıkardığı Gazete ve Dergiler	54

İKİNCİ BÖLÜM

2. ABDÜRREŞİD İBRAHİM'E GÖRE JAPAONYA'DA MODERNİZM	56-89
2.1. Japonya.....	56
2.2. Japon Modernleşmesi.....	57
2.2.1. Tokugawa Dönemi	57
2.2.2. Japonya'nın Dışa Açılması	61
2.2.3. Meiji Restorasyonu (1868-1912)	63
2.3. Meiji Reformları.....	64
2.3.1. Sosyal ve Ekonomik Reformlar	64
2.3.2. Askeri Reformlar.....	65
2.3.3. Meiji Anayasası.....	66
2.3.4. Endüstrileşme.....	67

2.3.5. Eğitim Reformları	68
2.4. Abdürreşid İbrahim'e Göre Japon Modernleşmesi	69
2.4.1. Japonya'da İlk İzlenimler.....	70
2.4.2. Japonya'da Şehirler.....	71
2.4.2.1. Yokohama.....	71
2.4.2.2. Tokyo.....	73
2.4.3. Japonya'da Köyler	74
2.4.4. Japonya'da Basın	75
2.4.5. Japonya'da Eğitim.....	76
2.4.6. Sagamu Hapishanesi	82
2.4.7. Japonya'da Askerlik.....	83
2.4.8. Japonya'da Ticaret	84
2.4.9. Japonya'da Altın Madeni.....	86
2.4.10. Japonya'da Finans.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ABDÜRREŞİD İBRAHİM'E GÖRE JAPONYA'DA İSLAM.....	90-146
3.1. Japonya'da Din.....	90
3.2. XIX. Yüzyıl Osmanlı-Japon Münasebetleri.....	94
3.2.1. Ertuğrul Faciası.....	103
3.3. Çin-Japon Savaşı.....	110
3.4. Rus-Japon Savaşı.....	113
3.5. Japonya'da Dini Arayışlar.....	118
3.5.1. Din Kongresi	118
3.5.2. Japonya'da Müslümanlığın Yayılma Olanakları	122
3.6. Abdürreşid İbrahim'e Göre Japonlar ve Din.....	124
3.7. Abdürreşid İbrahim'in Dini Yayma Gayretleri	125
3.7.1. Japonya'da Cami İnşası	135
3.7.2. Abdürreşid İbrahim ve Kara Ejderler.....	139
SONUÇ	147
YARARLANILAN KAYNAKLAR	149
ÖZGEÇMİŞ	161

ÖZET

Bu tez çalışmasında Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya yaptığı seyahat ile bu seyahati boyunca kurduğu ilişkileri ve yapmış olduğu faaliyetler incelenmiştir. Abdürreşid İbrahim'in Japonya kurduğu ilişkilerin ve yapmış olduğu faaliyetlerin kapsamlı bir şekilde araştırılmasının İslam'ın Japonya'daki tarihine katkı sağlayacağı düşünülerek ve bu çalışma yapılmıştır.

Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944); aydın, fikir adamı, seyyah ve siyasi bir entelektüel figür olarak, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk yarısında Türk ve İslam dünyasında söz sahibi olmuş bir kişiliktir. Oldukça zor şartlar altında çocukluğunu geçirmiş olan Abdürreşid İbrahim, bütün zorluklara göğüs gererek eğitimine devam etmiş ve Mekke ve Medine'de tahsilini tamamladıktan sonra ömrünün büyük bir çoğunluğunu Müslümanların problemlerine çözüm aramakla geçirmiştir. Bu arayış kendisini 20. yüzyılın başlarında Japonya getirmiştir.

Abdürreşid İbrahim, Türkistan'dan yola çıkmış olduğu 3 yıllık seyahatinin yaklaşık 7 ayını Japonya'da geçirmiştir. Japonya'da kaldığı süre zarfı içerisinde Japon basını ile yakın temaslar kurmuş ve basın yolu ile kendisini Japon toplumuna tanıtmaya ve kabul ettirmeye çalışmıştır. Abdürreşid İbrahim, Japonya'da birçok üst düzey devlet adamı, subay, profesörlerle görüşmeler yapmış, onları Müslümanlarla işbirliği yapmaya teşvik etmiştir. Diğer taraftan ise Japonya'nın hızlı bir modernleşme geçirmesi ve kendisini dünyaya kabul ettirmesindeki teknik başarıyı ve bunu yaparken de muhafazakâr kimliğini koruyabilmesini yakından incelemiştir. Japonya'da Kokuryukai ya da daha yaygın ismi ile bilenen Kara Ejderler gibi bazı gizli yapılanmalarla yakın ilişkiler kurmuş, bu ilişkiler sayesinde Japonya'da bir cami inşası projesine dâhil olmuş ve İslam'ı Japonya'da tanıtmaya çalışmıştır. Ayrıca Japonya'da bulunan Hristiyan misyonerlerin İslam aleyhinde yürütmüş oldukları faaliyetleri Japonya'da edindiği Müslüman dostları ile engellemeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdürreşid İbrahim, İslam, Japonya, Modernizm

ABSTRACT

In this thesis, Abdurresid Ibrahim's travel to Japan, his activities and the relationships he established during this travel were examined. The need for the thorough examination of his activities and contacts in Japan arose from the fact that the history of Islam in Japan is yet to be a virgin field of exploration.

Abdurresid Ibrahim (1857-1944) was among the Russian Turks who made a respectable name both in the Islamic and Turkic world during the end of the 19th century and the first half of the 20th century as a fellow intellectual, traveler figure as well as a man of thought and politics. Despite the hardships he experienced as a child, he completed his education in Mecca and Medina and dedicated most of his life in search of solutions for the problems of the world's Muslim population. At a certain stage of this intellectual journey, his quest brought himself to Japan.

Abdurresid Ibrahim began his journey in Turkestan. His travel spanned to three years, of which 7 months he stayed in Japan. During this time in Japan, he established contacts among the Japanese press and sought for recognition and acceptance from the Japanese society. He also met several important figures from the Japanese higher bureaucracy, military and academic world and encouraged them to cooperate with the Muslims of the world. He also spent a good deal of time in Japan observing how Japan technologically caught up with the Western World and gained worldwide recognition while keeping its conservative social identity. He established contact seven among the secret societies of Japan such as Black Dragons (Kara Ejderler), and his acquaintance helped him to take part in a mosque building project. His effort to promote Islam in Japan led him to put effort in preventing the anti-Islamic activities of the Christian missions in Japan through the help of friends he made in Japan during his shortstay.

Keywords: Abdürreşidİbrahim, Islam, Japan, Modernization

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Japonya'da Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı.....	78
2	Japonya'da Altın Madeni	86

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : Adı geçen eser
- a.g.m. : Adı geçen makale
- a.g.t. : Adı geçen tez
- AÜDTCF : Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
- Bkz. : Bakınız
- BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- Ca : Cemaziyelevvel
- Çev. : Çeviren
- DH. MKT : Dahiliye Mektubi Kalemî
- DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
- Ed. : Editör
- Haz. : Hazırlayan
- IRCICA : İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
- İA : İslam Ansiklopedisi
- İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
- MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
- OTAM : Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama: Merkezi Dergisi
- R : Rabiülahir
- Ra : Rabiulevvel

- s. : Sayfa
- S : Safer
- Sad. : Sadeleştiren
- t.y. : Tarih yok
- SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi
- TTK : Türk Tarih Kurumu
- Vd. : Ve diğerleri
- Y.A.HUS : Yıldız Hususi Maruzat
- Y.PRK.ASK. : Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı

GİRİŞ

XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar gerek Osmanlı dünyası gerekse İslam dünyası Batı tarafından tahakküm altına alınmaya çalışılmaktaydı. Osmanlı Devleti XIX. yüzyılına sonuna gelindiğinde bağımsızlığını koruyan bilen tek İslam devletiydi ve bütün dünya Müslümanları Batı'ya karşı Osmanlı'nın yanında yer almaktaydı. Özellikle Osmanlı padişahının İslam dünyasının halifesi olması, Hindistan'dan Cava'ya, Endonezya'dan Malaya adalarına kadar dünya Müslümanları yüzlerini Osmanlıya çevirmişti.

Bu dönemde Osmanlı ile yakın ilişkiler kurmaya çalışan bir isimde Rusya Müslümanlarının önde gelen isimlerinden biri olan Abdürreşid İbrahim'dir. Abdürreşid İbrahim, Rusya'nın Tobolsk vilayetine bağlı Tara kasabasında dünyaya gelmiştir. Ailesi okumasına oldukça önem vermekteydi ve daha küçük yaştan itibaren kendisini Tara'daki okullardan daha iyi bir eğitim alabileceği Tara'dan uzak yerlere göndermekten çekinmemekteydi. Yine ailesinden uzak Elmen köyünde eğitim aldığı sırada burada bulunan insanların öğrencilere karşı tutumu Abdürreşid İbrahim'in üzerinde oldukça derin tesirler bırakmıştır. Zira köy ahalisi yaşadıkları baskılar ve kendilerine uygulanan haksızlıklar karşısında öğrencileri direnme dayanakları olarak görmekte, onlar için ellerinden gelen fedakârlıkları yapmaktaydı. Bu köyde bulunduğu dönemde önce annesinin, ardından babasının vefat etmesi ile birlikte kardeşi ile tek başına kalmıştır. Bu olumsuzluklar karşısında eğitimine ara vermek istememiş ve yazları çalışarak eğitimi için gerekli olan masrafları karşılayacak parayı kazanmaya çalışmıştır. Küçük yaştan beri mücadeleci bir kişiliğe sahip olmuş olan Abdürreşid İbrahim, Tara ve çevresindeki eğitimi kendisine yeterli bulmayarak, eğitimine Medine'de devam etmek istemiştir. Bunun için yollar aramış ve imamlığını yaptığı köyün zenginlerden birinin desteği ile 1879'da Odesa üzerinden İstanbul'a kadar gelmiştir. Burada parası bitmiştir. İstanbul'da bulunan İshak Hacı Apanev, ünlü siyasetçi ve âlim Şıhabbettin Mercanî gibi isimlerin himayesi altına girerek Medine'ye kadar gitmek istemiş ise de hiç kimse kendisini yanına almak istemiştir. İstanbul'da yaklaşık iki ay kalan Abdürreşid İbrahim, Hacca gitmekte olan zengin bir Tatar'ın himayesine girerek 1880'de önce Mekke ardından da Medine'ye gitmiştir. Kutsal

topraklarda geçirdiği dört yıllık süre onun eğitim hayatının en önemli safhasını oluşturur. Burada bir taraftan derslerine devam ederken, diğer taraftan da siyasi eğitim almaktaydı. Ayrıca burada Hac mevsiminde dünyanın dört bir yanından gelen Müslümanlarla tanışma fırsatı bulmuş ve onlarla İslam dünyasının meseleleri hakkında fikir alış verişinde bulunma şansını da yakalamıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra 1885 yılında tekrar İstanbul'a gelmiş ve dönemin önemli simalarından Namık Kemal, Ahmed Vefik Paşa, Muallim Naci, Cemaleddin Afgani ve Ahmed Mithad Efendi gibi kişilerle tanışmıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra doğdu yer olan Tara'ya dönen Abdürreşid İbrahim, burada elinden geldiğince Müslüman Türklerin sorunlarıyla ilgilenmeye çalışmıştır. Eğitim konusuna da ağırlık vermiş birçok yerde *usul-i cedit* okullarının açılmasını sağlamıştır. Ayrıca İstanbul ile ilişkisini kesmemiş, Doğum yeri Tara'dan yanına öğrenciler olarak İstanbul'a gelmiş ve bu öğrencileri Dârü't-tedris ve Dârü'ş-şafaka okullarına yerleştirmiştir.

Abdürreşid İbrahim, bir taraftan soydaşlarının sorunları ile ilgilenirken diğer taraftan da seyahatler düzenlemekteydi. 1897 yılında Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Avusturya, İsviçre, Fransa, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Odesa, Kafkasya, Mevaraünnehir, Batı Türkistan, Doğu Türkistan, Yedisu ve Sibirya'yı kapsayan ilk önemli ve uzun seyahatine çıkmıştır.

Halka ulaşmanın ve sorunları dile getirmede matbuatı önemli bir araç olarak gören Abdürreşid İbrahim, 1900 yılında soydaşlarının problemlerini dile getiren *Mi'rat* isimli dergiyi çıkarmaya başlamıştır. Diğer taraftan da Tiflis'te Mehmet Ağa Şahşatlı tarafından çıkarılan *Şark-i Rus* gibi gazetelerde yazılar yazmaktaydı. Ancak maddi imkânsızlıklardan dolayı matbuat hayatına devam edememiştir. Ancak basın hayatından vazgeçmemiş, bu sefer 1904 yılında da Petersburg'da *Ülfet* isimli bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Bunların yanı sıra 1910 yılında İstanbul'da *Tearüf-ü Müslim* ve 1911 yılında *İslam Dünyası* adlı dergiler çıkarmıştır.

1905 yılında gerçekleşen devrim ile Rusya'da başlayan özgürlük ortamını değerlendirmek ve siyasi ve medeni haklar elde etmek için teşebbüste bulunan Rusya Müslümanları Müslüman Kongreleri adı ile toplantılar düzenlemiştir. Bu toplantıların hemen hepsinde yer alan Abdürreşid İbrahim, konferansların toplanmasında oldukça yoğun bir faaliyetler içersinde bulunmuş ve ön saflarda yer almıştır. Ancak Rusya'ya gelen bu özgürlük havası çok sürmemiş, artan baskı ve getirilen sansürlerden sonra Rusya'yı terk etmek zorunda kalmıştır.

Rusya'yı terk ettikten sonra, oldukça uzun zamandır planladığı seyahatine çıkmıştır. Bu seyahati neredeyse Asya kıtasının tamamını kapsamaktaydı. Yaklaşık olarak 3 yıl süren bu seyahatin en önemli kısmını şüphesiz Japonya'ya yaptığı ziyaret oluşturmaktadır. Seyahati boyunca Japonya'da samimi ilişkiler kurmuş, Japonya'dan ayrıldıktan sonra Bombay'da karşılaştığı Yamaoka isimli bir Japon'un da ihtida etmesine vesile olmuş, kendisi ile birlikte ilk önce Mekke ve Medeni'yi ardından da İstanbul'u ziyaret etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde görev almış, özellikle Almanya'ya esir düşen Rus askerleri içerisinde yer alan Müslüman Tatarların Osmanlı saflarında savaşa katılması için propaganda yapmak ile görevlendirilmiştir. Ayrıca bu askerlerin meselelerini ve Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin sorunlarını kamuoyuna anlatmak için Alimcan İdrisi ile *Cihad-ı İslam* adıyla bir dergi dahi çıkarmıştır. Yapılan bu propagandanın sonucu 1000 kişilik bir grup *Asya Taburu* ismi ile Osmanlı toprağı olan Irak Cephesinde İngilizlere karşı mücadele etmiştir. Yine bu dönemde Rusya'daki Yabancı Milletler Cemiyeti'nin Rusya Müslümanları temsilcisi seçilmiş, İsviçre'nin Lozan şehrine giderek buradaki *Rusya Mahkûm Milletler Konferansı*'na katılmış, 1918 yılında Teşkilat-ı Mahsusa tarafından İsviçre'de Rusya Müslümanları ile ilgili bir büro açmak için görevlendirilmiştir.

1918'den sonraki süreçte tam olarak nerede olduğu bilinmemekle birlikte, 1924 yılında Uzakdoğu'ya yapacağı ziyaret hakkında Mustafa Kemal Atatürk'ü de bilgilendireceği belirtilmektedir. Cumhuriyet döneminde Konya'da hayatına devam etmiş, ara sıra Mısır'da Mehmed Akif Ersoy'u ziyaret etmiştir. 1933 yılına geldiğinde tekrar Japonya'ya gitmiş ve 1944'te vefat edinceye kadar burada ikamet etmiştir.

200 yıla aşkın bir süre boyunca kendisini dış dünyadan soyutlamış olan Japonya, XIX. yüzyıla gelindiğine bu kapalılık politikasını dış güçlerin etkisiyle terk etmek zorunda kalmıştır. Amerika'nın Batı sınırlarını güvence altına almasıyla Okyanus'ta söz sahibi olmak istemiş ve Okyanusa kıyısı olan diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu maksat ile 1853 yılında Amiral Komodor Mattheww Perry'i komutasındaki 4 gemilik bir donanmayı ilişkileri geliştirmek için Japonya'ya göndermiştir. Ancak yabancı olan bu misafirler Japonlar tarafından çok hoş karşılanmamıştır. Fakat gelişen şartlar karşısında çok fazla direnemeyeceklerini anlayan Japonlar 1858 yılında önce Amerika, ardında da

İngiltere, Rusya, Fransa ve Hollanda gibi diğer Avrupa devletleri ile antlaşmalar imzalamak zorunda kalmıştır.

1868 yılında son Togukawa Şogun'un isteyerek iktidarı İmparatora bırakmasıyla, Japonya'da Meiji Restorasyonu olarak bilinen döneminin başlaması sağlanmıştır. İktidarın İmparatora geçmesi ile hızlı bir kalkınma hamlesine girişen Japonya, bir taraftan Avrupa ve Amerika'ya heyetler göndererek onları yakından tanımaya çalışırken, diğer taraftan Japonya'ya yabancı uzmanlar getirterek Avrupa'nın teknik bilgisini transfer etmeye çalışmıştır. Yaklaşık 25-30 yıllık bir süreçte oldukça hızlı bir modernleşme gerçekleştiren Japonya, 1895 yılında önce Çin'i ve ardından da 1905 yılında Rusya'yı mağlup ederek tüm dünyanın dikkatini çekmişlerdir.

Japonya'nın kısa süre de böyle bir başarı yakalaması tüm dünyanın dikkatini çektiği gibi Müslümanlarında dikkatlerinden kaçmamıştır. Japon başarısını yakından görmek ve tanımak isteyen Müslüman isimlerden biri de Rusya Müslümanlarının önde gelen simalarından biri olan Abdürreşid İbrahim'dir. Abdürreşid İbrahim'in Asya kıtasının hemen tamamını gezdiği uzun seyahatinin Japonya kısmında, Japon toplumunu yakından incelemiştir. Abdürreşid İbrahim, sahip olduğu gazetecilik kişiliği ile Japon toplumuna kendisini en kestirme yoldan tanıtmak için Japonya'ya gelir gelmez ilk önce *Millet* ve *Havadis* gazeteleri bürolarını ziyaret etmiştir.

Japonya'nın hızlı bir kalkınma gerçekleştirmesi ve başarılı bir modernleşme programı uygulayabilmesi, Japonya hakkında Abdürreşid İbrahim'in dikkatini çeken en önemli unsurlardan biri olmuştur. Bir taraftan Japon modernleşmesinin teknik boyutunu ve bunu başarmanın araçlarını, diğer taraftan da milli ahlaklarını, adetlerini ve geleneklerini muhafaza ederek modern bir toplum olmayı başarabilmesi kendisini Japonya getirmiştir. Daha Japonya'ya varmadan seyahat yaptığı gemide Japonların hemen hepsinin kitap okumakla meşgul olması ve geminin limana yaklaşması ile kitap okuyanların işçi elbisesi giyerek gemi tayfası olması Japonlar hakkındaki ilk dikkatini çeken unsur olmuştur. Japonya ziyareti sürecinde birçok okul, kütüphane, hapisane, cemiyeti ziyaret ederek Japon modernleşmesini yakından incelemiştir. Ayrıca Tokyo, Yokohama gibi önemli Japon şehirlerini ve köylerini yürüyerek gezmiş ve şehirlerin ve köylerin ulaştığı seviyeyi yakından görmüştür. Japonya'da birçok üst düzey devlet adamı, subay, asilzade ve profesörlerle görüşmeler yapmış ve onların Japon modernleşmesini tanımlayışını okuyucularına aktarmıştır.

Abdürreşid İbrahim Japonya'da Eski Başbakanlardan Prens İto Hirobumi, Eski Hariciye Nazırı Kont Okuma, Profesör Tomitço, Profesör Hattora, Parlamento Azası ve Moğolistan mütehassısı olan Sasaki gibi önde gelen bir çok isim ile tanışma ve fikir alışverişinde bulunma fırsatı yakalamıştır. Genel olarak bu kişilerle yaptığı görüşmelerde onları Asya kıtasında bulunan Müslümanlarla iş birliği yapmaya ikna etmeye çalışmıştır. Din ile değil, Japonlukları ile iftihar eden bir topluma daha çok siyasi menfaatler gösterek onları İslam'a ikna etmeye çalışan Abdürreşid İbrahim; Japonya'da İslam adına bir oluşum gerçekleştiği takdirde Çin, Rusya, Singapur ve Cevher hükümetlerinin de dahil olduğu 7 emirliği kılıç kullanmadan feth edebileceklerini, bununla birlikte buraların Japon malları için oldukça iyi Pazar olacağını kendilerine anlatmaya çalışmıştır.

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da yalnızca Japonlarla değil, çok az sayıda bulunan Müslümanlarla da tanışmış ve bazı faaliyetler de bulunmuştur. Japonya'da tanıştığı Müslümanlardan birisi de aslen Türk olan Mısırlı bir subay Ahmed Fazlı'dır. Ahmed Fazlı Mısır'da İngilizlerin uyguladığı politikalara karşı Mısır'dan ayrılarak Japonya yerleşmiş ve burada bir Japon ile evlenmiştir. Abdürreşid İbrahim ile Ahmed Fazlı Bey Hristiyan misyonerlerin Japonya'da İslam aleyhinde yürüttüğü çalışmalara karşı bir mücadele etmeye çalışmıştır. Özellikle misyonerlerin Hz. Muhammed hakkında yalan ve yanlış bilgilerle yazılmış bir kitabın gerçekleri yansıtmadığı yönünde konferanslar düzenlenmişler ve Japonları bilgilendirmeye çalışmışlardır.

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da tanıştığı ve ortak faaliyetler yürüttüğü kişilerden biri de Hint Müslümanlarından Mevlevi Barakatullah'tır. 1910-1914 yılları arasında Tokyo Üniversitesi yabancı diller bölümünde Urdu Araştırmaları Kurucu başkanlığı yapmış, 1910 yılından itibaren Ahmed Fazlı ile çıkarmaya başladığı *Islamic Fraternity* dergisi ile İslam dünyası ve Hindistan'daki İngiliz politikalarını hedef alan yayınlar yapmıştır. Abdürreşid İbrahim, Mevlevi Barakatullah ve Kakaci Vala Kamerüddinzade Tayyib Ali, Hacı Veli Türab Alizade, Abdülgafur Efendi Mülkcizade gibi diğer Müslümanlar ile kendisinin fahri tercümanlığını yapan Nakano ve Ohara ile Tokyo'da bir camii inşa etme meselesini görüşmüştür. Ancak Abdürreşid İbrahim böyle bir meselede öncelikli olarak Meşihat dairesinin izninin alınması gerektiği fikrini belirterek işin resmi boyutuna temas etmiş, ancak daha sonra böyle bir teklifi de reddetmenin Japonya'da İslam adına atılacak adımları ertelemekten başka bir işe yaramayacağını düşünerek Tokyo'da buluna diğer Müslümanlar müzakerelerde bulunarak, şayet böyle bir teklif kendilerine gelirse sebeplerine teşebbüs

edilmesi yönünde karar almışlardır. Ayrıca yapılması planlanan cami inşası tamamlandıktan sonra İstanbul'dan dini ve fenni iyi bilmekle birlikte İngilizceye de vakıf olan imam ve müezzin istenmesi düşünülmekteydi. Ayrıca planlananlar arasında Japonca ve İngilizce yayın yapacak haftalık bir derginin de çıkarılması vardı.

Abdürreşid İbrahim, Japonya'da bulunduğu süre zarfı içinde ilişki kurduğu başka kişiler de *Kokuryukai* daha yaygın ismi ile *Kara Ejderler Örgütü* üyeleridir. Japon milliyetçiliği önde gelen isimlerinden biri olan Toyoma Mitsuru'nun manevi liderliğini yaptığı bu örgüt denizaşırı yayılmacılık fikirlerini temsil etmekteydi. Abdürreşid İbrahim Japonya'da Toyoma Mitsuru başta olmak üzere örgütün birçok üyesi ile temasta bulunmuştur. Özellikle bu örgüte üye veya yakın olan kişilerle Japonya'da İslam'ı tanıtmak ve yaymak amacı ile *Asya Gi Kay* isminde bir cemiyet dahi kurmuşlardır. Cemiyetin başkanlığına Müslüman olarak Ebubekir ismini alan ve Japon ordusu ile yakın ilişkisi bulunan Ohara getirilmiştir. Abdürreşid İbrahim derneğin Japon olmayan tek üyesidir. Cemiyet *Daito/Maşrak-ıAzam* isminde bir de dergi yayınlamaya başlamıştır. Cemiyetin gerçekleştirmeye çalıştığı ilk faaliyet cemiyet üyelerinden birini Abdürreşid İbrahim ile birlikte Mekke ve Medeni'ye yollamaktır. Bu iş için cemiyetin üyelerinden biri olan Yamaoka Kotaro seçilmiştir. Abdürreşid İbrahim ile Bombay'da karşılaşan Yamaoka, burada Müslüman olarak Ömer ismini almıştır. Bombay'dan sonra ki yolculuğunda kendisine eşlik eden Ömer Yamaoka, Mekke ve Medine'yi ziyaret ederek ilk Japon hacı unvanını almış, kutsal topraklarda bulunduğu süre zarfı içinde Abdürreşid İbrahim ile vasıtasıyla birçok ulema ile tanışmıştır. Hac ziyaretinin ardından kendisi ile İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da bulunduğu süre zarfı içerisinde Ömer Yamaoka *Asya Gi Kay* cemiyetinin kuruluş amacı ve faaliyetleri hakkında bir dizi konferans vermiştir.

Tezin birinci bölümünde, Abdürreşid İbrahim hayatı ele alınmış ve onun İslam dünyası için göstermiş olduğu çabasında kişiliğinin ne ölçüde etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, genel hatlarıyla Japonya'nın dışa açılması ile başlayan modernleşme çabasının sosyal ve ekonomik reformlar, askeri reformlar, anayasa hazırlanması, endüstrileşme ve eğitim gibi teknik boyutu ele alınmış ve Abdürreşid İbrahim'in Japonya kaldığı süre zarfı içerisinde Japon modernleşmesini algılayış biçiminin aktarılması bu bölümün temel tartışma konusu olmuştur.

Üçüncü bölümde, Japonya'nın dini yapısı, XIX. yüzyılda Osmanlı Japon ilişkileri ve bu ilişkilerin dönüm noktası olan Ertuğrul Faciası, Çin-Japon ve Rus-Japon savaşı ile XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl başlarında Japonya'nın genel siyasi ilişkileri tespit edilip, Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da İslam dinini yayma gayretleri ayrıntıları ile verilmiştir.

Böylece üç bölüm halinde incelenmeye çalışılan “Abdürreşid İbrahim ve Japonya'da Modernizm ve İslam” adlı çalışma yapılmıştır. Bu şekilde ülke merkezli çalışmalar arttıkça İslam dinin yayılma alanları daha bütüncül ve nesnel anlamlandırılabilirliği düşünülmüştür. Tez, Japonya örneği üzerinden ortaya koyduğu bilgi ve değerlendirmeleri, bu hedefe ulaşmada bilim ve araştırma dünyasına sunulmuştur.

Kaynak Değerlendirmesi: Abdürreşid İbrahim ve Japonya'da Modernizm ve İslam adlı tez çalışmasında başta Abdürreşid İbrahim Japonya'ya yaptığı ziyaretini anlattığı seyahatnamesi, dönemin yerli gazeteleri ve süreli yayınları ile arşiv belgeleri kullanılmıştır.

Abdürreşid İbrahim'in yaşamı, Mekke ve Medine'de eğitimini tamamladığı döneme kadar hayatını kaleme aldığı **Tercüme-i Halim Yaki Başıma** gelenler adlı otobiyografisinden yararlanılarak yazılmıştır. Ayrıca İsmail Türkoğlu tarafından yapılan **Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)** adlı yüksek lisans tezi ile İngilizce olarak Nadir Özbek tarafından hazırlanan **Abdürreşid İbrahim (1857-1944): The Life and Thought of a Muslim Activist** isimli yüksek lisans tezi Abdürreşid İbrahim'in hayatı üzerine yapılan akademik çalışmalardan faydalanılmıştır. Bundan sonraki hayat hikâyesi ise genel olarak dönen hakkında yazılmış araştırma eserlerinden faydalanılarak kaleme alınmıştır. Ayrıca yaşadığı dönemde gazetelerde çıkan makalelerinden de faydalanılmıştır.

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya yaptığı seyahatini kitaplaştırdığı **Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet** bu tez çalışmasının temel kaynağını oluşturmaktadır. Abdürreşid İbrahim'in Türkistan, Sibiryaya, Çin, Mançuryaya, Japonya, Kore, Singapur, Malezya, Cava, Hindistan, Hicaz üzerinden İstanbul'a yaptığı üç yıllık seyahatini anlatan iki ciltlik bir eserdir. Eser ilk başta dört cilt olarak yazılmayı planlanmış ise de daha sonra iki cilt olarak kaleme alınmıştır. Eser başlangıçta formalar halinde **Sırat-ı Müstakim** dergisinde okuyucuların dikkatine sunulmuştur. Eserin kısa bir özeti Asaf Halat tarafından 1956 yılında **Türk Yurdu** 'nun 258, 259 ve 260. sayılarında yayınlanmıştır. Eserin hemen

neredeşse bir cildi Japonya'ya ayrılmıştır. Eser Japonya'nın gerçekleştirdiği modernleşme atılımlarını tasvir etmekle birlikte, kendisinin Japonya'da bulunduğu sũre zarfı içinde gerçekleştirdiği faaliyetleri de ayrıntılı olarak vermektedir. Eser Mehmed Paksu ve Ertuğrul zalp tarafından sadeleştirilerek Latin harflerine çevrilmiştir. Koreli Hee Soo Lee de eseri kendine temel kaynak olarak **İslam ve Tũrk Kũltũrũnũn Uzak Doğuya Yayılması** adlı bir doktora tezi yapmıştır. Ayrıca yine Hee Soo Lee ve İbrahim İlhan tarafından kaleme alınan **Osmanlı-Japon Mũnasebetleri ve Japonya'da İslamiyet** adlı eserde kısa bir zeti de verilmiştir.

Tezin araştırma safhasında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Mũdũrlũđũ, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konu ile ilgili tarama yapılış ve bazı arşiv belgelerine ulaşılmıştır. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem'i (**DH.MKT**), Hariciye Nezareti'nin "Siyasi Kısım"larla ilgi belgelerin olduğu (**HR.SYS**), Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı (**Y.PRK.ASK**) ve Yıldız Hususi Maruzat (**Y.A.HUS**) tasniflerinde bulunan konu ile ilgili belgeler kullanılmıştır.

Tez alışması sũrerken yerli gazeteler de taranmıştır. Araştırmamız sırasında **Sırat-ı Mũstakim, Sebilũrreřad, İslam Dũnyası** ve **Tearũf-i Mũslimin** dergileri başlıca sũreli yayınlar arasında yer almaktadır.

Hee Soo Lee'nin kaleme aldığı **İslam ve Tũrk Kũltũrũnũn Uzak Doğuya Yayılması** ile Hee Soo Lee ve İbrahim İlhan tarafından hazırlanan **Osmanlı-Japon Mũnasebetleri ve Japonya'da İslamiyet** ve F. şayan Ulusan şahin tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve daha sonra kitaplaştırılarak yayınlanan **Tũrk-Japon İlişkileri (1876-1908)** adlı eserler Japonya'da İslam dininin gelişim sũrecinden bahseden önemli eserlerdir. Bu eserler haricinde Selçuk Esenbel tarafından kaleme alınan ve makalelerden oluşan **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Tũrk Dũnyası ve İslam Politikaları** ile A. Merthan Dũndar tarafından doktora tezi olarak hazırlanıp daha kitaplaştırılan **Panislamizm'den Bũyũk Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya** adlı eserler zikredilmesi gereken diğer önemli çalışmalardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ABDÜRREŞİD İBRAHİM'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Abdürreşid İbrahim'in Hayatı

Abdürreşid İbrahim'in aile hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kendisi kaleme almış olduğu eserinde atalarının XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Buhara'dan Sibirya'nın Tobolsk'i bölgesine göç eden ailelerden olduğunu belirtmekteydi.¹ Türkoğlu yapmış olduğu araştırmalar da Buhara'dan bu bölgeye göç edenlerin Özbek asıllı olduğunu yazmaktadır.² Ancak Menger, bu bölgeye göç eden kimi Tatarların Özbek olarak bilindiğini, ama aslında onların Tatar olduğunu ifade etmektedir. Kazak Hanlığı yıkılmadan önce Kazan bölgesi ile Türkistan arasında kervanlar aracılığıyla ticaret yapılmaktaydı. Bu dönemde Türkistanlılar Müslüman olmayanları bölgelerine sokmadıkları için, Moskova knezliği kendi menfaatine çalıştırmak amacıyla Müslümanları Türkistan bölgesi ile mal mübadelesinde kullanmaya başladı. Bunun yanı sıra Ruslar kendi ajanlarını bu Müslümanların arasına sokmaya başlamıştı. Ancak Türkistanlılar Rusya'dan gelen Müslümanlar arasında Rus ajanlarının olduğunu farkına varınca sıkı bir kontrol mekanizması kurdu. Bunun neticesi olarak ajan olarak değerlendirilen bu kişiler Türkistan'da sürülmüştü. XVII. yüzyılın sonunda sürülenleri Moskova Knezliği askerlik ve vergiden muaf tutarak Tobol vilayeti civarında Tümen, Tarı (Tara) ve Tobol gibi arazilere yerleştirmişti. Bu gelenler kendilerini Tatar olarak adlandırarak Tatarca eğitim yapan medrese ve okullar açtılar. Rusya'da bu gelenlere "İmtiyazlı Buharalılar" denmekteydi ve üç kısma ayrılmışlardı ve bunlar kendilerini Tümenlikler, Tarılıklar ve Tobolluklar olarak adlandırmaktaydı.³

¹Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler*, Petersburg, t.y., s. II.

²İsmail Türkoğlu, *Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1993, s. 1.

³Ahmet Veli Menger, "İmtiyazlı Buharalılar", *Kazan Dergisi*, 4, 1971, s. 3-4.

Abdürreşid İbrahim'in büyük dedesi Abdürreşid, Tara'nın önde gelen isimlerinden biri olmasının yanı sıra bölgenin ilk ahunuydu.⁴ Onun ölmesinin ardından yerine geçen oğlu İbrahim, dini faaliyetlerde bulunarak misyonerlerin karşı çıkmasına rağmen Tara'da ilk taştan kargir camiye inşa ettirme iznini hükümetten almayı başarmıştı. Ancak İbrahim hac dönüşü 1824 yılında Lübnan'da vefat etmişti.⁵ Abdürreşid İbrahim'in babası Ömer Bey, ailesinden gelen bu dini ve siyasi faaliyet geleneğini devam ettirerek siyasi faaliyetlerde bulunmuş ve Sibiryâ bölgesinin özerkliği için mücadele etmiş hatta bu uğurda tüm servetini kaybederek hapis haneye düşmüştü. Abdürreşid İbrahim'in annesi Afife Hanım, Başkurt Türklerinden olup, Orenburg'un Çelebi Nahiyesi Elmen köyündendi. Bir taraftan Cafer Baba, diğer taraftan meşhur Fazıl Hacılar neslindendi.⁶ Tara'da bulunan medreselerde yaklaşık olarak kırk yıl öğretmenlik yapmıştı. Abdürreşid İbrahim, Tara bölgesinde okuyan çocukların hemen hepsinin, annesinin öğrencileri olduğunu belirtmekteydi.⁷ Bu dönemde dindar kişiler özellikle kız çocuklarını evde oturtmakta ve okula göndermemekteydi. Abdürreşid İbrahim'in annesi ve babası çocuklarının eğitime oldukça önem vermekteydi ve onları dini açıdan da yetiştirmekteydi. Bunun yanı sıra ailesi tutucu bir dini görüşe sahip değildi. Bu liberal görünümün Abdürreşid İbrahim'in kişiliğinin şekillenmesinde oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır.⁸

Abdürreşid İbrahim'in biri kendisinden büyük, diğeri iki yaş küçük iki öz erkek kardeşi vardı. Bunların adı İbrahim ve İsmail idi. Ağabeyi hakkında hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca *Tercüme-i Halim* adlı eserde ağabeyi küçükken hastalandığında annesi Afife Hanım'ın ona süt ile bal vermekte olduğunu, bunu gören ağabeyinin de annesinden bal ve süt istediğini, annesinin buna karşılık "Sen kardeşini gördün de hasta oldun" diyerek ağabeyine bal ile süt vermediğini, ancak ertesi gün ağabeyinin vefat ettiğini anlatmaktaydı. Bu durum üzerine Afife Hanım çok üzülmüş ve verem hastalığından vefat etmişti.⁹ Kardeşi İsmail ise anne ve babasını on iki yaşında kaybetmiş ve ağabeyi tarafından büyütülmüştü. İsmail, Tümen'de ağabeyi ile birlikte medrese de eğitim görmüş, ardından ağabeyinin Medine'ye gitmesi üzerine Tara'ya

⁴Ahun: Din âlimlerine verilen sıfattır.

⁵İsmail Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", Okan Haluk Akbay (Ed.) **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012**, Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür ve Sanat Yayınları, 2012, s. 18.

⁶Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler*, s. VII-VIII.

⁷Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler*, s. 3.

⁸Nadir Özbek, **Abdürreşid İbrahim (1857-1944): The Life and Thought of a Muslim Activist**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1994, s. 44-45.

⁹Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler*, s. 2.

dönmüştü. Abdürreşid İbrahim, Medine'den Tara'ya döndükten sonra kardeşi İsmail'i 1885 yılında Medine'ye eğitime getirmiş ve İsmail burada eğitimine devam etmişti.¹⁰ Abdürreşid İbrahim, bu bilgiler haricinde kardeşi İsmail'den bahsetmemektedir. Bizde yapmış olduğumuz araştırmalarda kendisi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Abdürreşid İbrahim 23 Nisan 1857¹¹ tarihinde Rusya'nın Batı Sibirya bölgesinde bulunan Tobolsk vilayetinin Tara kasabasında dünyaya gelmişti. Kendisi 'doğum tarihimi pederim kendi eliyle defterine kayd etmişti' demektedir.¹² Dindar bir babanın oğlu olması sebebiyle daha küçük yaşlarda babasından Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiş ve birçok sureyi de ezberlemişti. Abdürreşid İbrahim, ilk eğitimine Tara'dan yaklaşık olarak seksen kilometre uzaklıkta bulunan Avvuş köyünde bir mescidin altında küçük bir okulda başlamıştı. Kendisi bu okul için "Tara'daki medreseler babamın beni gönderdiği köydeki medreselere nisbetle daha iyiydi, fakat beni neden bu köye gönderdiğini bilmiyorum"¹³ demektedir. Okulun ısınmasının öğrencilerin getirdiği odunlarla ile ders okutulması ise kendisi tarafından yapılmaktaydı. Eğitimci bir annenin çocuğu olması dolayısıyla, muhtemelen okuma ve yazmayı daha okula başlamadan önce öğrenmişti. Zira mollanın olmadığı günlerde okulda çocukları kendisi okutmaktaydı. Okul mollası haftada bir iki kez okula gelir, öğrencilerle pek fazla ilgilenmezdi. Abdürreşid İbrahim burada yaklaşık olarak sekiz ay kadar eğitim gördükten sonra Tara'ya ailesinin yanına geri döndü.¹⁴

Abdürreşid İbrahim yaklaşık iki yıl ailesinin yanında kaldıktan sonra ailesi onu 1867 yılında anne tarafından akrabalarının da bulunduğu Orenburg'dan Çelebi

¹⁰Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 119.

¹¹Abdürreşid İbrahim'in doğum tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Onun *Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet* adlı eserini Latin harflerine çeviren Mehmed Paksu, Abdürreşid İbrahim, **Yirminci Asrın Başlarında Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet**, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012, s. 29.) bu çeviriye yazdığı önsözde 1850; A. Nimet Kurat, "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", (**AÜDTCF Dergisi**, 24 (3-4), 1966, s. 123.) adlı makalesinde 1853; Mahmud Tahir, "Abdurrashid İbragim 1857-1944", (**Central Asian Survey**, 7 (4), Londra, 1988, s. 135-140.) adlı makalesinde 1857; Hee Soo Lee, **İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması**, (2. Baskı, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 235.) adlı kitabında 1857; François Georgeon, "Abdürreşid İbrahim'in Alem-i İslam'ına Göre 20. Yüzyılın Başı Uzakdoğusunda Osmanlı İmgesi", (**Toplumsal Tarih**, 19, 1995, s. 11-14.) adlı makalesinde 1867; Nadir Devlet, **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, (2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999, s. 88) adlı kitabında 1853?; **Türk Ansiklopedisi** 1850 olarak göstermektedir. Ayrıca kendisinin Osmanlı vatandaşlığına geçmek için vermiş olduğu dilekçede 1271 (1854-1855) tarihinde doğmuş olduğunu belirtmektedir. Caner Arabacı, "Abdürreşid İbrahim'in Türkiye Vatandaşlığı Serüveni ve Konya Hayatı", (Okan Haluk Akbay (Ed.), **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012**, Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür ve Sanat Yayınları, 2012, s. 196.) Biz elimizdeki bulunan ve kendi biyografisini anlattığı Tercüm-i Halim Yaki Başıma Gelenler adlı eserindeki tarih olan 1857'yi dikkate aldık.

¹²Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 1.

¹³Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 3.

¹⁴Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 3-4.

Nahiyesinde fakir bir Başkurt köyü olan Elmen'e yatılı olarak okuması için gönderdi. Bu okula gönderilmesi, bulunduğu bölgede okulların oldukça az bulunmasının yanısıra eğitimin oldukça yetersiz olmasından ve ailesinin kendisinin eğitimine önem vermesinden dolayı "hiç tahsil görmemiş benim gibi bir çocuğu bin çakrum bir mesafeye göndermezlerdi" demektedir.¹⁵ Kendisinin eğitim görmediğini belirten Abdürreşid İbrahim, muhtemelen medrese eğitimi almadığını ifade etmek istemektedir. Zira Avvuş köyündeki okulda ders verme işlerinin kendisi tarafından yapıldığını belirtmekteydi. Ayrıca burada kanaatimizce medrese eğitimine de vurgu yapmak istemektedir. Fakir bir Başkurt Köyü olan Elmen köyü sakinlerini oldukça misafirperver olarak tanımlayan Abdürreşid İbrahim, köy ahalisinin yaşadıkları baskı ve kendilerine uygulanan haksızlıklar karşısında direnme dayanakları olarak gördükleri öğrencilerin, çamaşırlarını yıkamakta ve ekmeklerini pişirdiklerini belirtmekteydi. Ayrıca köyde bulunan kadınlar öğrencilere hizmet etmeyi bir iftihar olarak görmekte ve hizmet ettikleri öğrenci sayısı ile övünmekteydi. Bu fakir Başkurt köyü yaklaşık olarak beş yüz kadar öğrenci okutmaktaydı.¹⁶Türkoğlu, bu köyde bulunan insanların medrese talebeleri için yaptıkları fedakârlıkların Abdürreşid İbrahim'in üzerinde büyük etkisi olduğunu belirtmektedir.¹⁷

Elmen köyünde dört yıl tahsil gören Abdürreşid İbrahim, 1871 yılında annesinin vefat haberini alınca köyden ayrılıp Tara'ya gitmek üzere yola çıktı. Zira Ömer Bey'in yazmış olduğu mektuptan babasının da sıhhatinin iyi olmadığını ve oğlunu görmek istediğini anlamaktayız. Bunun üzerine İbrahim memleketine gitmek için yola çıktı. Ancak mevsimin kış olması nedeniyle yola devam edemeyerek, mevsim müsait olana kadar Tümen'de ikamet etmek zorunda kaldı. Boş durmayı sevmeyen Abdürreşid İbrahim Tümen'de karların erimesini beklediği sırada bir taraftan da medrese derslerine devam ediyordu. Karların erimesi ile yola çıkacakları sırada Tümen'deki halasının hocasının yazmış olduğu mektuptan babasının vefat ettiğini öğrendi. Ayrıca gelen mektuptan, babalarından kendilerine hiçbir miras kalmadığını ve on iki yaşında olan küçük kardeşi İsmail'in de yanına gönderileceğini öğrenmekteydi. Abdürreşid İbrahim bir taraftan kardeşinin gelmesini beklerken diğer taraftan da çalışarak harçlığını çıkarmaya çalışıyordu.¹⁸

¹⁵Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 5.

¹⁶Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 5.

¹⁷Türkoğlu, a.g.t., s. 2.

¹⁸Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 6-8.

Kardeşinin gelmesi ile birlikte boş durmayıp kışlık işleri için civar köylerde çalışmaya başladılar. Daha sonra ikisi birlikte medrese eğitimine devam etti. Abdürreşid İbrahim bir taraftan medreselerin çok kötü bir durumda olduğunu, diğer milletlerin mektepleri ile mukayese edildiğinde medreseleri tarife gerek kalmadığını belirtmekte, diğer taraftan da Rusya Müslümanlarının bu medreseleri normal karşılamlarını eleştirmektedir. Ancak başka çarelerinin olmaması sebebiyle bu medreseye devam etmek zorunda kaldılar. Abdürreşid İbrahim, baharda okulun dağılmaya başlaması ve karların erimesiyle birlikte kardeşi İsmail’de yanına alarak Tara’da anne ile babasının mezarını ziyaret etti. Tara’ya gittiğinde birçok kimseyi unutmuştu. Çünkü buradan ayrılalı altı yıl olmuştu ve çok şey değişmişti. Burada ölümünden sonra bile annesine oldukça hürmetle bakılmaktaydı. Tara’da yaklaşık iki ay kadar kalmıştı. Ayrıca kendisine annesinin öğrencileri tarafından yirmi beş ruble hediye de verilmişti. Fakat Tara’da baba tarafından hiç, anne tarafından ise çok yakın akrabaları olmadığından dolayı kardeşi ile birlikte tekrar Tümen’e döndü. Tümen’de iki yıl daha eğitim hayatına devam etti. Ancak burada almış olduğu eğitim onu tatmin etmemişti, kardeşinin de kendini terbiye edecek duruma gelmesi üzerine buradan ayrılmaya karar verdi. Zira on dokuz yaşına kadar medreselerde tahsil görmüş olmasına rağmen bu tahsilin ‘yalnız cehaletimizi anlamaktan ibaret’ olduğunun farkına varmıştı.¹⁹

Abdürreşid İbrahim Tümen’den ayrılmaya karar verdiğinde medresede hocası onu bırakmak istememekteydi. Gideceği yerde âlim ve iyi hocaların bulunmadığını, kendi yanında eğitimine devam etmesinin daha iyi olacağını söylemekteydi. Muhtemelen Abdürreşid İbrahim, okulda ders görmenin yanısıra eğitim işlerinde medrese hocasına yardım etmekteydi. Bu durum üzerine belli bir süre daha Tümen’den ayrılmayarak burada medreseye devam etti. Ayrıca medrese hocası Tümen’den ayrılması durumunda kendisine beddua edeceğini söylemekteydi. Tümen ve civarında halk medrese hocalarının beddualarından oldukça korkmaktaydı. Dindar bir kişi olmasından dolayı hocasının rızasını alarak medreseden ayrılmak isteyen Abdürreşid İbrahim zor da olsa istediği izni alarak Tümen’den ayrıldı. Tümen’den ayrıldıktan sonra methini duyduğu Kışkar Medresesine gitmeye karar verdi. Bu sırada yanında bulunan kardeşi İsmail’i de Tara’ya gönderdi.²⁰

¹⁹Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 9-10.

²⁰Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 11.

Abdürreşid İbrahim yaklaşık bir ay boyunca zor şartlar altında bir yolculuk geçirdikten sonra Kışkar'a vardı. Buraya gelir gelmez kendisine hemen pasaportunun olup olmadığı soruldu. Pasaportunun dolmasına iki ay kadar bir süre vardı. Bu durum üzerine Kışkar'ın en önemli müderrislerinden biri olan Domolla İsmail'in yanına giderek medresesine devam etmek istediğini söyledi. Ancak o da tıpkı bir polis memuru gibi pasaportunu sorunca, Abdürreşid İbrahim yenisinin geleceğini belirterek şimdilik bu sorundan kurtulmuş ve medreseye kayıt olmuştu. Burada Tara'dan gelme dostlarından biri olan Seyfullah Efendi'nin yanına misafir oldu. Abdürreşid İbrahim Kışkar'da bulunan medreseyi daha önceki medreselere oranla "darülfünün" gibi tarif etmekteydi.²¹ Medresede yaklaşık olarak otuz kırk kadar öğrenci olup, on sekiz yaşından küçükler bulunmamaktaydı. Kendisi burada usul gereği aşhaneye öğrencilerin huzuruna çıkarılarak yemin ettirildikten sonra bir hafta boyunca terbiye eğitiminden geçirildi. Abdürreşid İbrahim, boş zamanlarında çalışarak harçlığını çıkarmaktaydı.²²

Abdürreşid İbrahim'in Kışkar'da bulunduğu yıllarda Osmanlı-Rus (1877-1878) savaşı başlamış ve Türk bölgelerinde sıkıyönetim uygulamaları yürürlüğe konmuştu. Pasaportunun süresinin dolmuş olması nedeniyle cepheye sürülmekten veyahut hapishaneye atılmaktan korkmaktaydı. Medrese imamı da onu pasaport konusunda sıkıştırmaya başlamıştı. O bölgedeki mollaların öğrencilerin problemleri ile ilgilenmemelerinden, günde bir kez medreseye gitmelerinden ve bir ders vermekten başka bir şey yapmamalarından şikâyet etmekteydi. Ayrıca medrese hocalarının mevcut sistemi koruduklarını ve ıslahat fikrine yanaşmadıklarını, medresede zengin çocuklarına iyi, fakir çocuklarına ise kötü muamelede bulunduğunu, öğrencilerin enfiye saldıklarını, tütün içtiklerini ve iskambil oynadıklarını belirterek derslere gereken önemi vermediklerini belirtmekteydi. Ancak medreselerde birlik fikrinin ön plana çıkarılmasına oldukça memnun olmuş olmasına rağmen gereken ehemmiyetin verilmemesini eleştirmekteydi.²³ Medreselerde müderrisler öğrencilere yardımcı olmamakta, öğrenciler adeta kendi kendilerini yetiştirmektedirler. Müderrislerin amacı ise medreselerin aracılığıyla ünlü olmaktır.²⁴

²¹ Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 12.

²² Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 13.

²³ Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 14-15.

²⁴ Özbek, a.g.t., s. 46.

Abdürreşid İbrahim böyle bir ortamda Kışkar'da kalmasının kendisine bir fayda sağlamayacağını düşünerek buradan ayrılmaya karar verdi. Ancak ne yapacağı hakkında belli bir fikri ve planı yoktu. Bu dönemde psikolojik olarak da bir belirsizlik içerisindeydi. Yaklaşık olarak yirmi yaşına gelmiş ve on yıldan itibaren medreselerde eğitim almasına rağmen kendisini tatmin edecek bir seviyeye ulaşamamıştı. Bunların yanı sıra birde pasaport sorunu ile karşı karşıya kalmıştı.²⁵

Abdürreşid İbrahim, Tara'da bulunan kardeşi İsmail'e kendisine yeni bir pasaport göndermesi için mektup yazmıştı. O pasaportun gelip gelmediğini kontrol etmek için Kışkar'da bir at kiralayarak Karaduvan'a gitti. Zira Kışkar'da postane olmayıp, öğrenci mektupları Karaduvan'a gelirdi. Ancak Karaduvan'a vardığında kendisine herhangi bir şey gelmediğini öğrendi. Bu durumdan endişelenen Abdürreşid İbrahim, Kışkar'agiderse müderrisin kendisine pasaport soracağından ve kiraladığı hayvanı dakaybettiğinden Kışkar'a dönmekten vazgeçerek Kazan'a gitmeye karar verdi. Kazan'da Tatarlardan bazı kimseleri bulunca onlardan iş istemiş, fakat burada da pasaport sorunu karşısına çıkmıştı. Sonuçta Kazan'da dafazla kalamayacak parası ve bileti olmadığı halde vapura (parahot) binerek Novgorot'a gitti. Burada bir camiye sığınmış, fakat pasaportunun olmamasından dolayı kendisini camide de saklamamışlardı. Bunun üzerine Novgorot'tan da ayrıldı. Telgraf hattını takip ederek yoluna devam eden Abdürreşid İbrahim Çeboksarı yakınlarında bir nehir kenarında namaz kılariken polisler tarafından yakalandı. Yakalandıktan sonra Çeboksarı'ya getirildi ve içinde yaklaşık yirmi kişinin bulunduğu küçük bir hapishaneye atıldı.²⁶ Hapishaneleri 'kanlı katil yatakları' olarak gören Abdürreşid İbrahim için hapishaneye düşmek oldukça utanç verici bir durum idi. Çeboksarı'dan Kazan hapishanesine gönderilirken vapurda tutukluların farklı bir bölgede perde arkasında zincirlere vurulmuş olduğunu, başlarının yarısının tıraş olduğunu ve parmaklıklar arasında tutulduğunu görmesi endişelerini daha da arttırmıştı. Vapur Kazan'a vardığında Abdürreşid İbrahim kendisinin böyle bir durumda tanış birileri tarafından görüleceğinden oldukça endişelenmiş ve başını yerden kaldıramamıştı. Kazan hapishanesinde mahkûmların durumlarından oldukça memnun olduğunu, onlar için burasının âdete bir hapishane değil, adeta bir sefahat yeri yahut bir kumarhane olduğunu görünce oldukça şaşırılmıştı.²⁷ Fakat Kazan hapishanesinde bulunduğu esnada

²⁵Özbek, a.g.t., s. 46.

²⁶Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 16-20.

²⁷Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 20-25.

hapishanelerde sadece kanlı katil ve hırsızların olmadığını, masum ve iyi insanların da bulunduğunu görmesi onu bir nebze olsun rahatlatmıştı. Hapishanede yatan suçlulardan birinin namaz kıldığını, sonrasında Kur'an okumaya başladığını görünce şaşırmış ve bu durumdan oldukça etkilenmişti. Ayrıca hapishanede İslam adabına hiç uymayan hallerle de karşılaşmaktaydı. Kazan hapishanesinde bulunduğu dört beş günlük süre içinde burada Rusya'nın çeşitli Türk bölgelerinden gelen soydaşları ile tanışma fırsatı bulmuş ve onlarla Müslümanların durumunu müzakere etme şansı yakalamıştır. Çünkü bu Türk suçluların pek çoğu siyasi ve dini olaylara karıştıkları için hapis yatıyorlardı.²⁸ O yüzden bu dört beş günlük süre onun için "beş senelik bir tahsili malumat" zamanı yerine geçmiş ve hapishane onun için "âdete bir mektep görevi" görmüştü. Ayrıca hapishane kaldığı süre içinde Rusçasını da geliştirmekteydi.²⁹ Kazan'dan sonra Tümen hapishanesine yollanmış ve buradan dışarıya haber göndererek kefaletle serbest bırakılacağını ifade etmişse de kimse oralı olmamıştı. Buradan Tara hapishanesine gönderildi. Tara'da hapishaneden halasının eşi sayesinde kurtuldu.³⁰ Türkoğlu, Abdürreşid'in bu hapishane hayatının, ileriki yıllarda girişeceği siyasi mücadelede yol gösterici olduğunu belirtmektedir.³¹ Abdürreşid İbrahim Çeboksarı, Kazan, Tümen ve Tara hapishanelerinde yaklaşık olarak bir yıl kalmıştır. Bu bir yıllık hapishane hayatını *Hapishane Esrarı* adlı bir kitapta neşrettiğini söylese de eserin varlığına şimdiye kadar rastlanılmamıştır.

Abdürreşid İbrahim hapisten çıktıktan sonra bir müddet Tara'da kaldı. Fakat hapishaneye düşmesinden ötürü oldukça utanç duymaktaydı ve bu sebepten dolayı halasından izin alarak Tara'dan ayrıldı. Civarda bulunan köy ve kasabalarda bir süre ne yapacağını bilmez bir şekilde dolaştı. Kazak topraklarında öğrenmeye oldukça hevesli olduğundan Kazak şivesini öğrenmeye çalışıyordu. Kazaklar arasında kaldığı süre içinde Kazakların "ehl-i badayı"dan bulduklarını ve hazır cevap insanlar olduklarını anlamıştı.³²

Abdürreşid İbrahim Kazak topraklarında Taralı Rahmetullah Molla Efendi'nin yanına sığınmıştı. Kendisi Molla Efendi'nin evinde kızların elbiselerinin çok olmadığını, saçlarının tamamen açık olduğunu ve ziynet namına bir şey bulunmadığını görmüş ve oldukça şaşırmıştı. Molla Efendi bir taraftan Abdürreşid İbrahim'e burada öğretmenlerin

²⁸Türkoğlu, a.g.t., s. 3.

²⁹Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 25-28.

³⁰Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 32-33.

³¹Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 20.

³²Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 38-39.

ne gibi görevleri olduğunu öğretirken diğer taraftan da dört bir yana haber salarak ona iş aramaktaydı. Bu esnada Bay Hacı isimli bir Kazak zenginın çocuklarının özel öğretmenliğini üstlendi. Burada öğretmenlik yapanların bilgisinin yok denecek kadar az olduğunu ve bir çocuğa okuma yazmayı ancak beş altı senede öğretebildiklerini belirtmekteydi. Ayrıca evine misafir olduğu Bay Hacı'yı 'ayaklı tarih' olarak nitelendirmekteydi. Ancak gerek yaşının genç olması ve gerekse bilgisinin az olmasından dolayı Bay Hacı'nın anlattıklarından istifade edememişti. Burada Bay Hacı'nın üç ve çocuğunun bir yeğeninın yaklaşık bir yıl öğretmenliğini yaptı.³³ Abdürreşid İbrahim bu süre içinde Kazak havalisinde hem öğretmen hem de imam olarak şöhret kazanmıştı.

Abdürreşid İbrahim maddi imkânsızlıklardan ötürü bu köyden ayrıldıktan sonra Akmolla köyüne geldi. Bu köyde yaklaşık olarak bir yıl boyunca Ömer isimli nüfuzlu bir şahsın imamlığını yaptı. Ayrıca bir süre de Ömer Efendi'nin çocuklarının öğretmenliğinde bulundu. Aynı zamanda Kazak havalisinde kaldığı süre içinde Kazak erkekleri arasında da büyük bir hayranlık uyandırmıştı. Özbek, Abdürreşid İbrahim'in bu dönemde herhangi bir politik bilince sahip olmaması sebebiyle eline geçen bu fırsattan istifade edemediğini, kendisini dini anlamda yetiştirmeye çaba sarf ettiğini belirtmektedir.³⁴ Abdürreşid İbrahim, bu köyde bulunduğu süre zarfı içinde bir yandan da Ömer Efendi'nin yanında sürekli eğitimine devam etmek istediğini dile getiriyordu. Bunun üzerine Ömer Efendi, yol masraflarını karşılayacak kadar bir meblağı (yaklaşık olarak yüz elli ruble) kendisine verdi. Abdürreşid İbrahim Akmolla'dan ayrıldıktan sonra Kazlıyara, oradan da 1879 Eylül ayında Tamenke'ye geldi. Burada Celaleddin Molla Şıhabeddin hazretlerinin yaklaşık olarak bir hafta kadar hizmetkârlığını üstlendikten sonra Pirmiyeye, oradan da Nijni'ye geçmiş, buradan da Ağustos 1879'da Odessa'ya gelmişti. Burada parasızlıktan yola devam edememiş, elbiselerini dahi vermek zorunda kalmıştı. Bir ay Odessa'da kaldıktan sonra bir İtalyan vapurunda mermer banyo içinde İstanbul'a geldi.³⁵

İstanbul'da Beşeriye Tekkesi Şeyhi Muhammed Rahim Efendi'nin yanına gitmiştir. Burada kendisine ayakkabı, pantolon ve gömlek verildi. Yaklaşık olarak iki ay boyunca bu tekkeye sığındı.³⁶ İstanbul, bu dönemde Rusya Müslümanlarının hac yolunda önemli bir

³³Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 47-49.

³⁴ Özbek, a.g.t., s. 47.

³⁵Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 53-56.

³⁶Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 59.

uğrak yeri konumundadır.³⁷ Abdürreşid İbrahim burada o sırada Hacca gitmekte olan İshak Hacı Apanev, ünlü siyasetçi ve âlim Şıhabettin Mercanî, Sibiryalı Nimet’ullah Hacı Seydukuf, Nusraddin Hacı, Sadık Hacı Muhsin gibi kişilerle karşılaşma ve tanışma fırsatı buldu. Bu kişilerin hizmetine girerek Medine’ye gitmek için ricada bulunmuş ise de onun isteğini kabul eden olmamıştı.³⁸ Abdürreşid İbrahim’in İstanbul’da Beşeriye Tekkesine sığınması onun aynı zamanda Nakşibendî tarikatıyla olan ilişkisini göstermektedir. Şıhabeddin Mercani ve diğer kimselerin İstanbul’da İbrahim’e mesafeli yaklaşımlarının bu bağlantılar kaynaklı olduğu düşünülebilir.³⁹ Bunun üzerine İstanbul’da bir süre de daha kalmak zorunda kalmış, bu sırada camileri ve bazı şahısları ziyaret ederek yardım istemiş ise de ona yardım eden çıkmamıştı. Bu sırada Hacca gitmek üzere İstanbul’a gelen bir Tatar zengini onun bu isteğini kabul ederek, Abdürreşid İbrahim’i Cidde’ye kadar hizmetine aldı. *Osmanlı Şerif-i Risan* isimli vapurla yola çıktı ve Çanakkale, İzmir, İskenderun, Beyrut üzerinden Cidde’ye vardı.⁴⁰ Cidde’den Mekke’ye gelmiş ve burada önemli yerleri ziyaret ettikten sonra Medine’ye hareket etmişti. Medine’ye gitmekteyken yolda gördüğü kimsesiz çocuğu yanına alarak Medine’ye kadar götürmüş ve onu burada bir okula yazdırmıştı.⁴¹

Abdürreşid İbrahim Medine’ye geldiğinde Kazan tekkelerini ziyaret edip, bunlardan hemşehrisi olan Abdü’l-settar Efendi’nin şeyhliğini yaptığı tekkeye yerleşti. Ayrıca Medine’de Kazan’dan gelen bazı öğrenciler ve müderrisler de vardı. Abdürreşid İbrahim Medine’de yaklaşık bir yıl boyunca Ahmet Ziya Efendi’nin derslerine devam etti. Medine’deki ilk yılı boyunca hâkim olan düşüncesi burada kalmak, bir daha Tara’ya geri dönmemektir.⁴²

Abdürreşid İbrahim’in öğrenim hayatının en önemli safhasını Medine’de gördüğü dini eğitim oluşturmaktadır. Burada dini eğitimin yanı sıra siyasi eğitim de aldığı söylenebilir.⁴³ Çünkü o Medine’de Cava, Hindistan gibi dünyanın pek çok yerinden gelen

³⁷Nadir Özbek, “Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı”, **Toplumsal Tarih**, 19, 1995, s. 8.

³⁸Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 59.

³⁹Özbek, “Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı”, s. 8.

⁴⁰Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 60.

⁴¹Abdürreşid İbrahim’in Medine’ye gidiş tarihi hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Lee, a.g.e., (s. 235.) 1871; Mustafa Uzun, “Abdürreşid İbrahim”, (**DİA**, 1, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, s. 295.) adlı makalesinde 1880 olarak yazmaktadır. Kendi kaleme almış olduğu Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler adlı eserinde 1880 yılında başladığını yazmaktadır.

⁴²Kardeşi İsmail’e yazmış olduğu mektubunda bu durumu “Beni vefat etti diyerek defterden çıkarınız” şeklinde ifade etmişti. Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 71.

⁴³Türkoğlu, a.g.t., s. 4.

Müslümanlarla görüşme fırsatı bulmuş, onlardan hem geldikleri bölgeler hakkında bilgi almış hem de onlarla Müslümanların meselelerini müzakere etme şansı yakalamıştı.⁴⁴ Ayrıca Medine de Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinden ve çeşitli vilayetlerinde gelen sürgünlerle görüşmeler yaparak ufkunu genişletiyordu.⁴⁵ Hatta sonradan öğrendiğine göre üstadı Ahmet Ziya Efendi'de bu sürgünlerden biriydi.⁴⁶ Ahmet Ziya Efendi, II. Abdülhamid'in politikalarını sürekli eleştirmekteydi. Ancak Abdürreşid İbrahim bu eleştirileri anlayıp, yorumlayacak siyasi bilgiden yoksundu ve o yüzden de kendi kendini suçlardı.⁴⁷

Abdürreşid İbrahim Medine'de hadis, kıra'at, fıkıh, fera'iz ve Hülasetü'l-hesab? dersleri almıştı. Bu derslerden kıra'at dersini Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin kayınpederinden, fıkıh dersini üstadı olarak nitelendirdiği ve pek çok açıdan kendisinin yetişmesinde etkisi olan Ahmet Ziya Efendi'den, fera'iz ve Hülasetü'l-hesab derslerini de Ahun Can Efendi'den almıştı.⁴⁸ Abdürreşid İbrahim burada bulunduğu süre içinde anılan derslerin yanında Arapça ve Farsça derslerine de görmüştü.⁴⁹

Abdürreşid İbrahim, Medine'de bulunduğu sürede özellikle Hac mevsimlerinde burada gerçekleşen olaylardan oldukça etkilenmişti. O hac mevsiminde herkesin Kur'an tilaveti ile meşgul olmasından oldukça etkilenmiş ve kendisi de Kur'an'ı hıfz etmeye karar vermişti. Ayrıca hac mevsiminde herkesin başı açık, yalınayak Mekke'ye girdiğini, burada zengin olsun fakir olsun ya da padişah, kadı, vali her kim olursa olsun herkesin eşit olduğunu ve ihram giydiğini görmüştü. Ancak bunların yanında zenginlerin şaşalı ve kalabalık mahiyetleri ile hac ibadetini gerçekleştirdiğine, sefahat ve bolluk içinde yaşadıklarına da şahit olmuştu.⁵⁰ Abdürreşid İbrahim, hac mevsiminde dünyanın birçok bölgesinden farklı dilleri kullanan Müslümanların Hicaz'a geldiğine ve bunların Arapça söylenen hutbeleri anlamadıklarına şahit olmaktaydı. Bu durum üzerine oldukça kafa yormuş ve Arapçanın İslam dünyasının bir biri ile iletişimi sağlayacak ortak bir dil olabileceğini düşünmeye başlamıştı. Özbek, onun oldukça genç yaşına rağmen çeşitli Müslüman topluluklar arasındaki dil farklılığının birbirleri ile iletişimi engellediğinin

⁴⁴ Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 95-96.

⁴⁵ Türkoğlu, a.g.t., s. 4.

⁴⁶ Özbek, "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı", s. 8.

⁴⁷ Özbek, a.g.t., s. 49

⁴⁸ Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 75.

⁴⁹ Türkoğlu, a.g.t., s. 4.

⁵⁰ Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 90-94.

farkına vardığının, onun bu problemi aşmak için Arapçanın Müslümanlar arasında ortak dil olarak kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yaptığını belirtmektedir.⁵¹

Abdürreşid İbrahim'in Medine'de bulunduğu sürede görüştüğü önemli isimler arasında Doktor Kadri Bey ile Maliki imamlarından Şeyh Musa Efendi bulunmaktaydı. Kadri Bey Fransa'da tahsil görmüştü ve iyi derecede Fransızca bilmekteydi. Kadri Bey ile kendisine gelen bir Fransızca mektup vasıtasıyla tanışmış ve aralarında yakın bir ilişki kurulmuştu. Doktor Kadri Bey ile Şeyh Musa'nın İbrahim ile yakından ilgilenmelerinin sebebi Sibiryalı hacılara kılavuzluk yapacak bir delil grubu oluşturma isteği idi.⁵² Zira var olan Kazan delinin yeteneksiz olduğunu ve bölgenin cahil adamların elinde kaldığını belirtmekteydiler. Bunun için Ahmed Selim-i Cedavi isimli bir kişiyi Sibiryalı delili olarak tayin ettirmişlerdi. Abdürreşid İbrahim'in ifadesiyle amaçları "Aksay-ı şarkta bir ameli siyaset takip etmektir". Ancak Şeyh Musa'nın ölümü ve birçok arkadaşının da Osmanlı yönetimi tarafından sürgün edilmesiyle bu teşebbüsten sonuç alınamamıştı.⁵³

Abdürreşid İbrahim, Medine'de aynı zamanda tasavvufa ilgi duymuş ve Şeyh Mezaihi Efendi'nin derslerini takip etmişti. Ancak üstadı Ahmet Ziya Efendi onun bu tarikatla ilişkisine karşıydı ve bu sebepten Abdürreşid İbrahim'i Medine'den ayrılmaya ve memleketi olan Tara'ya dönmeye ikna etmeye çalışıyordu. Bu nedenle de onun mezuniyetini hızlandırmıştı. Diğer taraftan Tara'da bulunan hocalarından Nasreddin Hacı onu Tara'ya davet etmekteydi. Sonunda Abdürreşid İbrahim buradaki tüm projelerini iptal edip evine dönmeye karar verdi.⁵⁴ Kendisi buradaki eğitimini bir icazetname olarak tamamlamıştır.⁵⁵

Abdürreşid İbrahim'in Medine'de bulunduğu esnada Şeyh Şamil⁵⁶ ile karşılaşma ve tanışma fırsatı bulduğu ve onun görüşlerinden, özellikle İslam birliği konusunda ondan büyük oranda etkilendiği bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir.⁵⁷ Ancak Abdürreşid İbrahim *Tercüme-i Halim* adlı eserinde bu konu hakkında herhangi bir şey yazmamaktadır. Ayrıca Şeyh Şamil'in ölüm tarihi dikkate alındığında da görüşme olasılıkları pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü Şeyh Şamil'in ölüm tarihi olan 1871

⁵¹Özbek, a.g.t., s. 48.

⁵²Özbek, a.g.t., s. 48.

⁵³Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler*, s. 88-89.

⁵⁴Özbek, a.g.t., s. 48-49.

⁵⁵İcazetname için bkz. Abdürreşid İbrahim, *Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler*, s. 121.

⁵⁶Fikret Işıltan, Şeyh Şamil, *İA*, 11, Eskişehir: MEB Yayınları, 1997, s. 467-474.

⁵⁷Lee, a.g.e., s. 235.

yılında Abdürreşid İbrahim henüz on dört yaşındaydı ve Tümen’de medrese eğitimine devam ediyordu.⁵⁸Ek olarak Abdürreşid İbrahim 1871’de Medine’de olsa dahi, hangi ayda orada bulunduğu ve Şeyh Şamil’in hangi ayda vefat ettiği tam olarak tespit edilemediği için, bu ikili arasındaki görüşme oldukça tartışmalı bir konudur.

Abdürreşid İbrahim, 1884 yılının sonlarında Medine’den ayrılacağı esnada kendisine pasaport lazım olacağından Osman Paşa’ya müracaat etti. Paşa kendisine pasaporta lüzum olmadığını ve mürur tezkiresi ile gidebileceğini söylemesi üzerine bu tezkireyi edindikten sonra yola çıktı. Ayrıca Osman Paşa, Abdürreşid İbrahim’e memleketine döndükten sonra Medine’ye talebe getirmesi nasihatinde de bulunmuştu. Medine’den ayrıldıktan sonra Cidde’ye varmıştı. Burada vapur olmamasından dolayı bir ay kadar beklemek zorunda kalmıştı. Daha sonra vapurun gelmesiyle Süveyş’e oradan da İskenderiye’ye geldi. İskenderiye’de kaldığı bir hastalık süre zarfında burada ulemeden kimselerle görüşmeler yaptı. Ardından bir Rus vapuru ile İstanbul’a geldi.⁵⁹

Abdürreşid İbrahim, İstanbul’da devrin ileri gelen devlet adamlarıyla görüşmüş ve sarayı da ziyaret etmişti. Ayrıca İstanbul’da Rusya’dan gelip, İstanbul’da kendi problemlerine çözüm arayan bir grupla karşılaştı. Bu grupların amacı Rusya Müslümanları için muhtasar bir eğitim programı hazırlamaktı. Abdürreşid İbrahimde bu gruba dâhil olarak beraber neler yapılabileceğini hakkında çalışmaya başladı. Yine bu dönemde Osmanlı önde gelen aydınlarından olan Namık Kemal, Ahmed Vefik Paşa, Muallim Naci, Cemaleddin Afgani ve Ahmed Mithad Efendi gibi kişilerle tanışmış ve fikir-alışverişinde bulunma şansını yakalamıştı. Ayrıca Rusya Müslümanları için yeni eğitim metodunun (usul-i cedit) nasıl olması gerektiği üzerine Abdürreşid İbrahim *Basiret* gazetesinde “İslam Milletlerinin Tedris ve Talim Programları” adlı bir makale de yayınladı.⁶⁰ İstanbul’da bulunduğu kısa süre zarfı içinde Fatih medresesine de eğitime devam etmişti.⁶¹ Abdürreşid İbrahim, İstanbul’dan ayrılacağı vakit Rusya’ya gitmek için mürur tezkiresinin yeterli olmayacağını ve pasaport gerekli olduğunu öğrendi. Bu durum üzerine pasaport aramaya başladı ve İstanbul’da vefat etmiş bir Rusyalı hacının pasaportunu on rubleye alarak bu problemi çözdü.⁶² İstanbul’dan hareket ettikten sonra Odessa üzerinden 1885’in ortalarında doğum yeri olan Tara’ya döndü. Tara’da bir müddet dinlendikten sonra Tara halkının isteği

⁵⁸Türkoğlu, “Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)”, s. 21-22.

⁵⁹Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 113-114.

⁶⁰Özbek, a.g.t., s. 49.

⁶¹İsmail Türkoğlu, “20 Yüzyılda Bir Türk Seyyahı Abdürreşid İbrahim”, **Toplumsal Tarih**, 20, 1995, s. 7.

⁶²Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 117.

üzerine burada bulunan medresede ders vermeye başladı. Aynı yıl Tara'nın önde gelen ailelerinin birinin kızı ile evlendi. Bu evliliğinden Münir, Kadriye ve Fevziye isiminde üç çocuğu oldu.⁶³

Abdürreşid İbrahim kısa bir süre Tara'da kaldıktan sonra kardeşi İsmail ve akrabalarından bazı çocukları yanına alarak Medine'ye getirmek üzere yola çıktı. Ufa'ya uğrayarak burada hocalık sınavını verdi. Ardından da Odessa üzerinden İstanbul'a geldi. İstanbul'da yine önde gelen aydın ve devlet adamlarıyla görüştü. Görüştüğü önemli isimlerden biri de dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa idi. Kendisi ile eğitim metotları üzerine görüşmeler yapmış ve eğitim usullerinin ıslah edilmesi gerekliliğini belirtmişti. Ayrıca Münif Paşa *Ümrân* gazetesinde "Rusya Müslümanlarının İstikbali" ismiyle bir dizi makalede yayınlamıştı. Münif Paşa, Abdürreşid İbrahim'in Medine'ye eğitim için çocuk getirmesine tepki göstermiş ve çocukları İstanbul'da bırakmasını istemişti.⁶⁴ Abdürreşid İbrahim çocukları Medine'ye götürdükten sonra tekrar İstanbul'a uğrayıp burada dönemin önde gelen edebiyat simalarıyla görüşüp, eğitim ile ilgili çeşitli temaslarda bulunduktan sonra Kasım 1885'te Tara'ya döndü.⁶⁵

Tara'da bu yıllarda otuz kırk kadar Müslüman köyü bulunmaktaydı. Abdürreşid bu köylerde bulunan medreselerin eğitim usullerini beğenmedi ve faaliyetlerini yoğunlaştırarak bunların pek çoğunda uslu-i cedit üzere eğitim verilmesi sağladı ve eski sistemle eğitim veren medreselerin ıslah edilmesine çalıştı. Kendisi de Tara'da bir usul-i cedit okulu açarak eğitim çalışmalarına başladı. Bu okullar için ders kitaplarını Kırım'da yeni eğitim metotlarıyla ders kitapları hazırlayan arkadaşı İsmail Gaspıralı'dan temin etti.⁶⁶ Abdürreşid İbrahim Tara'da bulunduğu yıllarda Türkiye, Hicaz, Mısır ve bazı Avrupa ülkelerinde bulunan dostları ile mektuplaşarak bilgi alış-verişinde bulunuyordu. Mektuplaştığı ünlü isimlerden biri de Cemaladdin Afgani idi. Afgani ile daha çok eğitim ile ilgili konularda fikir alışverişinde bulunduğu söylenebilir. Çünkü Cemaladdin Afgani Osmanlı Devleti'nde maarif meclisi üyeliği yapmıştı ve İslam dinine bağlı kalmak şartıyla Batı eğitim usullerinin Türkler ve diğer Müslüman ülkeler tarafında da benimsenebileceği fikrini savunmaktaydı. Abdürreşid İbrahim'in, Rusya'da mektuplaştığı kişiler arasında

⁶³Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 22.

⁶⁴Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 119.

⁶⁵Abdürreşid İbrahim, Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler, s. 120.

⁶⁶Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 22.

Şihabeddin Mercani, Rızaeddin Fahreddin ve İsmail Gaspıralı gibi önemli isimlerde vardı.⁶⁷

1890 yılında Tara'dan yanına on öğrenci alarak yeniden İstanbul'a geldi ve bu öğrencileri Dârü't-tedris ve Dârü's-şafaka okullarına yerleştirdi. İstanbul birkaç ay kalarak eski dostları ve devlet erkânından çeşitli kişilerle görüştü. Sonrasında memleketi olan Tara'ya dönerek medresesinde eğitim çalışmalarına devam etti. Onun İstanbul'a öğrenci getirmesi bölge halkı tarafından oldukça büyük sevinçle karşılanmış ve birçok kişi çocuğunu İstanbul'a göndermek için kendisine müracaat etmeye başlamıştı. Ayrıca onun İstanbul'a öğrenci getirmesi ve burada çeşitli okullara yerleştirmesi Osmanlı devletinin soydaşlarına gösterdiği ilgi bakımından da önemlidir. Zira bu bölgeden gelen öğrencilerin iâşe ve ibateleri Osmanlı devleti tarafından karşılanmaktaydı. Bu bölgeden ve Rusya'nın başka bölgelerinden çok sayıda talebenin eğitim için İstanbul'a gelmesi daha sonraki yıllarda Rus hükümetini rahatsız etmeye başlamış ve Ruslar bu talebe akınına sıkı bir denetim getirmişlerdi.⁶⁸

Abdürreşid İbrahim 1891 yılında Ufa'da Orenburg Müftülüğünde Rusça dil sınavını verdikten sonra ertesi yıl müftülüğe kadı olarak tayin edildi. Rusya'nın Türk hanlıklarını ele geçirmesi ile sahipsiz kalan Müslümanlar bu mahkemeye dört elle sarılmışlardı ve bu müftülük Müslümanların bütün şer'i davalarına bakıyordu. Ufa'da kadılık vazifesini yaptığı bu yıllarda müftülüğün Müslümanlar açısından ne kadar önemli olduğunu görmüştü. Çünkü Müslümanlar en ufak işleri için dahi aylarca yol kat ederek ulaştıkları müftülükten alacakları fetvalara büyük önem vermekteydiler. Buradan verilen fetvalar Müslümanlar için adeta yüce ferman niteliği taşıyordu.⁶⁹ Ayrıca Abdürreşid İbrahim II. Katerina tarafından kurulan bu müftülüğün bir üyesi olarak da Rusya'nın Müslümanları Ruslaştırmak ve Hristiyanlaştırmak için uyguladığı politikaları yakından görme ve inceleme şansı yakalamıştı.⁷⁰ 1893 yılında Müftü Muhammedyar Sultanov'un hacca gitmesi üzerine müftülüğe Abdürreşid İbrahim getirildi. Müftülük görevini yürüttüğü yaklaşık sekiz ayda Ufa'da bulunan fakir ve yetimler için dernekler kurulmuş ve kendisi de bu derneklerde gönüllü olarak çalışmıştı. Bu görevi sırasında Petersburg'a giderek İçişleri ve Maarif bakanlarıyla görüşerek Rusya Müslümanlarının meselelerine çözüm üretmeye

⁶⁷Türkoğlu, a.g.t., s. 7-8.

⁶⁸Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 23.

⁶⁹Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 23.

⁷⁰Özbek, a.g.t., s. 51-52.

çalışıyordu. Fakat bunda başarılı olamayınca istifa etti. Müftülüğten istifa etmesi ile üzerinde ağır bir baskı meydana gelmiş ve burada daha fazla kalmanın kendisi için tehlike oluşturacağına kanaat getirerek Rusya'dan ayrılarak 1895'te İstanbul'a gelmişti.⁷¹ Ufa'da bulunduğu yıllarda kaleme aldığı *Livâü'l-Hamd*⁷² adlı risaleyi İstanbul'da bastırarak gizlice Rusya'ya sokup dağıttı. Bu küçük risalede Rusya'da baskı altında yaşayan Türkleri Osmanlı Türkiye'sine göç etmeye teşvik ediyordu. Bunun neticesi olarak yetmiş bin kadar Şimal Türkü'nün Osmanlı topraklarına göç ettiği belirtilmektedir.⁷³

İstanbul'da bulunduğu yıllarda bastıracağı diğer bir eseri de *Orenburg Müftülüğü*'nün ve Rusya Müslümanlarının geleceği hakkındaki düşüncelerini beyan ettiği *Çolpan Yıldızı* adlı eseridir. Ayrıca bu eserde Rusya Türkleri/Müslümanlarına yapılan baskı ve haksızlıklar dile getirilmekteydi. Bu eser Rusya'daki "İlk Türk Siyasi Belgesi" olarak anılmaktadır.⁷⁴ Çolpan Yıldızı, II. Abdülhamid'in aleyhinde bir şey bastırılmaması için gözetim altında tutulan matbaalardan Mahmud Bey Matbaası'nda bir gecede bastırılarak Odessa üzerinden Rusya'ya kaçırılmıştı.⁷⁵ Risale Volga-Ural bölgesindeki Müslümanlar arasında gizlice yayılmış ve hatta bazı karışıklıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştu.⁷⁶ Ayrıca O İstanbul'da Rusya'nın Tatarlar üzerinde uyguladığı Ruslaştırma politikasını ve Hristiyan Ortodoks misyonerlerin faaliyetlerini eleştiren küçük risaleler kaleme aldı. Yine Mısır'da çıkmakta olan *El-Nil* gazetesinde benzer konuları işleyen makaleler yazdı.⁷⁷

Abdürreşid İbrahim İstanbul'da yaklaşık iki yıl kadar kaldı. Burada dönemin ileri gelen devlet adamları ve edebiyat erkânından önemli şahıslarla görüşerek Rusya'daki soydaş ve dindaşları için yapacağı faaliyetleri planlamaktaydı. Boş vakitlerinde de ziraat ve kırmızılık üzerine çalışmalar yapıyordu. 1896 yılının başlarında İstanbul'dan Buhara'ya seyahate çıktı. Buhara bölgesindeki Türk liderleriyle görüşerek Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin siyasi ve medeni haklara kavuşabilmeleri için ortak mücadele etmeleri gerektiği fikrini yaymaya çalıştı. Buhara'dan tekrar İstanbul'a döndü. Rus

⁷¹Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 23.

⁷²Nadir Özbek hazırlamış olduğu tezde eserin basım tarihini 1885 olarak vermektedir. Özbek, a.g.t., s. 51.

⁷³Eşref Edip, **Mehmet Akif: Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharrinin Yazıları**, 2. Baskı, İstanbul: Sebilürreşad Neşriyat, 1380/1960, s. 360.

⁷⁴Devlet, a.g.e., s. 85.

⁷⁵Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 24.

⁷⁶Serge A. Zenkovsky, **Pan-Turkism and Islam in Russian**, Massachusetts: Harvard University Press, 1967, s. 38.

⁷⁷Özbek, a.g.t., s. 52.

sosyalistlerden V. Amfiteatrov'un İsviçre'de olduğunu öğrenince İstanbul'dan İsviçre'ye gitti. V. Amfiteatrov ile görüşerek Rusya'da yaşayan Müslüman Türklere siyasi ve medeni hakların verilmesini istedi. İsviçre'de birkaç ay kaldıktan sonra 1897 yılının sonlarında tekrar İstanbul'a döndü. Fakat onun Rusya aleyhinde yürüttüğü faaliyetlerden Osmanlı Devleti'nin rahatsız olmaya başladığını öğrenmesi üzerine İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı ve ilk uzun seyahatine çıktı.⁷⁸ Mısır ve Hicaz üzerinden Filistin'e geçti. Filistin'den gemi ile İtalya'ya oradan da Avusturya ve İsviçre üzerinden Fransa'ya gitti. Fransa'da bir müddet kaldıktan sonra tekrar İsviçre-Avusturya-Yugoslavya-Bulgaristan-Romanya-Odessa-Kafkasya-Mevaraünnehir-BatıTürkistan-DoğuTürkistan-Yedisu Vilayeti ve Sibirya'yı dolaştıktan sonra doğum yeri olan Tara'ya vardı. Abdürreşid İbrahim bu seyahati sırasında toplam 43.635 km yol (713 km yaya, 1851 km deve sırtında, 10.696 mil vapur, 19.799 km tren ile) gittiğini belirtmektedir. Abdürreşid İbrahim Avrupa'da dolaştığı ülkelerin özellikle Fransa ve İsviçre olması ve o dönemde bu iki ülkenin Rus sosyalistleri açısından önemi göz önüne alınırsa, temel gayesinin Rusya Müslümanlarına gelecekte yeni medeni ve siyasi haklar elde etmek olduğu düşünülebilir.⁷⁹ Tara'dan ailesini alarak Petersburg'a yerleşti. Sonraki yıllarda neşredeceği *Âlem-i İslam* adlı eserinde bu seyahatlerini de ayrıca yayınlayacağını yazmaktaysa da böyle bir esere şimdiye kadar rastlanılmamıştır.⁸⁰

Abdürreşid İbrahim Petersburg'da yayın faaliyetlerine girerek 1900 yılından itibaren *Mir'at*⁸¹ adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Meşhur Tatar yazarlardan Alimcan (Galimcan) İbrahimov *Mir'at*'ın Tatar gençleri arasında Kur'an gibi okunduğunu ve bu dergiden pek çok yeni fikirler edindiğini yazmaktadır. Toplamda yirmi iki sayı yayınlanan derginin ilk on yedi sayısı ihtilalcı bir anlayışla çıkmıştır.⁸² Taymas bu derginin 'yalancı süreli basın' yapraklarından başka bir şey olmadığını dile getirerek eleştirmekteydi.⁸³

Abdürreşid İbrahim'in 1900 yılında Japonya'ya gittiğine ve burada bazı temaslarda bulunduğu ilişkin bazı bilgiler mevcut olmakla birlikte, buradaki faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Keza 1902-1903 yılları arasında tekrar Japonya'ya

⁷⁸Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 24.

⁷⁹Türkoğlu, "20 Yüzyılda Bir Türk Seyyahı Abdürreşid İbrahim", s. 7-8.

⁸⁰Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 25.

⁸¹Bu gazetenin çıkış tarihi hakkında farklı bilgiler bulunmaktadır. Lee, a.g.e., (s. 236.) 1902-1903 yıllarında ; Uzun, a.g.m. (s. 295.) 1902 yılında, Kurat, a.g.m., (s. 164.) 1902-1903 yıllarında çıktığını belirtmektedir.

⁸²Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 25.

⁸³Abdullah Battal Taymas, **Kazan Türkleri**, 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966, s. 168.

giderek anti Rus propagandasına katıldığı, Rus elçiliğinin Japon hükümetinden ricası üzerine Japonya'dan ayrılmak zorunda kaldığı da kaynaklarda yazılmaktadır.⁸⁴ Ayrıca Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya olan bu ikinci seyahatini, Japon ordusu tarafından 1902-1904 yılları arasında Rusya hakkında bilgi toplamak için görevlendirilen Yarbay Akashi aracılığıyla gerçekleştirdiği ve bu seyahatinde aşırı Japon milliyetçisi Kara Ejderler örgütünün üyeleri ve bazı önemli Japon politikacılarla tanıştığı belirtilmektedir.⁸⁵ Hatta Japonya'da bulunduğu sırada devrin Osmanlı padişahı Sultan II. Abdülhamid'e mektup yazarak Japonya'da İslamiyet'in yayılması için yardım istediği yönünde bilgiler de vardır. II. Abdülhamid bu mektupla ilgili olarak şunları söylemektedir:

Japonların Ruslara karşı kazandıkları zaferin arifesinde idi. Japon imparatorluk ailesine mensup bir prens beni ziyarete geldi. İmparatorundan hususi bir mektup getiriyordu. Benden İslam dininin muhtevasını, iman esaslarını, gayesini, felsefesini, ibadet kaidelerini izah edecek kudrette bir din-ilmî heyet istiyordu. Bunun sebebi vardı, orada İslamiyet'i yaymayı mukaddes vazife sayan Abdürreşid İbrahim isimli aslı Kazanlı olan bir Müslüman âlimden mektup almış, Japonya'daki İslami tamim hareketine yardımcı olmam istenmişti. İslam âleminin halifesi idim, bir tarafta daima iftihar ettiğim ve hizmetkarı olmaya çalıştığım bu ali vazife, diğer taraftan ruhumda bu mahiyette şerefli hizmete duyduğum hasretle, mümkün olan herşeyi yaptım. Fakat bu yardımım daha çok maddi sahada kaldı. Çünkü Abdürreşid İbrahim bizim din adamlarımızdan başka hüviyet içinde idi, Türkçe, Arapça, Farsça'dan başka Rusça ve Japonca biliyordu. Kırk yaşından sonra Fransızca ve Latinceyi öğrendiğini yazmıştı.⁸⁶

Abdürreşid İbrahim, Japonya'da bulunduğu sırada dönemin tek bağımsız İslam Devleti olan Osmanlı ile temas kurmaya çalışıp, onları Japonya'da İslam faaliyette bulunmaya teşvik etmiştir.

Abdürreşid İbrahim çıkarmakta olduğu *Mir'at* isimli derginin halk tarafından oldukça beğenilmesi onu yayın konusunda başka arayışlar içerisine itmiş ise de parasızlıktan faaliyete geçemedi ve derginin yayını durdurarak Tiflis'te Mehmet Ağa Şahşatlı tarafından çıkarılan *Şark-i Rus* gazetesinin muhabirliğini yapmaya başladı. Petersburg'dan ayrıldığına oldukça üzülmüştü. Şehirde yaşayan Müslümanlara da yirmi yılda bir cami inşa ettirmeyi bile başaramadılar diye kızmaktaydı. Ancak onun Petersburg'dan ayrılışı kısa sürmüş ve maddi durumunu düzeltir düzeltmez yeniden Petersburg'a dönerek kaldığı yerden yayıncılık faaliyetlerine devam etmişti. Yaklaşık iki

⁸⁴A.A. Rorlich, *Volga Tatars A Profile in National Resilience*, Stanford: Hoover Institution Press, 1986, s. 236.

⁸⁵Mikhail Meyer, "An Islamic Perspective in Russian Public Opinion: The Russian Tatar Thinker Abdurrashid Ibrahim (1857-1944)", *Oriental Archive*, 80, 2012, s. 263.

⁸⁶Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 101.

yıl boyunca *Şarkî Rus* gazetesinin muhabirliğini yapan Abdürreşid İbrahim, bu dergide çok sayıda makale kaleme almıştı.⁸⁷

Abdürreşid İbrahim 1904 yılının başlarında İstanbul'a geldi. Ancak onun Japonya'daki faaliyetleri ve İstanbul'da daha önceki yıllarda bastırdığı ve Rusya'da dağıttığı broşürlerden (*Livaül Hamd*, *Çolpan Yıldızı*) ve İstanbul'da Rusya Müslümanları lehine yaptığı çalışmalardan rahatsız olan Rus hükümeti, elçisi aracılığı Osmanlı Devleti'nden Abdürreşid İbrahim'in tutuklanmasını istedi. Bunun üzerine tutuklanarak Rus görevlilere teslim edildi. Abdürreşid İbrahim 12 Ağustos 1904 tarihinde Odessa'ya getirilerek hapsedildi. Burada yaklaşık iki hafta kadar hapis yattıktan sonra Rusya Türklerinin Rus Hükümeti'ne yaptığı baskı sonucu 21 Ağustos 1904 tarihinde serbest bırakıldı. Abdürreşid İbrahim serbest kaldıktan sonra Kazan'a gitti. Burada bulunan Tatar aydınlarıyla görüşerek bundan sonra yapacakları çalışmaları planlamaya başladı.⁸⁸ Abdürreşid İbrahim'in, Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nden gördüğü bu davranış II. Abdülhamid'in Pan-İslamizm politikasının sınırlarına işaret etmesi açısından önemlidir.⁸⁹

1904 yılının sonlarına doğru Abdürreşid İbrahim, Kazan'dan ayrılarak Petersburg'a taşındı. Burada bir müddet sebze-meyve ticareti ile meşgul olup, biraz sermaye biriktirdikten sonra *Ülfet* isminde bir matbaa kurarak dini ve siyasi eserler yayınlamak için çalışmaya başladı. *Ülfet* Rusya'nın bütün bölgelerindeki Türkler tarafından oldukça büyük ilgiyle karşılandı. Özellikle Türkistan bölgesinde derginin aşırı ilgi görmesinden dolayı polis kayıtlarına zararlı yayın olarak geçti. Bu esnadaderginin yazarları arasında Petersburg'da hukuk eğitimi görmekte olan meşhur din âlimi Musa Carullah Bigi'de vardı.⁹⁰ Alimcan (Galimcan) İbrahimov *Ülfet*'in çıktığı ilk yıl Rusya'da yaşayan Müslümanlar arasında çok popüler olduğunu, bazı medreselerin bu gazeteden iki yüz nüsha aldığını, öğrencilerin gazeteyi koyunlarında taşıdığını, böyle bir ilginin başka bir Tatar gazetesine nasip olmadığını belirtmekteydi.⁹¹ Bu gazete dini meselelere ağırlık vermekle birlikte, siyasi ve kültürel hareketleri içine alan bir yayının politikası geliştirmişti. Gazete Rusya'da 1905 ihtilalinin ortaya attığı meseleler ve buna bağlı olarak gelişen hareketler

⁸⁷Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 26.

⁸⁸Türkoğlu, a.g.t., s. 13.

⁸⁹Özbek, "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı", s. 9.

⁹⁰Musa Carullah Bigi, *Uzun Günlerde Oruç*, (Sad. Yusuf Uralgiray), Ankara, 1975, s. XI.

⁹¹Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 27.

hakkında geniş bilgi vermeye çalışmış ve Kazan Türkleri için muhtariyet idaresinin tesisinin gerekliliğinden dahi bahsetmişti.⁹² Ayrıca dergi Rusya Türkleri arasında Pan-Türkizm fikrini de yaymaktaydı.⁹³

Abdürreşid İbrahim Rusya'da bulunduğu sırada bir taraftan da Rusya Müslümanlarına siyasi haklar kazandırmak için faaliyetlerde bulunuyordu. Bunun için Ekim 1904'te Moskova'da ve aynı yılın Kasım ayında Petersburg'da Zemstvo (mahalli idare başkanları) idarecilerinin gayri resmi olarak düzenledikleri toplantıları takip etmekteydi. Abdürreşid İbrahim, Petersburg'da yapılan toplantıda alınan kararların bir nüshasını elde etmeyi başarmıştı. Elde ettiği bu kararlarla birlikte o günlerde Dâhiliye Nazırlığı görevini yürüten Svetopolk Mirski'nin makamına giderek, Rusya Müslümanlarının taleplerini ilettiler. Svetopolk Mirski bu kararları makul görüp bu isteklerin resmi şekilde kendisine bildirilmesini tavsiye etti.⁹⁴ Bu talepler Müslüman askerler için özel (helal) yemek tahsis edilmesi, yeni bir vakıf idaresinin kurulması, Müslümanların toprak edinmesine izin verilmesi ve Müslümanlara Rusya'nın Hristiyan azınlıklarına tanınanlara en azından eşit haklar tanınmasından oluşmaktaydı.⁹⁵ Abdürreşid İbrahim ele geçen bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirmek için Moskova'dan ayrılarak Kazan ve civarında bulunan Çistay, Bubi (İşbobinsk), Perm ve Ufa'ya giderek buralarda bulunan Müslümanlara bir toplantı düzenleme fikrinden bahsetmişse de onun fikrine itibar eden olmadı.⁹⁶ Ufa'da bulunduğu esnada bir layiha hazırlayarak mektep müderrislerinin vilayet nezaretinden alınıp mektep nezareti isminde bir müdüriyetin vücuda getirilmesini ve bu mektep nezaretinin her vilayette şubelerinin açılması fikrini öne sürmüştü ise de, bu fikir de kadılar tarafından bir hayal olarak görüldü.⁹⁷

Abdürreşid İbrahim, Ufa'nın nüfuzlu şahıslarından olan Bünyamin Ahtemov, Kutluğ Muhammed Tevkil ve Şah Haydar Sırtlanov ile müşaverede bulunarak çalışmalarını yürütme kararı almışlardı. Hatta bu şahıslar geleceği görür gibi "Rusya'da şüphe yok inkılâp olacak, Tatarlarda gaflet asla caiz değildir, fırsat gayet mühimdir" diyerek Abdürreşid İbrahim'in fikirlerini Rusya Müslümanları açısından oldukça önemli

⁹²Kurat, a.g.m., s. 164.

⁹³Lee, a.g.e., s. 237.

⁹⁴Musa Carullah Bigi, **Islahat Esasları**, Petrograd, 1917, s. 3

⁹⁵Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, 5. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, s. 483.

⁹⁶Devlet, a.g.e., s. 93.

⁹⁷Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1947)", s. 28.

bulmuşlardı.⁹⁸ O,Ufa’da temaslarını tamamladıktan sonra Troyski’ye giderek buranın belli başlı zenginlerinden olan Veli Bay Yauş ve Hacı Rahmankulov ile görüşerek SvetopolkMirski’nin tavsiyelerini anlattı. Bunun üzerine Troyski Müslümanları isteklerini Ahmed Hacı ile Svetopolk Mirski’ye iletiler. Bundan sonra Troyski’den Kızılyar’a giderek burada yapılan toplantılarda Kızılyar’ın resmi vekili seçildi.⁹⁹

Abdürreşid İbrahim, 1905 senesi Mart başlarında Kazan’a geldi. Kazan’da Yusuf Akçura ve Bünyamin Ahtemov ile bir akşam bir araya gelerek bir toplantı düzenlenmesi hususunda müzakerede bulundular. Bu fikrin olumlu karşılanması üzerine yapılacak toplantı için davetlerle Yusuf Akçura’nın ilgilenmesi kararlaştırıldı. Ertesi gün tekrar Kazan’ın meşhur zenginlerinden Ahmed Bay Hüseyinov’un evinde toplandı. Toplantının başkanlığı ev sahibi olması sebebiyle Ahmad Bay’a verilmesine rağmen, o bu görevi toplantının gerçekleştirilmesinde büyük emeği olan Abdürreşid İbrahim’e bıraktı. Toplantıda din adamlarından, zenginlerden ve diğer tanınmış kişilerden oluşan altmış kişi bulunmaktaydı.¹⁰⁰ Toplantıda Rusya Müslümanlarının ihtiyaçları hususunda çeşitli konuşmalar yapıldı. Kur’an’ın Türkçe’ye tercümesi edilmesi ve alınan kararların bir layiha haline getirilerek Petrograd’a yollanması karar verildi. Ertesi gün yapılan başka bir toplantıda da “Umum Rusya Müslümanlarının” Petersburg’da bir toplantı düzenlenmesi maksadı ile Kırım, Kafkasya, Kazak ve Türkistan Müslümanlarına davetname yollanma kararı alındı.¹⁰¹

Toplantının bitiminden sonra Abdürreşid İbrahim Petersburg’a döndü. Petersburg’dan Bakü’de bulunan Ali MerdanTopçubaşı’na mektup yazarak Bakü vekillerini Petersburg’a davet etti. Ali MerdanTopçubaşı, bu esnada Bakü’de *Hayat* adlı bir mecmua çıkarmak için hükümetten izin almıştı. Ali Merdan Topçubaşı, Abdürreşid İbrahim’in teklifini memnuniyetle kabul ettiğini belirtti ve ayrıca çıkaracak olduğu dergi için de kendisinden makale istedi. Abdürreşid İbrahim bu teklifi oldukça memnuniyetle karşılamış ve *Hayat* için yazarlık görevini üstlenmişti.¹⁰²

8 Nisan 1905 tarihinde Petersburg’da Abdürreşid İbrahim evinde bir araya gelen Ali Merdan Topçubaşı, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Âlim Maksud, Bünyamin

⁹⁸Musa Carullah Bigi, *Islahat Esasları*, s. 4.

⁹⁹Devlet, a.g.e., s. 93.

¹⁰⁰Devlet, a.g.e., s. 94.

¹⁰¹Musa Carullah Bigi, *Islahat Esasları*, s. 5.

¹⁰²Musa Carullah Bigi, *Islahat Esasları*, s. 10.

Ahtem bir siyasi parti kurma fikrini müzakere ettiler. Toplantıdan birkaç gün sonra Petersburg'a gelen İsmail Gaspıralı'ya bu fikir açıklandı ve o da bu düşünceyi makul gördükten sonra, ilk toplantının Nijni Novgorod Panayırı'nda yapılması kararlaştırıldı. 8 Nisan 1905'te Petersburg'da Abdürreşid İbrahim'in evinde kararlaştırılan *Müslüman İttifakı* adlı partinin ikinci toplantısının Çistay'da Zakir Hazret adlı birinin kızının düğün merasiminde yapılması kararlaştırıldı. Bu düğüne Rusya'nın her tarafından Müslümanlar davet edildi. Toplantıya, imamlar, genç talebeler, zenginler, edip ve muharrirler katıldı. Abdürreşid İbrahim bu toplantıda *Neşr-i Maarif* isimli bir dernek kurulması teklifinde bulundu. 1885 yılından beri çeşitli yayın faaliyetleri ile Müslümanları bilgilendirmeyi kendisine amaç edinmiş olan Abdürreşid İbrahim, kurulacak bu dernekle halkı siyasi, iktisadi mevzulara alıştırmamanın mümkün olacağına inanıyordu.¹⁰³ Kurulacak derneğin maddi imkânları daha çok olacağından oldukça zor şartlar altında çıkmakta olan gazete ve dergiler bundan sonra daha iyi şartlar altında çıkabilecekti. Abdürreşid İbrahim'in bu fikrine yakınlık duyanların en başında Musa Carullah Bigi gelmekteydi. Abdürreşid İbrahim bu fikrini toplantıda hazır bulunanlara anlattı, katılımcılar bu fikirleri memnuniyetle karşıladı, hatta böyle bir dernek kurulacak olursa hepsi aza olacaklarını belirttiler. Nikâh akşamı Murtaza Vahap'ın evinde yeni bir toplantı tertip edildi. Abdürreşid İbrahim bu toplantıda da söz alarak fikirlerini izah etti. Fakat bazı demokratlar ve öğrenciler Abdürreşid İbrahim'e hücum etti. Abdürreşid İbrahim bu saldırılara cevap vermeyerek susmayı tercih etti ve toplantı bu tatsız olaydan sonra dağılmak zorunda kaldı.¹⁰⁴

Abdürreşid İbrahim, Bakü'de Ali Merdan Topçubaşı'nın çıkardığı *Hayat* dergisinde *Birinci Müslüman Kongresi*'nin Mekerce Pazarı (Nijni Novgorod)'nda toplanacağını yazarak, toplantıyla ilgili çeşitli makaleleri yine bu dergide yazdı.¹⁰⁵ Bunun üzerine ilk olarak 8 Ağustos 1905'te Nijni Novgorod valisinden toplantının yapılması için izin istendi. Ancak vali örfi idareyi bahane ederek izin vermedi. Kongre için izin alınamaması üzerine 13 Ağustos 1905'te Molla Ali Yauş(ev) *Germania* lokantasında bir toplantı düzenledi. Bu toplantıya aralarında Abdürreşid İbrahim, İsmail Gaspıralı ve Ali Merdan Topçubaşı'nın da bulunduğu yaklaşık yirmi beş kişi katıldı. Toplantı siyasi bir miting havası almıştı. Abdürreşid İbrahim, Ali Merdan Topçubaşı ve İsmail Gaspıralı verdikleri nutuklarla

¹⁰³Devlet, a.g.e., s. 101.

¹⁰⁴Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 30.

¹⁰⁵Türkoğlu, a.g.t., s. 17.

toplantıya gelenlere planlarını anlattılar. Toplantıda validen ikinci kez izin isteme kararı alındı. Ancak valiye yapılan bu ikinci başvuru da olumsuz sonuçlandı. Bu durum üzerine Abdürreşid İbrahim bir gemi kiralanarak, kongrenin gezinti esnasında yapılması teklifinde bulundu. Bunun üzerine vapur kiralanarak kongreye katılacak olanlara haber verildi. Ayrıca davetsiz gelenlerinde toplantıya alınmaları yönünde karar da alınmıştı.¹⁰⁶Yapılan bu ilk toplantıda Kazan Tatarları sayıları ve kongrenin düzenlenmesinde oynadıkları rol itibariyle oldukça önemli bir yer işgal etmekteydi.¹⁰⁷ Kongreye Türkistan'dan hiçbir temsilci katılmazken, Kazan, Kırım ve Azerbaycan'dan yaklaşık olarak yüz elli kişi katıldı.¹⁰⁸ *Gustave Struve* adlı gemide yapılan bu kongrede siyasi, sosyal, iktisadi reformlara ulaşabilmek, Rus halkı ile aynı haklara sahip olmak, milliyetlerin nisbî temsil esasına dayanan anayasalı bir monarşinin kurulması, basın hürriyeti vs. için Rusya imparatorluğu tebaası Müslümanları, birlik olmaya çağrılmaktaydı.¹⁰⁹ Vapur limana yanaşmaya başlayınca alınan kararların yazıldığı müsveddeleri kimse yanına almak istemedi. Müsveddelerin imha kararı verildiği sırada, Abdürreşid İbrahim bu notları alarak her ne pahasına olursa olsun bunları muhafaza edeceğini söyleyerek mukaddes emanetmiş gibi koynuna soktu ve gemi limana yanaşınca limanda bekleyen bir arabaya binerek gözden kayboldu. Kongreye katılanlar arasında yalnızca Abdürreşid İbrahim ve Musa Carullah Bigi toplantı için oluşturulan para kasasından pay almamıştı.¹¹⁰

Abdürreşid İbrahim toplantıdan sonra Petersburg'a dönerek yeniden yayın faaliyetlerine başladı. Kongrenin yapılışından birkaç ay sonra *İdare-i Muhtariye (Autonomiya)* eserini kaleme alarak, ilk kez iç Rusya Müslümanları 'sınırlar ötesi ulusal, kültürel özerkliği ve Kırgızistan, Türkistan, Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan topraklarının ulusal bağımsızlığı' fikrini ortaya koydu.¹¹¹ Ancak özerklik fikrinin başarıya ulaşmamasının ardından 1905 yılının sonbahar aylarında ittifak kurmanın zaruretini açıklamak maksadıyla *Bin Üçyüz Senelik Nazar* adlı eserini kaleme aldı. (Bu eser Rusya'da sansürün gadrinden kurtulan ilk Türkçe eserdir.)¹¹²

¹⁰⁶Devlet, a.g.e., s. 102.

¹⁰⁷A. Benningsen ve C.L. Quelquejay, **Stepte Ezan Sesleri**, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul: Kent Basımevi, 1981, s. 48.

¹⁰⁸Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. 200.

¹⁰⁹Zenkovsky, a.g.e., s. 41.

¹¹⁰Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 31.

¹¹¹A. Benningsen ve C.L. Quelquejay, **Sultan Galiyev ve Rusya Müslümanları**, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981, s. 225.

¹¹²Devlet, a.g.e., s. 105.

Birinci Müslüman Kongresi'nde alınan karar gereği ikinci kongrenin düzenlenmesi için Azerbaycanlı temsilciler görevlendirilmişti. Ancak kısa bir süre sonra Kafkasya'da Türk-Ermeni çatışmasının başlaması üzerine Kazan temsilcileri Rusya Müslümanları hareketinde ön plana çıkmıştı.¹¹³ 1905 yılının Ekim ayında Abdürreşid İbrahim, Ali Merdan Topçubaşı ile birkaç kere bir araya gelerek Müslüman Türklerin kuracağı İttifak Partisi'nin nizamnamesini ve programını hazırlamak için müzakerelerde bulundular. Müzakerelerde ayrıca aza kaydı, merkez idare, şubeler ve şifre usulleri üzerine de fikir birliği sağlandı. Rusya Müslümanlarının ilk siyasi partisinin programının hazırlandığı bu günlerde Rusya'da henüz hiçbir siyasi bir bulunmamaktaydı.¹¹⁴

Rus-Japon harbinde Rusya'nın ağır yeniler almasıyla Rusya'da iç karışıklıklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Ayrıca sosyalistlerin düzenledikleri grev ve mitingler Çar Hükümeti'ni oldukça zor durumda bırakmıştı. Bunların sonucu olarak Çar Hükümeti 17 Ekim manifestosu olarak adlandırılan bildiriye ilan etmek zorunda kaldı. Böylece Rusya'da söz, basın, toplantı ve dernek kurma hürriyeti elde edilerek daha özgürlükçe bir ortam ortaya çıkmış ve siyasi partilerde kurulmaya başlanmıştı. İlk ortaya çıkan partiler *Kadet*, 17 Ekim, *Sosyalist Devrimci ve Sosyal Demokratlar* vs. dir.¹¹⁵ *Müslüman İttifakı*'nın önde gelen isimleri, mevcut partilerin biri ile işbirliği yapmak veya Rusya Müslümanları İttifakını siyasi bir parti olarak teşkilatlandırmak fikirlerini tartışmaya başladılar. İşte bu aşamada Rusya Müslümanları İttifakı içinde görüş ayrılıkları kendini göstermeye başlamıştır. Abdürreşid İbrahim ise yine bu konuda ön plandaydı.¹¹⁶

Kazan bürosu atılacak siyasi adımları belirlemek üzere 10 Kasım 1905'ten itibaren bir dizi toplantı düzenledi. Yapılan bu toplantılarda mevcut siyasi durum hakkında Kazan Müslümanlarına bilgiler verilmiş, mevcut siyasi partiler tanıtılmış ve bu siyasi partilerin hangisi ile iş birliği yapılabileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan toplantılar sonucunda Kadetlerle iş birliği yapılması uygun görülmüştü. Ancak Kazan bürosu ileri gelenleri tüm Rusya Müslümanlarını ilgilendiren böyle bir meselede tek başına karar vermek istememiş ve nihai kararın verilmesi için diğer bölgelerin önde gelen isimlerine ve aydınlarına danışılması uygun görülmüştü. Bu karar gereğince Ali Merdan Topçubaşı, İsmail

¹¹³Alper Alp, "Rusya Müslümanları İttifakı İçerisinde Görüş Ayrılıkları ve Abdürreşid İbrahim", Okan Haluk Akbay (Ed.), *Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012*, Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları, 2012, s. 174.

¹¹⁴Türkoğlu, a.g.t., s. 19.

¹¹⁵Alp, a.g.m., s. 175.

¹¹⁶Alp, a.g.m., s. 175.

Gaspıralı, Fatih Kerimi, Abdurrahman Ahmerov, Abdullah Bubi'nin ve Abdürreşid İbrahim'in görüşlerine başvurulmuştu. Kazan bürosu Kadetlerle iş birliği yapma fikrinin temelini oluşturmaya başlarken, diğer taraftan da İttifak-ı Müslimin üyelerinin görüşleri gelmeye başlamıştı. Vyatka ve Troitsk vilayetlerinden Kazan bürosunun kararlarını destekler görüş belirtilirken Abdürreşid İbrahim tafsilatlı bir açıklamayı daha sonra yapacağını belirterek net bir cevap vermemişti. Zira kendisi 19 Kasım'da ilk kongreyi düzenleyen, liderliğini Polonyalı Profesör Bouden'in yaptığı ve Rusya'daki hemen hemen her azınlıktan birkaç temsilcinin bulunduğu *Otonomistler İttifakı*'nın programını desteklemekte idi. Abdürreşid İbrahim kendi inisiyatifi ile Otonomistler ile görüşü bunu Rusya Müslümanları İttifakı'na kabul ettirmeye çalışmaktaydı.¹¹⁷ Zira Abdürreşid İbrahim, Duma üyelerinden Ufalı Seyit Gerey Sultan Canturin ve avukat Aliasker Sırtlanov ile Rus ve Rus hükümetini çok fazla dikkate almayan muhtariyet taraftarı milletlerle yani Finlandiyalılar, Lehler ve Ukraynalılarla iş birliği yapma fikrinde idiler.¹¹⁸

Kazan bürosunun en faal üyesi olan Yusuf Akçura, ikinci kongrenin toplanması için hemen hazırlıklara başlayarak kongrenin 15 Ocak 1906'da Petersburg'da yapılacağını ilgililere bildirmeye başladı. 13 Ocak 1906'da Müslüman vekilleri, Rusya'nın her tarafından Petersburg'a gelmeye başladı. 14 Ocak akşamı Musa Carullah Bigi ve Yusuf Akçura vekillerin şerefine bir ziyafet verdi. Bu ziyafete Kazaklar davet edildikleri halde general Cengiz'in kışkırtmasıyla katılmadı. Bunun üzerine Abdürreşid İbrahim ile Ahmed Faiz, Kazak vekillerin kaldığı yere giderek yalvara yakara bir Kazak imamını toplantıya katılmaya ikna etmeyi başardı. Ancak resmi toplantı bir türlü yapılamamaktaydı. Zira Orenburg Müftüsü Beyazidov'un engellemesi yüzünden Müslümanlara toplantı izni verilmiyordu. Bu durum üzerine yüzden fazla vekil Petersburg'da iki hafta kadar kalmış ve bu süre içinde gayri resmi dört-beş kez bir araya gelmişti. Yapılan görüşmelerde kısaca Müslüman İttifakı'nın İttifak nizamnamesi oy birliği ile kabul edildi. Buna göre resmen Rusya Müslümanları İttifakı adını almış olan teşkilatın bir merkez komitesi olacak ve bütün Rusya on altı bölgeye bölünecekti. Her bölgede mahalli meclisler teşkil edilecek, meclis üyeleri o bölgede toplanan kongre tarafından seçilecekti.¹¹⁹

¹¹⁷Alp, a.g.m., s. 176-178.

¹¹⁸Z. Velidi Togan, **Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi: Batı ve Kuzey Türkistan**, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1981, s. 352.

¹¹⁹Devlet, a.g.e., s. 106-107.

İttifakın üçüncü toplantısı olarak anılan toplantı 16-21 Ağustos tarihleri arasında Nijni Novgorod'ta yapıldı. Bu toplantı yapılan ilk iki toplantıdan farklı olarak, resmi izin alınmak suretiyle yapılan ilk toplantıdır. Toplantı için Abdürreşid İbrahim, Âlim Maksud(ov) ve Lütfullah İshak(ov) asıl maksatlarını belirterek izin alamayacaklarını bildikleri için, içişleri bakanlığını ikna edecek bir formül altında hazırlanmış bir dilekçeyi Âlim Maksud(ov) imzasıyla içişleri bakanlığına yolladılar. Böylece içişleri bakanlığından toplantı için resmi izin alınmış oldu. Ancak alınan izne istinaden kongre programına siyasi bir gündemin konulmamış olması İttifakı'nın önde gelen bazı isimlerinin toplantının "gericiler" toplantısı hüviyetine büründüğü eleştirisini yapmasına sebep olmuştu. Bu durum üzerine Abdürreşid İbrahim bir konuşma yaparak tüm mesuliyeti üzerine almıştı.¹²⁰ Resmi izin alındığı için kongreye katılım ilk iki toplantıya oranla çok daha yüksekti. Toplantıda misyonerler, mektep ve medreseler, imamlar ve ulemalar, her alanda ıslahat gibi konular tartışılacaktı. Gündeme alınan izin gereği siyasi mahiyette herhangi bir madde konmamıştı.¹²¹ Her ne kadar toplantının gündeminde siyasi bir madde olmasa da İttifak'ın ileri gelen bazı isimleri siyasi konuşmalar yapmıştı. Yusuf Akçura İttifak'ın gayesinin yalnızca Rusya Müslümanlarının büyük çoğunluğunu toplayarak siyasi bir parti kurmak olduğunu belirtiyordu. Bu karşılık olarak Abdürreşid İbrahim ise İttifak'ın yalnızca Rusya'daki yirmi milyon Müslümanı değil, yeryüzündeki üçyüz milyon Müslümanın birleştirilmesi gerektiği fikrine hizmet etmesi gerektiğini savunmaktaydı.¹²²

Üçüncü Müslüman Kongresi'nin tamamlanmasının ardından Petersburg'a dönen Abdürreşid İbrahim yayın faaliyetlerine kaldığı yerden devam etti. *Ülfet*'te yayınladığı makalelerle Rusya Müslümanlarını birlik ve beraberlik içinde hareket etmeye çağırıyordu. Ancak onun bu yayın faaliyetleri Rus hükümeti tarafından dikkatlice izlenmekteydi. *Ülfet* gazetesinin yayın faaliyetlerinden rahatsız olan Rus Hükümeti'nin, gazetenin seksen beşinci sayısına polis tarafından el koydurmasıyla gazete yayın faaliyetine son vermek zorunda kaldı. Abdürreşid İbrahim *Ülfet* ile aynı dönemde bir de *El-Tilmiz* adlı dergi çıkarmaktaydı. Bu dergi esas itibarıyla Arapça konuşan Dağıstan kolonisine yönelik yayın faaliyetleri yürütmekteydi. Ancak bu dergi de otuzuncu sayısına polis tarafından el konulmasıyla bu dergi de yayın faaliyetine son vermek zorunda kaldı.

¹²⁰Devlet, a.g.e., s. 108-109.

¹²¹Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 36.

¹²²Devlet, a.g.e., s. 110.

Özbek, Abdürreşid İbrahim'in bu iki dergiyi çıkarış amacını İslam birliği propagandasını yapmak ve Rusya Müslümanlarının sorunlarını dile getirmek olduğunu belirtmektedir.¹²³

Ayrıca Abdürreşid İbrahim yine 1907'de *Necat* (Selam ya da Kurtuluş) isimli dini ve politik bir dergide çıkarmaya başladı. Fakat bu derginin çıktığı gün Rus polisi Abdürreşid İbrahim'in matbaasını basarak onu tutuklamak istedi. Fakat bu durumdan daha önceden haberdar olduğu için Petersburg'dan kaçmak zorunda kaldı. Petersburg'dan ayrılan Abdürreşid İbrahim, Buhara, Semerkand, Fergana, Yedisu, Alma Ata ve Yeditaş bölgelerini içine alan bir seyahate çıktı. Bu bölgedeki Müslüman Türk aydınlarıyla görüşerek Rus hükümetine karşı ortak mücadele edilmesi için uğraştı. Aynı zamanda bölgedeki medreseleri dolaşarak bunların yeni eğitim sistemiyle (usul-i cedid) öğretim yapmaları için çalıştı.¹²⁴

Abdürreşid İbrahim, Rusya'da insanın ve medeni hakların yeniden ayaklar altına alınması, gazetelerin kapatılması, insanların faili meçhul cinayetlere kurban gitmeye başlaması üzerine Rusya'da durmanın kendisi için tehlike yaratacağına kanaat getirerek uzun zamandan beri planlarını yaptığı seyahate çıkmaya karar verdi.¹²⁵ Abdürreşid İbrahim seyahate çıkış gerekçesini:

... fermân-ı celîlesine imtisâlen uzun bir seyahâtî ihtiyâr itdim. Önümde bir kâ'id, arkamda bir sâ'ik yok idi. Yalnız kemer-i himmeti bele bağlayarak a'sây-ı tevekkülü ele aldım. Yalnız ilâhî kelimet'ullah niyet-i halisânesiyle i'tisâm ... fikrini tervîc ve takvîye amel-i mukaddesine mebnî vatanımı, ahâli ve ailemi ve mini mini ciğerpârelerim olan masumlarımı ...olarak terk itdim, ya Allah diye yola çıktım.¹²⁶

şeklinde dile getirmektedir.

Abdürreşid İbrahim, Kazan'dan başladığı bu seyahatinde yolculuğunun her durağında öncelikli olarak dindaşları olan Müslümanları ziyaret etmiş, onların durumları hakkında bilgiler edinmiş ve onlarla Müslümanların geleceği hakkında mülâhazalarda bulunmuştu. Kendisini gittiği her yerde Müslüman bir Tatar olarak tanıtmaktaydı. Şüphesiz onun bu seyahatinin en ilgi çeken tarafını Japonya kısmı oluşturmaktadır. O burada bulunduğu yedi aylık süre içinde oldukça büyük ilgi ile karşılanmış ve gittiği her yerde kendisine saygı duyulmuştu. Abdürreşid İbrahim Japonya'da köy, kasaba ve şehirleri

¹²³Özbek, "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı", s. 9-10.

¹²⁴Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 38.

¹²⁵Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 39.

¹²⁶Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, İstanbul: Ahmed Saki Bey Matbaası, 1328, s. 7.

dolaşırken bir taraftan Japon örf ve adetlerini öğrenirken diğer taraftan da yavaş yavaş Japoncasını geliştirmeye çalışmaktaydı. Japonya’da önde gelen devlet adamları, askerler ve sivil kişilerle ile tanışmış, onlarla bazı siyasi ve dini sohbetlerde bulunmuştu. Ayrıca Japon eğitim sistemi ile yakından ilgilenmiştir. Japonya’dan ayrıldıktan sonra seyahatine Hindistan’da devam eden Abdürreşid İbrahim buradan Hicaz’a gelmiş ve Hac ibadetini gerçekleştirdikten sonra İstanbul’da seyahatini sonlandırmıştır.

Mehmed Akif Ersoy onun Japonya’ya yapmış olduğu bu seyahati Süleymaniye Kürsüsünde şöyle şiirleştirmiştir:

Sorunuz, şimdi Japonlar’da nasıl millettir.
Onu tasvire zafer-yab olamam hayrettir.
Şu kadar söyleyeyim: Din-i mübinin orada
Ruh-ı feyyazı yayılmış, yalnız şekli Buda
Siz gidin safvet-i İslam-ı Japonlarda görün
O küçük boylu, büyük milletin efradı bugün
Müslümanlıktaki erkanı siyanetteferid
Müslüman demek için eksiği ancak tevhid
Doğruluk, ahde vefa va’de sadakat, şefkat
Acizin hakkını i’laya samimi gayret
En ufak şeyle kanaat, çoğa kudret varken
Yine ifrat ile vermek, veren eller darken
Kimsenin ırzına, namusuna yan bakmayarak
Yedi kat ellerin evladını kardeş tanımak
“öleceksin” denilen noktada merdane sebat
Yeri gelsin, gülerek, oynayarak terk-i hayat
Medeniyet girebilmiş yalnız fennniyle
O da sahiplerinin lahik olan izniyle
Dikilip sahile binlerce basiret im’an
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan
Garb’ın eşyası, eğer kıymeti haizse yürür

Moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür
Gece gündüz açık evler, kapılar maldalsız
Herkesin sandığı meydanda bilinmez hırsız
Ya o mahviyyetti insan görmez bir yerde
Togo'nun umduğumuz tavrı mı vardır? Nerde
Gidelim der götürür, sonra gelip ta yanıma
Çay boşaltırdı ben içtikçe hemen fincanıma
Müslümanlık sanırım parlayacaktır orada
Sade Osmanlıların gayreti lazım arada
Misyonerler, gece gündüz yeri devretmedeler
Ulema vahy-i ilahi'yi mi bilmem, bekler?¹²⁷

7 Ekim 1909 tarihinde Japon Müslüman Ömer Yamaoka ile birlikte Bombay'dan gemi ile Hicaz'a hareket etti. İkili Hicaz'da o yılki hac farızasını yerine getirdikten sonra, Hicaz demiryolu ile Beyrut'a, Beyrut'dan da gemi ile 1910 yılının başlarında İstanbul'a geldi. Abdürreşid İstanbul'da Hariciye Nezareti'ne bir dilekçe vererek Osmanlı vatandaşlığına geçmek istediğini bildirdi ve 1331/1912 yılında Osmanlı vatandaşlığına kabul edildi.¹²⁸

Abdürreşid İbrahim seyahati sırasında gezdiği yerlerde gördükleri ve çektiği resimleri Kazan'da oğlu Münir Ahmet'in yayınlamakta olduğu *Beyânü'l-Hak* gazetesine, İstanbul'da da *Sırat-ı Müstakim* dergisine gönderiyordu. Kazan'a gönderdiği resimlerin çoğu Rus postasında kaybolmuştu. Kazan'da çıkmakta olan *Beyânü'l-Hak* gazetesinde yayınlanan bazı yazı ve resimler daha sonra oğlu Münir Ahmed tarafından bir araya getirilerek 1909 yılında *Devr-i Alem* adıyla tek ciltlik bir eser halinde yayınlanmıştır.¹²⁹

Abdürreşid İbrahim seyahatinin son durağı olan İstanbul'a geldiğinde *İttihat ve Terakki Cemiyeti*'nin Şehzadebaşı Kulübü'nde örgütlenen *Heyet-i İlmiye*'nin faaliyetleri içerisinde yer aldı.¹³⁰ Dini-siyasi faaliyetler gösteren ve dersleri, konferansları yönlendiren

¹²⁷Mehmed Akif Ersoy, **Safahat**, (Haz. Hüseyin Su ve Abdurrahim Karadeniz), 2. Baskı, İstanbul: Hece Yayınları, 2009, s. 175-176.

¹²⁸Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 48.

¹²⁹Türkoğlu, a.g.t., s. 35.

¹³⁰Nadir Özbek, "From Asianism to Pan-Turkism: The Activities of Abdürreşid İbrahim In the Young Turk Era", Selçuk Esenbel-Inaba Chiharu (Ed.), **In The Rising Sun and the Turkish Crescent-New**

Heyet-i İlmiye, ulemayı bir çatı altında toplamak amacıyla daha önceden kurulan ve giderek İttihatçılara muhalif olan, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'na destek veren *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye*'nin etkilerini kırmak için oluşturulmuştu.¹³¹ Abdürreşid İbrahim bu kulüpte seyahat izlenimlerini anlattığı konferanslar verdi. Bu konferanslar İstanbul ve Bursa'da birkaç kere tekrarlandı. Bu konferansların bazılarında Abdürreşid İbrahim'in misafiri olan Japonyalı Hacı Ömer Yamaoka'da konuşma yapmıştı. Konferanslar İstanbul'da Sultanahmet, Ayasofya ve Şehzadebaşı camilerinde yapılmıştır. Abdürreşid İbrahim bu konferansların başlangıcında halka *Sibiryali Meşhur Seyyah-ı Şehir* diye takdim ediliyordu. *Sırat-ı Müstakim* dergisi onun verdiği bu konferanslara çoğu kere beş bine yakın kişinin dinleyici olarak katıldığını ve halkın sokaklara taşıdığını yazmaktadır.¹³²

Abdürreşid İbrahim İstanbul'da bulunduğu bu süre içinde boş durmayıp, yayın faaliyetlerine girişmiştir. Ahmed Taceddin ve Osman Cudi ile birlikte *Te'arüf-i Müslimin* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Derginin ilk sayısı 12 Nisan 1910 tarihinde, son sayısı ise 1 Şubat 1911 tarihinde yayınlanmıştı. Derginin Türkiye kütüphanelerinde otuz iki sayısı bulunmaktadır.¹³³ Bu yayın Kazan Türklerinin Rusya dışında çıkardığı ilk dergi olarak telakki edilmektedir.¹³⁴ Derginin çıkarılış amacı, İslam âlemini birbirinden haberdar etmek ve daha da önemlisi Hilafet makamının bütün Müslümanlar tarafından saygıyla tanınmasını sağlayarak Osmanlı Devleti içerisinde İslam kardeşliği ve birliğinin gelişmesine katkıda bulunmak olarak belirlenmişti.¹³⁵ Bir taraftan da üç yıllık uzun seyahatini *Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet* ismi altında kaleme almaya başladı.¹³⁶ Eseri başlangıçta dört cilt olarak çıkarılmayı düşünülmüş ise de iki cilt olarak

Perspectives on the History of Japanese Turkish Relations, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 90.

¹³¹İsmail Kara, **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s. 65.

¹³²Bu konferanslar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Sırat-ı Müstakim**, 4 (84-85-87-88-93-94-95), 1326.; Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 48.

¹³³Nadir Özbek, "İkinci Meşrutiyet İstanbul'unda Tatar İslamcıları: Te'arüf-i Müslimin Dergisi", **Müteferrika**, 21, 2002, s. 48.

¹³⁴Reşit Rahmeti Arat, "Matbuat (Kuzey Türkleri)", **İA**, 7, Eskişehir: MEB Yayınları, 1997, s. 381.

¹³⁵Nadir Özbek, "Abdürreşid İbrahim'in İkinci Meşrutiyet Yılları: Te'arüf-i Müslimin ve İslam Dünyası Dergileri", **Toplumsal Tarih**, 20, 1995, s. 19.

¹³⁶Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 49.

yayınlamıştır.¹³⁷ Ayrıca bazı yazarlar eserin kitap baskısının Japonların finanse ettiğini iddia etmektedir.¹³⁸

Mehmed Akif Ersoy, *Sırat-ı Müstakim* dergisinde eser hakkında *Gayet Mühim Bir Eser* isiminde bir makale kaleme almıştı. Bu makalesinde Mehmed Akif Ersoy, eserin Asya kıtası hakkında bu zamana kadar ele alınmış eserler arasında çok önemli bir yer tuttuğunu ve Asya kıtasının çok az bilinmesi hasebiyle oldukça önemli olduğunu belirterek, “Ben çoktan beri bu kadar samimi, bu kadar müfid, lakin bu kadar müessir kitap okuduğumu hatırlamıyorum.” diyerek kitap hakkındaki düşüncelerini dile getirmişti.¹³⁹

Abdürreşid İbrahim 1910’lu yıllarda İstanbul’da oldukça büyük ilgi görmeye başladı. Özellikle Mehmed Akif ile aralarında oldukça derin bir dostluk meydana geldi. Zira Abdürreşid İbrahim İstanbul’a geldiğinde ona yardımcı olanlar arasında Sırat-ı Müstakim’in yazarların da Mehmed Akif, Eşref Edip, İzmirli İsmail Hakkı en başta geliyordu. Abdürreşid İbrahim bu dostları ile zaman zaman kendi evinde, bazen de onların evlerinde sabahlara kadar süren sohbetler yapardı.¹⁴⁰ Bu sohbetler esnasında Mehmed Akif’e takılarak:

Ah Akif, ne yapayım ki senin kalbleri tutuşduran şiirlerine can verecek yaşda değilim. Yirmi sene evvel bunları yazmış olaydın, kim bilir, bunlar bana daha ne büyük kuvvet vermiş olacaktı! Bütün Asyayı, Afrikayı gezdim dolaşdım. Senin gibi bir şair görmedim... Sen bütün Asyayı, Afrika’yı dolaşmalısın. Buzlu steplerde, kızgın çöllerde yaşayan Müslüman akvamın ahvalini yakından görmelisin. Senin şiirlerin, ilkbaharın feyzi gibi, donmuş ruhlara yeniden hayat verir. Sen onları görmelisin, dinlemelisin; onlar seni görmeli, dinlemelidir ...¹⁴¹

derdi. Mehmed Akif’de ona “Beni de kendin gibi serseri yapmak istiyorsun” diyerek takılırdı. Özellikle Ramazan ayında yapılan bu sohbetler iftarda başlar sahura kadar devam ederdi.¹⁴²

Trablusgarp’ın 1911 yılında İtalyanlar tarafından işgal edilmesi İstanbul’da oldukça büyük bir yankı doğurmuştu. Bu dönemde İstanbul’da bulunan Abdürreşid İbrahim bu vahim olay karşısında ilk olarak Roma’ya giderek İtalya’yı protesto etmeyi düşünmüş ise

¹³⁷Osman Nuri, “Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi’ye: Âlem-i İslam Nam Eser Münasebetiyle Açık Mektup”, *Sırat-ı Müstakim*, 7 (168), (10 Teşrinisani 1327), s. 186.

¹³⁸ Ali Merthan Dünder, “Abdürreşid İbrahim ve Japonya”, Okan Haluk Akbay (Ed.), *Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012*, Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları, 2012, s. 117-136.

¹³⁹Mehmed Akif Ersoy, “Gayet Mühim Bir Eser”, *Sırat-ı Müstakim*, 4 (97), (1 Temmuz 1326), s. 323.

¹⁴⁰Türkoğlu, a.g.t., s. 36.

¹⁴¹Eşref Edip, a.g.e., s. 361.

¹⁴²Eşref Edip, a.g.e., s. 361.

de daha sonrasında bundan vazgeçerek Trablusgarp'a gitmeye karar vermişti. Trablusgarp'a gidişini şöyle anlatmaktadır:

Şaşkınlıklar zail olur olmaz herkes dâr'ül-harbe gitmeye başladı; bende duramadım bir ateşdir kalbimi kapladı. Gitmeden rahat olamazdım, vak'a ben yaşıyım benim elimden bir şey gelmez, fakat hiç olmazsa cihad edenlere su vermeye yararım.¹⁴³

Abdürreşid İbrahim Trablusgarp'a gitmek üzere gemi ile İstanbul'dan Osman Cudi ve gizlice gemiye binen Eşref Edip'in yeğeni Nazmi Bey yanında olduğu halde yola çıktı. İlk önce İskenderiye'ye varan bu üç arkadaş burada Trablusgarp'tan gelen zafer haberlerinin şehrin sakinleri tarafından sabahlara kadar sokaklarda kutlandığına şahit oldu. Buradan Kahire'ye geçen Abdürreşid ve yoldaşları sahil yolu ile Trablusgarp'a gitmenin mümkün olmadığını anlayınca burada tebdil-i kıyafet edip, deve ve bir rehber kiralayarak yola çıktılar.¹⁴⁴ Yaklaşık bir ay boyunca zorluklarla dolu Mısır çöllerinde seyahat yaptılar.¹⁴⁵ Derne'ye vardıklarında yerli Araplar ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden ve özellikle İstanbul'dan gelen gönüllerin İtalyanlara karşı gösterdikleri başarı karşısında oldukça hayrete düştüler. Çünkü İtalyanların kuvveti ile Müslümanların kuvveti arasında çok büyük fark olmasına rağmen İtalyanların denizden içeriye doğru bir karış ilerleyememeleri ve yaptıkları hücumlarda verdikleri kayıplar Müslümanlar için çok sevindiriciydi.¹⁴⁶ Abdürreşid İbrahim kaleme aldığı bir makelesinde:

Elhamdülillah üç yüz milyon Müslüman heyete-i müttehede-i İslâmiye sa'yesinde paraya ihtiyâcımız yoktur. Hilâfet-i Celîle-i Muhammediyye uğrunda canlarımızı, kanlarımızı fedâyâ âmâde olan bu millet-i mu'azzama lede'l-icâb mallarımızı mı fedâdan çekinecekler.¹⁴⁷

diyerek burada Müslümanların her şeyleri ile İtalyanlara karşı mücadele ettiklerini belirtmekteydi. Abdürreşid İbrahim Derne, Bingazi, Tobruk ve Trablusgarp cephelerinde bilfiil bulunarak burada verilen mücadelelerde zaman zaman düşmana kurşun atmıştı. Bingazi cephesinde bulunduğu sırada Enver Paşa ile tanışmış ve ikili arasında samimi bir dostluk meydana gelmişti. Enver Paşa ile kırk gün aynı cephede omuz omuza mücadele eden Abdürreşid İbrahim, onun Araplar tarafından oldukça sevildiğini belirterek "ben bayağı ulema zümresinden olduğum halde Müslüman olduğumu anlatmak için bir hafta

¹⁴³ Abdürreşid İbrahim, "Afrika'da Mücahidin İslamiyenin Ahvali ve Müslümanlığın İstikbaline Dair-I", **Sebilürreşad**, 8 (184), 1328, s. 29.

¹⁴⁴ Abdürreşid İbrahim, "Afrika'da Mücahidin İslamiyenin Ahvali ve Müslümanlığın İstikbaline Dair-II", **Sebilürreşad**, 8 (184), 1328, s. 42-50.

¹⁴⁵ Mısır çöllerinde yaptıkları seyahat için bkz. Nazmi Songar, "Trablusgarp Hatıraları", (Haz. Ayhan Songar), **Tarih ve Medeniyet**, 1,2 ve 3, 1994.

¹⁴⁶ Türkoğlu, a.g.t., s. 37.

¹⁴⁷ Abdürreşid İbrahim, "Muharebe ve Sulh", **Sırat-ı Müstakim**, 7 (165), (20 Teşrinievvel 1327), s. 132.

çektim. O ise iki-üç saat içinde Müslümanlığımı anlattıktan sonra kumandayı ele aldı”¹⁴⁸ demektedir.

Abdürreşid İbrahim Trablusgarp'ta yaklaşık beş ay kadar kaldıktan sonra İstanbul'a geri döndü. İstanbul'da Trablusgarp savaşı ile ilgili çeşitli konferanslar vererek “Trablusgarp meselesi iki üç Osmanlı, yahud otuz milyon Osmanlı meselesi değildir. Bu mesele âlem-i İslam'ın hayat, memmat meselesidir.”¹⁴⁹ diyerek bütün Müslümanları cihada davet etmekteydi. Ayrıca Abdürreşid İbrahim'e dünyanın birçok yerinden mektuplar gelmişti. Bu mektuplar daha çok Hindistan, Lahor, Cava, Afganistan, Japonya'da yaşayan Müslümanlar tarafından gönderilmişti. Mektuplarda Trablusgarp savaşının Hindistan'da Mecusilere kadar tesir ettiğini, Afganistan'da Emir'in vüzerasını toplandığını, kendi askerlerini savaşa yollamak istediğini öğrenmekteydi. Ayrıca mektuplardan Trablusgarp için yardım toplanmaya başlandığını ve gönüllü olarak askere gelmek isteyenlerin olduğunu öğrenmesi onu oldukça duygulandırmıştı.¹⁵⁰

Abdürreşid İbrahim 1912 yılında Osman Cudi ile birlikte *İslam Dünyası* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Künyesinde yer alan “İslam Faidesine Çalışır” ibaresi ile yayın hayatına başlayan derginin yayın politikasını Abdürreşid İbrahim ilk yazısında açıklamıştı. İslam Dünyası öncelikli olarak İslam ahalisinin merkezi olan Hilafet Müslümanlarından bahsedecektir. Bunun yanı sıra bütün dünya Müslümanlarının durumu hakkında haberler yayınlanacaktır. Amaç, İslamiyet'in, medeniyetin zalim pençesinden nasıl kurtulacağını tespit etmektir. Ayrıca dergide eğitim konuları üzerine makaleler de yayınlanmıştı. Aynı zamanda Âlem-i İslam adlı eserinin ikinci cildini de yayınlarak 1907-1910 yılları arasında Japonya, Çin, Hindistan ve Uzakdoğu ülkelerine yaptığı seyahat notlarını tamamlamış oldu.¹⁵¹

1912 yılında Balkan Savaşı'nın başlaması ve Edirne'nin Bulgarların eline düşmesi yalnızca İslam dünyasında değil aynı zamanda Şark milletlerinde büyük bir yankı uyandırdı. Abdürreşid İbrahim çıkarmakta olduğu *İslam Dünyası* adlı dergide, bu vatan

¹⁴⁸ Abdürreşid İbrahim, “Afrika'da Mücahidin İslamiyenin Ahvali ve Müslümanlığın İstikbaline Dair-II”, s. 47.

¹⁴⁹ Abdürreşid İbrahim, “Afrika'da Mücahidin İslamiyenin Ahvali ve Müslümanlığın İstikbaline Dair-I”, s. 28.

¹⁵⁰ Abdürreşid İbrahim, “Afrika'da Mücahidin İslamiyenin Ahvali ve Müslümanlığın İstikbaline Dair-I”, s. 28-29.

¹⁵¹ Türkoğlu, “Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)”, s. 52.; Özbek, “Abdürreşid İbrahim'in İkinci Meşrutiyet Yılları: Tearüf-i Müslimin ve İslam Dünyası Dergileri”, s. 20.

topraklarının korunması için dünya Müslümanlarının birleşerek Osmanlı Devleti'ne yardım etmeleri çağrısında bulunmuştur. Japonya, Çin, Hindistan, Singapur, Cava ve Malezya'da bulunan dostlarına mektuplar yazarak onları cihada davet etmiştir. Bu mektuplara gelen cevaplarda, Trablusgarp savaşında olduğu gibi yardım toplanmaya başlandığını ve gönüllerin İstanbul'a gitmek üzere hazırlık yaptıklarını öğrenmekteydi. 14-15 Mart 1912 tarihinde Tokyo'da çıkan bazı gazetelerin Edirne'nin işgalini siyah çerçeveler içinde halka duyurmuştur. Bu Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da Türkiye lehine oluşturduğu kamuoyunun büyüklüğünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Edirne'nin 10 Temmuz 1913'te Bulgar işgalinden kurtulması üzerine Abdürreşid İbrahim İslam Dünyası'nda yazdığı makalesinde "Bugün yüz bin lisanla şükür edelim, elhamdülillah Edirne tekrar bizim oldu" diyerek sevincini belirttikten sonra 10 Temmuz'un Edirne Bayramı olarak kutlanmasını teklif etmekteydi.¹⁵²

Abdürreşid İbrahim bu yıllarda zaman zaman Anadolu'ya geziler yaparak, Eskişehir'e göç etmiş soydaşları Tatarlarla görüşerek, onlara elinden geldiği kadar yardımcı olmaya çalışıyordu. Ayrıca hükümet nezdinde girişimlerde bulunarak muhacirlerle ilgili kanun çıkartmaya çalışmaktaydı. Böylece zulüm altında yaşayan Müslümanların Anadolu'ya göç etmelerini arzulamaktaydı. Çünkü kendisi Anadolu'yu Müslümanların son kalesi olarak görmekteydi ve Anadolu'nun bakir toprakları Müslümanlar tarafından mümbit hale getirilmeliydi.¹⁵³

Muhtemelen I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'da bulunan ailesini İstanbul'a getirerek Fatih'teki Molla Gürani Caddesinde bulunan bir eve yerleştirdi.¹⁵⁴ Burada kendisinin kapı komşusu Ahmed Ağaoğlu idi. Ahmed Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları* isimli kitabında bu komşulukla ilgili bilgiler vermekteydi. Samet Ağaoğlu "Çin Vaizi", "Seyyah-ı Şehir" olarak tanıdığı Abdürreşid İbrahim'in, 1917 Rus İhtilalinden sonra görevli olarak Rusya'ya gittiğini, onların gitmesinden kısa bir süre sonra çıkan yangında evlerinin kül olduğunu yazmaktaydı.¹⁵⁵

Abdürreşid İbrahim I. Dünya Harbinin başlaması ve Rusların Kuzey Anadolu'yu işgal etmesi üzerine başlatılan Sarıkamış harekâtında Enver Paşa'nın yanına giderek cephe

¹⁵²Abdürreşid İbrahim, "Edirne Bizimdir", **İslam Dünyası**, 11, (17 Temmuz 1329), s. 2.; Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1949)", s. 52.

¹⁵³Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 52-53.

¹⁵⁴Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 53.

¹⁵⁵Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 92-94.

gerisinde askerlere moral vermeye çalıştı.¹⁵⁶ Hareketin başarısız olması üzerine İstanbul'a döndü ve o sırada İstanbul'da kurulmakta olan *Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanların Haklarını Koruma Komitesi*'nin kısa adıyla *Türk-Tatar Heyeti* çalışmaları içinde yer aldı. Bu heyette Abdürreşid İbrahim'den başka Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Ahmed Ağaoğlu, Mükimeddin Beğcen, Çelebizade Mehmed Esad, Halim Sabit Efendi, Abdülbari Efendi, Said Paşazade Mirza Said Bey, Hacı Mes'ud Efendi, Tevfik Nurettin Bey, Alimzade Ömer Efendi, Teylek Kabul Efendi yer almaktaydı. Ayrıca heyet *Umur-ı Şarkıyye Mahsusa Dairesi* tarafından da desteklenmekteydi. Heyet 14 Kasım 1915'te İstanbul'da bir bildiri yayınlayarak Rusya'daki Türk topluluklarının geçmişlerine ve şimdiki durumlarına dair ayrıntılı bilgiler vererek hürriyetlerine kavuşmaları isteğini kamuoyuna duyurdu.¹⁵⁷ Türkoğlu, bu heyetin kurulmasında Abdürreşid İbrahim ile Enver Paşa arasındaki dostluğun büyük etkisi olduğunu söylemektedir.¹⁵⁸ Heyet, "Kafkasya, Türkistan, Kırım ve Kazak Türklerinin haklarını korumayı ya da daha doğrusu, gasp edilen haklarının geri verilmesi için mücadeleyi" öngörüyordu. Bunlar siyasi, dini, ekonomik, eğitim vb. haklardı.¹⁵⁹ Bu kapsamda heyetin ilk olarak müttefik ve dost devletler olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a gitmesi, ardında 1916 Haziran ayında İsviçre'de toplanacak olan *Milletler Konferansı*'na katılması uygun görülmüştü. Abdürreşid İbrahim ve heyetin bazı üyeleri ilk olarak Viyana'ya ardından da Budapeşte, Berlin ve Sofya'ya giderek resmi ve gayri resmi çeşitli temaslarda bulundu.¹⁶⁰ Heyet temalarının sonunda Mihver devletlerine bir muhtıra sundu. Muhtıra da Kafkasya'nın durumu anlatılmış ve dört devletten müteşekkil bir konfederasyonun kurulmasını talep etmişlerdi.¹⁶¹ Muhtıra "bizi Rus boyunduruğundan kurtarınız" cümlesi ile bitmekteydi.¹⁶²

Birinci Dünya savaşı esnasında Kırım, Kazak ve Sibirya Tatarları arasından Rus ordusuna alınmış askerler vardı. Ruslar tarafından özellikle Alman ve Avusturya-Macaristan ordularına karşı savaşılan cephelere sevk edilen Tatar askerlerden çok sayıda

¹⁵⁶Özbek, "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı", s. 11.

¹⁵⁷Ahmet Tetik, **Teşkilat'ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi 1914-1916**, I, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s. 168-174.

¹⁵⁸Türkoğlu, "20. Yüzyılda Bir Türk Seyyahı Abdürreşid İbrahim", s. 9.

¹⁵⁹François Georçeon, **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, (Çev. Alev Er), 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 119.

¹⁶⁰Ahmet Temir, **Yusuf Akçura**, 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997, s. 52-53.

¹⁶¹Devlet, a.g.e., s. 228.

¹⁶²Georçeon, a.g.e., s. 120.

esir düşen vardı.¹⁶³ Esir düşen Tatarlara yönelik faaliyetler daha 1915 bahar aylarında başlamıştı. Osmanlı hükümeti görevlisi olarak Almanya ve Avusturya'daki esir Tatar askerlerine propaganda yapmak amacıyla gönderilen Halim Sabit'in raporuna göre Almanya'da on bin, Avusturya'da dokuz bin civarında Tatar savaş eseri bulunmaktaydı.¹⁶⁴ Mart 1916'da sadece Almanya'daki Tatar savaş esirlerinin sayısı yirmi üç bine ulaşmıştı. Tatar savaş esirleri Berlin yakınlarında bulunan Zossen'deki Weinberglager, Wünsdorf ve Avusturya'nın Eger kamplarında diğer Müslüman esirlerden ayrı kamplarda tutulmaktaydı.¹⁶⁵ Halim Sabit'in Almanya'da bulunan Arapların aksine Tatar esirlerin yarısından çoğunun okuma yazma bildiğini ve geri kalanlarında gazetelerdeki makaleleri dinleyip anlayabilecek kapasitede olduğunu belirtmekteydi. Almanya'ya gönderilen görevlilerden birisi de Abdürreşid İbrahim'dir. Abdürreşid İbrahim burada resmi ve gayri resmi temaslarda bulunmuştu. Abdürreşid İbrahim göndermiş olduğu bir raporda yapılan propagandanın olumlu sonuç verdiğini belirtmekte olup "şimdi binlerce adam emr-i âlilerimize muntazardır." diyerek Tatarların savaşmak için gönüllü olduğunu belirtmekteydi.¹⁶⁶ Tatarların Osmanlı devletine göç etmesi için Osman Tokumbet, Alimcan İdrisi, Halim Sabit gibi Tatarlar Osmanlı ve Alman devletinin yardımlarıyla propaganda yapmaktaydı.¹⁶⁷ Ayrıca Alimcan İdrisi ile birlikte *Cihad-ı İslam* ismi ile bir dergi çıkararak bu askerlerin meselelerini ve Rusya'da yaşayan Müslüman Türklerin sorunlarını kamuoyuna anlatmaya çalışmaktaydı.¹⁶⁸ Yapılan propagandalar sonucunda Mayıs 1916'da bin kişilik bir grup Osmanlı Türkiye'sine getirilerek bunlardan isteyenlerin savaşa katılmasına, isteyenlerin ise ülkede ikamet etmesine olanak sağlandı. Gelen bu esirler Konya, Afyon, Eskişehir, Bursa, Ankara, Adana, Bilecik gibi şehirlere yerleştirildi.¹⁶⁹ Bu esirlerden savaşmaya gönüllü olanlardan *Asya Taburu* adı verilen bir birlik oluşturuldu. Asya Taburu 1 Mayıs 1916 tarihinde Berlin'den hareket ederek 7 Mayıs 1916 tarihinde İstanbul'a geldi. Asya Taburu İstanbul'da birkaç gün geçirdikten sonra Irak cephesine giderek bu cephede İngilizlere karşı yapılan savaşta yer aldılar.¹⁷⁰ Abdürreşid İbrahim

¹⁶³Vahdet Keleşyılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 21, 1998, s. 65.

¹⁶⁴Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı'nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü", **Kebikeç**, 10, 2000, s. 36.

¹⁶⁵Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1957-1944)", s. 54.

¹⁶⁶Keleşyılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar", s. 67.

¹⁶⁷Keleşyılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar", s. 76.

¹⁶⁸Türkoğlu, a.g.t., s. 40.

¹⁶⁹Keleşyılmaz, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar", s. 76-77.

¹⁷⁰Nadir Devlet, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlılar Safında Çarpışan Tatar Taburu", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 575-577.

Almanya’da bulunduğu sırada kızları Fevziye ve Kadriye’yi de eğitimlerini görmeleri için yanına çağırmişti.¹⁷¹

Abdürreşid İbrahim Berlin’de iken Stockholm’de kurulmuş olan *Rusya’daki Yabancı Milletler Cemiyetinin* Rusya Müslümanları temsilcisi tayin edildiğini öğrenince Stockholm’e gitti.¹⁷² Türk-Tatar Cemiyeti tarafından 18 Mayıs 1916’da Amerika Devletleri Başkanı Wilson’a “Rusya’daki mazlum milletlerin şikayetlerinin dikkate alınması ve onların himayesi hususunda nüfuzunu kullanması” talep edilerek bir telgraf çekilmiştir. Telgraf “Bize yardıma geliniz ve bizi imha edilmekten kurtarınız!” sözüyle sona ermekteydi. Bu metni Abdürreşid İbrahim, Yusuf Akçura, Ali Hüseyinzade ve Ahmed Ağaoğlu imzalamıştı. Ayrıca deklarasyon *Rusya Mahkûmu Milletler Birliği*’ne dahil, diğer gayrı Rus milletlerin şikayet ve isteklerini de içine alan Fin, Letonya, Litvanya, Leh, Ukrayna ve Gürcülerin de katılımıyla yirmi bir kişi tarafından imzalanmıştı.¹⁷³ Abdürreşid İbrahim Stockholm’de çeşitli temaslarda bulunduktan sonra Rusya Müslümanları adına başkan Wilson’a bir telgraf daha çekerek, Rusya’da yaşaya Müslüman Türklerin arzu ve dileklerini iletti. Bu telgraf:

Biz 25 milyon Rusya Müslümanları, bize uygulanmakta olan köle muamelesinden ötürü şikayetçiyiz. Dinimizin uygulanması gayrı kanuni olarak engellenmektedir. Siyasi takibata maruz kalıyoruz, arazilerimiz iltimaslı ve nüfuzlu Ruslara hediye edilmek üzere gaspedildi. Kültürümüzün gelişimi engelleniyor, her yerde haksız kısıtlamalara tabi tutuluyoruz. Savaş esnasında her türlü adalet sukut etti, takip edilmekte ve kötü muamele görmekteyiz.¹⁷⁴

diye son bulmaktaydı. Abdürreşid İbrahim Stockholm’den Mayıs ayının sonlarına doğru Berlin’e döndü. Bu esnada Kazan’da bulunan ailesi de Berlin’e yanına gelmişti. Ailesini Berlin’e yerleştirdikten sonra İsviçre’nin Lozan şehrine giderek buradaki *Rusya Mahkumu Milletler Konferansına* katıldı.¹⁷⁵ Ayrıca bu konferansa Yusuf Akçura, Hüseyinzâde Ali, Ahmed Ağaoğlu, Mukimeddin Beycan, Safa Ahmetoğlu, Ahmet Saip Kaplanov, Seyit Tahir Efendi, Aziz Meker de katılmıştı. Burada yapmış olduğu temaslarda Rusya Müslümanlarına siyasi ve dini hakların verilmesini ve Türklere uygulanan baskının kaldırılmasını sağlamaya çalıştı. Çünkü Türk Tatar Heyeti kongreye müşterek bir metinle katılmamış, üyeler temsil ettikleri halkın durumuna göre gruplaşarak, kendi başlarına

¹⁷¹Türkoğlu, “Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)”, s. 54-55.

¹⁷²Türkoğlu, “Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)”, s. 55.

¹⁷³Temir, a.g.e., s. 54-55.

¹⁷⁴Türkoğlu, a.g.t., s. 41.

¹⁷⁵Türkoğlu, “Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)”, s. 55.

taleplerini dile getirmişlerdi.¹⁷⁶ Abdürreşid İbrahim Lozan'daki temaslarını tamamladıktan sonra yeniden Berlin'e döndü. Berlin'de Hristiyanların lideri olan Papa'ya bir mektup yazarak Rusya'da yaşayan Türklere uygulanan haksızlıkları ve kötü muameleyi dile getirdi.¹⁷⁷

Berlin'den İstanbul'a dönen Abdürreşid İbrahim, Bebek'te Nafia Nazırı Abbas Halim Paşa'nın konağına ailesi ile birlikte yerleşti. Yine bu dönemde *Sebilürreşad* dergisinde yazılar yazmaya başlamıştı.¹⁷⁸ Abdürreşid İbrahim 1918 yılında *Teşkilat-ı Mahsusa* tarafından İsviçre'de Rusya Müslümanları ile ilgili bir büro açmak için görevlendirildi. İsviçre'ye giden heyette ondan başka Sadreddin Han, Nureddin Hudayarhan, Hüseyinzâde Ali Bey, Osman Tokunbet, Ataullah Bahaeddin, Halim Sabit bulunmaktaydı. Ayrıca Türk hükümeti temsil etmek üzere Fuad Köprülü'de heyete katılmıştı. Zira heyet içerisinde yer alan şahısların tamamı Rusya Müslümanlarını temsil etmekteydi ve çoğu hayatlarında ilk defa Avrupa'ya seyahate çıkmaktaydı. Bu nedenle teşkilat işlerini organize etmek üzere Fuad Köprülü de heyete ilave edilmişti.¹⁷⁹ Ancak Macaristan ve Almanya'da meydana gelen karışıklar, heyetin Macaristan'dan Kiev'e dönmesine sebep olmuştu. Abdürreşid İbrahim dışında heyetten bazıları ülkelerine bazıları da Türkiye'ye geri döndü. Fakat o İstanbul'dan gelen emir üzerine Kiev'de kalarak, burada yeni açılmakta olan büyükelçiliğin organizasyonunu ve Kiev'de bulunan Türk vatandaşlarının Ukrayna'da meydana gelen iç karışıklıktan etkilenmeden, sağ salim Türkiye'ye dönmelerini sağlamakla görevlendirildi. Abdürreşid İbrahim ve Ukrayna büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey, her gün sokaklarda yüzlerce insanın öldürüldüğü Kiev'de Türk vatandaşlarının istirahatlerinin temini için uğraştılar. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından ikisi de Türkiye'ye dönmek zorunda kaldı.¹⁸⁰

Abdürreşid İbrahim'in İstanbul'a döndükten sonra yine *Sebilürreşad* dergisinde makaleler yayınlamaya başladı. 8 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa hükümetinin istifa etmesi, 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Mütarekesini imzalaması Abdürreşid İbrahim ve Rusya'dan gelen diğer Türk aydınlarını oldukça etkiledi. Zira Talat Paşa hükümeti, Rusya Müslümanlarına maddi ve manevi olarak büyük destek veriyordu. Abdürreşid İbrahim'in Trablusgarp Savaşı sırasında Enver Paşa ile

¹⁷⁶Temir, a.g.e., s. 55.; Türkoğlu, a.g.t., s. 41.

¹⁷⁷Gönderilen mektup için bkz. Türkoğlu, a.g.t., s. 42.

¹⁷⁸Özbek, "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı", s. 11.

¹⁷⁹İsmail Türkoğlu, "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", **Toplumsal Tarih**, 19, 1995, s. 13-14.

¹⁸⁰Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 57.

kurduğu dostluk sayesinde, Talat Paşa hşkşmeti bu yardımlarını daha da arttırmıştı. Ancak artık Rusya Tşrkleri bu destekten yoksun kılmışlardı. şnkş yeni kurulan hşkşmetten herhangi bir yardım beklemezdi, Osmanlı İmparatorluğu son derece ağır şartlar taşıyan Mondros Antlaşma'sını imzalamıştı ve kendinden başka kimseye yardım edecek durumda değildi. Bu durumda Rusya'dan gelerek Tşrkiye'de soydaşlarının meselelerini dşnya kamuoyuna anlatmaya çalışan bu Tşrk aydınlarının mşcadelelerine devam edebilmeleri ancak Avrupa'da mşmkşn olabilirdi. Bundan dolayı bu aydınların çoğu Avrupa'ya giderek mşcadelelerine burada devam etmişlerdi.¹⁸¹

Abdşreşid İbrahim Berlin'de bulunan kızlarını ziyaret etmek, hem de vatan hasretini dindirmek için, İstanbul'da bulunan eşini ve çocuklarını da yanına alarak Ekim 1918'de beş yıl sşrecek uzun bir seyahate ıktı. Onun asıl niyeti eşini ve çocuklarını Tara'da bırakarak Tşrkistan'a uzun bir seyahat yapmaktı. İstanbul'dan Odessa'ya geçen Abdşreşid İbrahim, buradan uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Kiev'e ulaştı. Daha sonra Rusya cephesinden gelen Alman askerileri ile Berlin'e dşndş ve ailesine kavuştu. 3 Aralık 1918'den, Nisan 1919'a kadar Almanya'da kaldı. Buradan çok zor şartlar altında iç savaşın ortasında kalmış olan Litvanya şzerinden Moskova'ya gitti. Moskova'da her yerin yağma edildiğini ve kanunsuzluğun şehre hakim olduğunu gşrdş. İnsanlar korkudan sokağa çıkamıyordu. Moskova Mşslşmanları son derece hırpalanmış ve Rus burjuva sınıfı gibi bştşn Mşslşman zenginlerinin malları yağmalanmış ve pek çoğu öldşrşlmşştş. Fakat Moskova'dan sonra gittiği diğer şehirlerdeki manzara onu daha da fazla şrkştmşştş. Gittiği şehirlerin sokakları adeta cesetten geçilmeyecek bir hal almıştı. Moskova'dan Petersburg'a geçen Abdşreşid İbrahim, eskiden tanıdığı bu şehri bu defa tanıyamaz halde buldu. Bir zamanlar yaşadığı tertemiz şehrin sokaklarının artık hayvan leşleri ve insan cesetleri ile dolu olduğunu gşrdş. Petersburg'dan İdil Nehri kıyısında bulunan Samara'ya gitti. Buradan yşk vagonlarında soğuktan ve açlıktan olen insanların arasında Ufa'ya doğru yola ıktı. Gşnde bin, bin iki yşz kişinin vefat ettiği bu şehirde birkaç gşn kaldıktan sonra doğum yeri olan Tara'ya doğru yola ıktı. Abdşreşid İbrahim gerek yşrşyerek, gerekse at ile yşzlerce kşy ve kasabayı geçerek doğduğu topraklar olan Tara'ya ulaştı.¹⁸²

¹⁸¹Třrkođlu, a.g.t., s. 43.

¹⁸²Třrkođlu, "Rusya Tşrklerini Uyandıran Adam: Abdşreşid İbrahim (1857-1944)", s. 58-59.

Abdürreşid İbrahim Tara'da eşi ile birlikte biri erkekler diğeri kızlar için iki mektep açtı. İhtilal ve iç savaş nedeni işe ilme susamış halk mekteplere hücum etti. Bolşevikler din mevzusunu ortadan kaldırmak için medreselere saldırmaya başlamıştı. Abdürreşid İbrahim onlarla sükûnet ile mücadele eder, Bolşeviklerle dini ve fenni münazaralara girer ve muvaffak olur. Tara'daki faaliyetlerine iki yıl devam eder. Bu iki sene içinde açlık tüm Rusya'yı sarmıştı. Milyonlarca insan ekmek bulamamakta ve açlıktan ölmekteydi. Bolşevikler kendilerine tabi olanlara ekmek veriyor, tabi olmayanlara ya da o yolda telakki ettiklerine ekmek vermeyerek açlıktan kasten öldürüyordu. Abdürreşid İbrahim bu sırada Ufa'da bulunuyordu.¹⁸³ Abdürreşid İbrahim 1922'nin sonlarında Ufa'da bulunduğu sırada Diniye Nezaretinin isteği üzerine Batılı devletlere hitaben bir dilekçe kaleme aldı. Bu yardım dilekçesi şöyle son bulmaktaydı: "Dehşetli cihan muharebelerinden sonra büyük inkılap tufanlarından sonra açlık yokluk mucburiyeti ile büyük zaruret yolu ile size bugün müracaat ettik. Hürmetle istikbal kılınız." Ayrıca yardım komitesi Türkiye'ye de vekil göndererek yardım talebinde bulunma kararı aldı. Bu karara Abdürreşid İbrahim şiddetle muhalefet etti. O muhaliflik etme nedenini şöyle açıklıyordu:

Muharebe senelerinde düşman tarafında büyük kuvvet olup, Türkiye üzerine binlerce askerimizi sevk ederek, yerlerini, yurtlarını harap ettik. İstiklal Muharebesi'ne uzaktan seyirci kaldık. Oysa o dönemde Türkiye Türklerine yardım etmek bize farz idi. Müracaat edersek son lokmalarını Türkiye Türkleri bize elbette verir, lakin biraz utanmak lazım.¹⁸⁴

Abdürreşid İbrahim'in muhalefetine rağmen yardım komitesi Türkiye'ye iki vekil gönderir. Vekiller İstanbul'da gayet iyi bir şekilde karşılanırlar ve Hilal-i Ahmer'den on beş-yirmi vagonluk yardım malzemesi sağlarlar. Yardım malzemesi yollarda talan olmasın diye Türk askeri de görevlendirilir. Bu yardımda görevli Türk askerlerinden bazıları üzerlerinde kışlık malzemenin bulunmamasından ve soğuk iklime alışık olmamalarından ötürü yolda hastalanarak şehit oldu.¹⁸⁵

Abdürreşid eşini ve çocuklarını Tara'da bıraktıktan sonra oğluyla çok sevdiği Doğu Türkistan'a seyahate çıkar. Doğu Türkistan'a vardığı esnada Sakarya harbi kazanılmıştı ve bütün Doğu Türkistan camilerinde Türk askerleri için hatimler indirilmekteydi. Abdürreşid İbrahim ve oğluna gittiği her yerde büyük izzet ve ikramda bulunulmaktaydı. Gittiği bütün şehirlerde halka vaazlarda bulunurdu. İzmir'in işgalden kurtuluşu üzerine Doğu

¹⁸³Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1944-1857)", s. 59.

¹⁸⁴İsmail Türkoğlu, "Tarihin Unutulmuş Sahifeleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 110, 1997, s. 114.

¹⁸⁵Türkoğlu, "Tarihin Unutulmuş Sahifeleri", s. 114.

Türkistan'a bayram yerine dönüşür. Bir gece yarısı oturduğu odanın penceresine vurulur ve bir ses ona: 'Halife'nin askeri küffardan İzmir'i aldı. Cemaat-i Müslimin camide toplandılar. Sizi bekliyorlar.' müjdesini verdi. Abdürreşid İbrahim Doğu Türkistan'da Türk ordusunun muzafferiyet haberlerini şöyle özetler: "Bütün ahalinin ağzında Halife ordusunun ve onun vekili Gazi Mustafa Kemal'in ismi dolaşıyordu. Ne asude bir hayat yaşıyorlardı. İnsan görmeye doyamıyordu." Doğu Türkistan'dan sonra Çin'de Pekin'e gider ve oradan da Harbin yoluyla Vladivostok'a ve oradan on beş günlük tren yolculuğunun ardından 12 Teşrinievvel 1923'te Moskova'ya ulaşır.¹⁸⁶ Abdürreşid İbrahim Moskova'da bulunduğu esnada Kremlin yöneticileri (Lenin, Stalin) ile de yakın ilişki kurdu. Türkiye, İran ve Afganistan'dan Kremlin'i ziyarete gelen kişilere zaman zaman tercümanlık dahi yaptı. Bu esnada Ukrayna'dan tanıdığı Türkiye'nin Moskova büyükelçisi olan Ahmet Muhtar Bey ile de yakın ilişkilerini de devam ettirerek, Bolşeviklerin Türk ve Müslümanların hanelerine yaptıkları tecavüzleri (mallarına el koymak için) önlemeye çalıştılar.¹⁸⁷

Abdürreşid İbrahim 1923 yılının ilkbahar aylarında Moskova'dan ayrılmak zorunda kalır. Rusya'da Lenin'in ölümünün ardından yönetimi ele alan Stalin, ülkede dehşet saçmaya başlamıştır. Her gün binlerce masum insan Sovyet karşıtı olmak veya düşmanla iş birliği yapmak gibi uydurma suçlularla tutuklanıp çalışma kamplarına gönderilmekte ya da kurşuna dizilmektedir. Bu durumda Rusya'da kalmak her an ölümle burun buruna kalmak demektir.¹⁸⁸ Ek olarak bu dönemde özellikle Tatar aydınlarına karşı temizlik hareketine başlanmıştır. Bu temizlik hareketin ilk kurbanlarından biri, Bolşevik devrimin Türk-Müslüman bölgelerinde yayılmasında rol oynayan Lenin ve Stalin'in çalışma arkadaşı olan Sultan Galiyev idi. Türkoğlu, Sultan Galiyev'in 1921-1923 yılları arasında Bolşeviklere karşı yer altı çalışmaları yürütüldüğü sırada Abdürreşid İbrahim ile milli meseleler üzerinde zaman zaman fikir alışverişinde bulunduğunu belirtmektedir.¹⁸⁹ Sonuç olarak Tara'dan Moskova'ya gelmiş olan eşi ve çocuklarını da alarak Türkiye'ye doğru hareket etmişti.¹⁹⁰

Abdürreşid İbrahim, Moskova'dan döndükten sonra Sibiry'a'dan göç etmeleri için çalıştığı hemşehrilerinin bulunduğu Konya'nın Cihanbeyli İlçesi'nin Böğürdelik

¹⁸⁶Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 60-61.

¹⁸⁷Türkoğlu, "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", s. 15.

¹⁸⁸Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 61.

¹⁸⁹Türkoğlu, "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", s. 15.

¹⁹⁰Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 61.

(Reşadiye) Köyü'ne yerleşti.¹⁹¹ Abdürreşid İbrahim'in bu köyde birkaç ay kaldıktan sonra çocuklarını ve hanımı burada bırakarak Batı Türkistan bölgesine gittiği görülmektedir. O Batı Türkistanlıların Ruslara karşı verdikleri mücadelede, cephe gerisinde manevi cephenin oluşturulmasında önemli roller oynadı. Ayrıca burada bulunan medreselerde dersler verdi.¹⁹² Togan, onu Türkistan'ın mukadderatı ile en çok ilgilenen mütefekkirlerden biri olarak göstermektedir.¹⁹³ Abdürreşid İbrahim'in Doğu Türkistan'da bulunduğu sırada buradan Japonya'ya geçerek çeşitli faaliyetlerde bulunduğu ve Türkistan bölgesine gitmeden önce Atatürk ile görüşerek, ona bu bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgi vermek için söz verdiği ve ayrıca Japonya'ya gittikten sonra Japonya'nın durumu ile ilgili bilgileri de yine Atatürk'e gönderdiği, Abdürreşid İbrahim'in 1924 yılında kızına gönderdiği mektuptan anlaşılmaktaydı. Ayrıca Abdürreşid İbrahim bu mektubunda, 1924 yılında Japonya'da her hafta radyoda sabah saatlerinde yarım saat İslamiyetle ilgili yayın yapıldığını ve bu tarihlerde Batılı misyonerlerin büyük paralar harcayarak Hristiyanlık propagandası yaptıklarını belirtmekteydi. 1925 yılının sonlarında Abdürreşid İbrahim yeniden Türkiye'ye dönmüştü.¹⁹⁴

Abdürreşid İbrahim için köy hayatı, bir çeşit gönüllü sürgün dönemi idi. (1925-1933). Fakat köyde boş durmaz, öğrenciler yetiştirir, hayvancılıkla uğraşır. Düşünce ve bilim alanındaki çalışmalarına, seyahatlerine ara vermedi. Fırsat buldukça İslam dünyasının problemlerini dile getiren eserler kaleme aldı. Abdürreşid İbrahim'in 1928'de Konya Valisi İzzet Bey ile ilişkilerini olumlu yönde geliştirdiği görülmektedir. Bu ilişkiler üzerine İzzet Bey, Reşadiye Köyü'nün kaza merkezi haline dönüştürülmesini sağlamak üzere köy sakinlerine, Ziraat Bankası'ndan kredi verdirdi. Onları yatırma teşvik etti. Abdürreşid İbrahim'in, Cihanbeyli Müftülüğü'ne atanması için iki defa teşebbüste bulundu. Onun müftü tayin edilme teklifinin, iki ana gerekçesi vardı. Bunlardan birisi cihan çapındaki şöhreti, diğeri inkılâbın ateşli taraftarı olması, asri yaşantısı ile çevreye örnek olacak geniş bir aileyi yörede tutmasıydı.¹⁹⁵ Ancak kendisi bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı değildi. 1929 yılında, İstanbul-Fatih, Molla Gürani Mahallesi 8/64 cildin II sayılı evi üzerine kayıt edilerek, Türk vatandaşlığına alınmıştı.¹⁹⁶ Ayrıca Samet

¹⁹¹ Arabacı, a.g.m., s. 202.

¹⁹² Türkoğlu, a.g.t., s. 44.

¹⁹³ Togan, a.g.e., s. 541.

¹⁹⁴ Türkoğlu, "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", s. 16.

¹⁹⁵ Arabacı, a.g.m., s. 203.

¹⁹⁶ Dündar, "Abdürreşid İbrahim ve Japonya", s. 120.

Ağaoğlu da İstanbul'da Molla Gürani mahallesinde yan yana olduklarını ve evlerinin bahçelerini aradaki bir kapının bağladığını belirtmekteydi.¹⁹⁷

Abdürreşid İbrahim bu yıllarda kışları genellikle Mısır ve Hicaz'a gidiyordu; yakın arkadaşları olan Mehmed Akif ve Abbas Hilmi Paşa da zaten Mısır'da bulunuyordu. Yaz aylarında ise Konya ve İstanbul'da vakit geçirirken İslam dünyasının meseleleriyle ilgili eserler kaleme alıyordu.¹⁹⁸ Abdürreşid İbrahim Mısır'da bulunduğu dönemlerde gazete ve dergilerde Rusya Müslümanlarının meseleleri ile ilgili yazılar kaleme alıyordu. Özellikle Kahire'de çıkan *El-Nil* gazetesinde yazılarını yayınlıyordu.¹⁹⁹

Abdürreşid İbrahim'in yurt dışına yaptığı bu seyahatler hükümetin dikkatini çekmiş ve takip edilmeye başlanmıştı. Böğürdelik köyündeki sürgün hayatı ve yoksunluk canını sıkıya başlandı. Geçinmek için çiftçilikle uğraşmaya da başlamıştı.. Ancak bunda da başarılı olamadı. Aldığı krediyi ödenmekte zorluk çekti. Hükümete müracaat ederek yardım istedi, fakat dilekçesine karşılık verilmedi. Sıkıntılardan bunalmış ve sığınacak bir liman ararken 1933 yılında Türkiye'den gizlice kaçmıştı. Ancak kızı Sebahat Baltay'ın ifadesinden ve Tokyo'dan eşi Ayan hanıma gönderdiği mektuptan gönülsüz olarak gittiği anlaşılmaktaydı.²⁰⁰ Abdürreşid İbrahim önce Mısır'da bir ay kaldıktan sonra Hicaz'a geçti. Hicaz'dan gemi ile Mukden'e (Çin) giderek burada yaşayan hemşerileri ile görüştü. Mukden'den Japonya'nın Kobe şehrine geçerek buradaki hemşerilerini de ziyaret etti ve 12 Ekim 1933 tarihinde Tokyo'ya vardı.²⁰¹ Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya tekrar gelişinde, uzun yıllar Asya memleketlerinde özellikle İslam dünyasında Japonya'nın ün ve otoritesini yaymak için Japon ordusu ile sıkı ilişkiler kurarak gayri resmi faaliyetlerde bulunan Han Wakabayashi büyük rol oynamıştı.²⁰² Tokyo'da bulunan Japon dostları ve hemşerileri kendisini büyük bir sevinçle karşılamışlardı. Japon basını da ona büyük ilgi göstererek, Müslüman dünyası ile ilgili çok sayıda mülakat yapmıştı.²⁰³

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya gidişi Rus hükümetini oldukça rahatsız etmiş olmalıdır ki Harbin'de çıkan bir Rus gazetesi Finlandiya Müslümanlarının reisi Veli

¹⁹⁷Ağaoğlu, a.g.e., s. 93.

¹⁹⁸Türkoğlu, "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", s. 16.

¹⁹⁹Türkoğlu, a.g.t., s. 46.

²⁰⁰Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 62.

²⁰¹Türkoğlu, "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", s. 16.

²⁰²Hisao Komatsu, "Japonlar Açısından Âlem-i İslam", Okan Haluk Akbay (Ed.) **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012**, Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür ve Sanat Yayınları, 2012, s. 93.

²⁰³Türkoğlu, "Abdürreşid İbrahim'in Bilinmeyen Yılları", s. 16.

Ahmet Hakim adlı bir kişinin adıyla onu karalayan bir makale yayınlamıştı. Fakat Veli Ahmet Hakim Finlandiya'dan *Yeni Yapon Muhbiri* idarehanesine gönderdiği bir mektupta bu makalenin kendisi tarafından yazılmadığını, Tatarlar arasında fitne çıkarmak için Rus hükümeti ya da başka şahıslar tarafından yazılmış olabileceğini belirtmekteydi. Türkiye Cumhuriyeti de büyükelçiliği vasıtasıyla oradaki faaliyetleri hakkında bilgi istedi. 1935'te bakanlar kururu kararıyla Türk vatandaşlığından çıkarıldı.²⁰⁴

Abdürreşid İbrahim Japonya'da hemen faaliyetlerine başlayarak 1909'da arsası temin edilip yapılması planlanan Tokyo camisinin planlarını hazırlatarak temelini attırdı. Zaten 1909'dan beri cami için para birikmekteydi. Ayrıca Japonya'da yaşayan Hintli, Kazanlı ve diğer milletlerden Müslüman tüccarlar ve Japon Müslümanlar, cami için hatırı sayılır bir para toplamışlardı. Cami temeli atıldıktan dört yıl sonra 12 Mayıs 1938'de Tokyo camisi adı altında parlak bir törenle hizmete açıldı.²⁰⁵ Törene birçok İslam ülkesinden delegeler davet edilmiş ve her türlü masrafları karşılanmıştı. Japon temsilciler, hükümet adına resmi teşrifatçılar olarak toplantıda hazır bulunuyorlardı. Ayrıca tören tarihi Hz. Muhammed'in doğum tarihine getirilmişti. Böylece Peygamberin doğumu ile İslam için Japonya'nın önderliğinde yeni bir çağın başlangıcı anlamlı bir birliğe kavuşturulmaya çalışılıyordu.²⁰⁶ Abdürreşid İbrahim caminin yapım işleri ile uğraşırken bir taraftan da İslamiyet'le ilgili çeşitli Japon gazetelerinde ve Abdulhay Kurbanali'nin²⁰⁷ çıkarmakta olduğu *Yeni Yapon Muhbiri* adlı dergide makaleler yayınlıyordu, Tokyo'da bulunan Müslümanların çocuklarına din ve tarih dersleri veriyordu. Ayrıca haftanın belirli günlerinde çeşitli yerlerde ve kendi evinde İslamiyet hakkında seminerler tertip ediyordu.²⁰⁸

²⁰⁴Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 62.

²⁰⁵Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 62.

²⁰⁶Selçuk Esenbel, "İslam Dünyası'nda Japonya İmgesi: Abdürreşid İbrahim ve Geç Meiji Dönemi Japonları", **Toplumsal Tarih**, 19, 1995, s. 18.

²⁰⁷Molla Muhammed Abdulhay Kurbanali (1889-1972), Türk-Tatarların varlık mücadelesinde önemli bir yere sahip olup, İdil-Ural Türkleri önderlerinden birisidir. Rusya'da özerklik ve bağımsızlık taraftarı olan Kurbanali, 1917 Bolşevik Devriminin gerçekleşmesinin ardından önce Mançurya'ya geçmiş, ardından da 1924 yılında bir grup İdil-Ural Türkü ile Japonya'ya iltica etmiştir. Muhammed Abdulhay Kurbanali, Japonya'da Türk-Tatarları bir çatı altında toplayarak Japon yetkililerin de desteği ile sosyal, kültürel ve siyasi konularda önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Ali Merthan Dünder, "Japonya'da Bir Başkurt Önder: Molla Muhammed Gabdulhay Kurbangaliyef", **Başkurtlar: Tarih, Dil ve Kültür Üzerinde İncelemeler**, (Haz. A. Melek Özyetkin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov), İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008, s. 132-162.; Ali Merthan Dünder, "Uzak Doğu'da İdil-Ural Türklerinin Yayın Faaliyetleri ve Tokyo Mahalle-i İslamiye Matbaası", **Türkoloji Dergisi**, 16 (2), Ankara, s. 103-116.

²⁰⁸Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 62-63.

Abdürreşid İbrahim'in İslam dini adına Japonya'da yaptığı en büyük hizmetlerden biri, İslam dininin Japonya parlamentosu tarafından Japonya'da resmi din olarak kabul edilmesini sağlamasıdır. 1939 yılına kadar Japonya'da Budizm, Şintoizm, Hristiyanlık ve Yahudilik dışında başka bir din resmi olarak tanınmamıştı. Abdürreşid İbrahim, Japon parlamentosunda ve üst düzey Japon bürokratları arasında bulunan dostlarının yardımıyla İslamiyet'in Japonya'da resmi dinler arasında sayılması konusunu parlamentoda dile getirmeyi başardı. 1939 yılında Japon parlamentosu İmparatorun kardeşinin karşı çıkmasına rağmen, aldığı kararla İslam dinini Japonya'da resmi olarak tanıdı ve Japonya'nın her tarafında teşkilat kurulmasına müsaade edildi. Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da yaptığı önemli hizmetlerden biri de Türkiye Elçisi Ahmed Hulusi Bey'in de yardımıyla, Japon ders kitaplarında İslamiyet ve Türkler hakkındaki bölümlerin, bütün ders kitapları taranarak yeniden aslına uygun olarak yazılmasını sağlamasıydı. Abdürreşid İbrahim Türk tarihi ile ilgili bölümleri *Tarih-i Cevdet*'ten istifade ederek düzelmişti. Ona bu çalışmalarında en büyük yardımı Arap ve Latin harfleriyle Türkçe okuma yazma öğrettiği sekreteri Kiyoko Wakazono yapmıştı. Abdürreşid İbrahim aynı zamanda Tokyo caminin imamlık vazifesini de yürütmekteydi.²⁰⁹

II. Dünya savaşı yıllarına gelindiğinde Abdürreşid İbrahim iyice yaşlanmıştı ve tek başına bir iş yapamayacak duruma gelmişti. Sekreteri Kiyoko Wakazono onun en büyük yardımcısıydı. Abdürreşid İbrahim sekreterinin yardımıyla Japonya'da Müslümanlığın daha iyi tanınması ve çok kişi tarafından benimsenmesi için İngilizce-Arapça yayın yapan bir dergi çıkarmayı düşünüyorsa da savaş ve ömrü buna vefa etmedi. 17 Ağustos 1944 tarihinde Tokyo'da vefat etti. Vefat haberi Japon basın ve yayın organları tarafından Japonya'nın her tarafında duyuruldu. Japonya'nın çeşitli bölgelerinde ve yakın ülkelerden cenaze katılmak isteyenlerin çokluğu yüzünden üç gün bekletildikten sonra büyük bir törenle toprağa verilmişti.²¹⁰

1.2. Eserleri

1.2.1. Kitap ve Risaleler

Livai'l Hamd (İstanbul, 1885)

Çolpan Yıldızı (İstanbul 1895), (Petesburg, 1907)

²⁰⁹Türkoğlu, a.g.t., s. 46-47.

²¹⁰Türkoğlu, "Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)", s. 64.

Bin Üçyüz Senelik Nazar (Petersburg, 1905)

Vicdan Muhakemesi ve İnsaf Terazisi (Petersburg 1906), (Petersburg 1907),
(İstanbul 1329)

Tercüme-i Halim ve Yaki Başıma Gelenler (Petersburg, Tarihsiz)

Hapishane Esrarı (Kazan, Tarihsiz)

Kazak Ehvali (Kazan, Tarihsiz)

Aftonomia Yaki İdare-i Muhtariye (Petersburg, 1905)

Subh-ı Sadık (Petersburg, 1906)

İlmihal-i Tıbbi Hem Din Hikmetleri (2. Baskı Kazan 1907)

Binbir Hadis-i Şerif Tercümesi (Petersburg, Tarihsiz)

Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet (İstanbul, 1328-1329-1331)

Asya Tehlikede (İstanbul, 1328)

Ed Dinü'l Fıtri (İstanbul 1340)

Tarihin Unutulmuş Sahifeleri (Berlin, 1933)²¹¹

1.2.2. Çıkardığı Gazete ve Dergiler

Mir'at (Ayna)

Ülfet (Uyuşma)

Al-Tilmiz

Beyânü'l-Hak (Hakkı Anlatma)

Sirke (Rehber)

Necat (Selam ya da Kurtuluş)

Tearüf-i Müslimin (Müslümanların Tanışması)

²¹¹Türkoğlu, a.g.t., s. 50-54.

İslam Dünyası

Cihad-ı İslam (İslam Uğruna Yapılan Savaş)²¹²

²¹² Türkoğlu, a.g.t., s. 54-56.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ABDÜREŞİD İBRAHİM'E GÖRE JAPONYA'DA MODERNİZM

2.1. Japonya

Kuzey-Güney doğrultusunda uzanmış 2200 km uzunluğunda bir yayı andıran Japon takımadalarından oluşan ülkenin ana gövdesini, birbirinden dar boğazlarla ayrılan Hokkaido, Honshu, Shikoku ve Kyushu adaları meydana getirmektedir. Japonya topraklarının büyük bir kısmı dağlık olup en yüksek dağı 3776 m. yüksekliğinde olan Fuji yanardağıdır. Düz kesimler azdır ve en geniş düzlük Tokyo'nun da içinde yer aldığı Kanto ovasıdır. Genelde yağmurlu ve nem oranı yüksek seyreden iklim, muson alanında bulunmasına rağmen yüzey şekillerinin, adalar üzerinde kurulmasının ve birçok enlem derecesine yayılmış olmasının etkisiyle hem karasal hem de tropikal özellikler gösterir. Kuzeyde yaz sıcak ve kısa, kış uzun ve çok soğuk; orta kesimlerde yaz sıcak ve nemli, kış kısa; güneybatıda ise yaz sıcak, nemli ve uzun, kış ılıktır.²¹³

Japonya'nın yüzölçümü 377.915 km olup, ülkenin nüfusu 127.103.388 (Temmuz 2014 tahmini verileri)'dir. Başkenti Honşu adasında bulunan Tokyo'dur.²¹⁴ Japonya, temsili demokrasi ile yönetilmekte olup Japon parlamentosu devletin en üst organıdır. Hükümet parlamentoya karşı sorumludur. Japon İmparatoru Devlet Başkanı'dır. Japonya'da resmi olarak 47 il bulunmakta olup, her ilin valisi ve belediye başkanı bulunmaktadır. Yine resmi olmayan, özellikle kırsal kesimde, birçok bölge mevcuttur.²¹⁵

Ortalama yoğunluğu 333/km olan nüfusun yüzde 99.4'ü Japonlar'dan; geri kalanı ise çoğunluğu Kore ve Çin'den gelen diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. Ainu ve Hisabetsu'lar ise Japonya'da yaşayan yerli azınlık gruplardır. Yüzde 80'i şehirlerde

²¹³Cemil-Hee Soo Lee, "Japonya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", **DİA**, 23, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s. 571.

²¹⁴İzmir Ticaret Odası, **Japonya Ülke Raporu**, İzmir, 2015.

²¹⁵İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, **Japonya Ülke Raporu**, (Haz. Gülay Babadoğan Tarakçıoğlu), Ankara, 2011.

yaşayan nüfusun yüzde 84'ünü Şintoizm ve Budizm mensupları, yüzde 15'ini diğer din mensupları, yüzde 1'ini ise Hristiyanlar meydana getirmektedir.²¹⁶

2.2. Japon Modernleşmesi

2.2.1. Tokugawa Dönemi

Japonya, uzun zamandan beri Yamato klanından geldiği varsayılan bir imparatorluk ailesi tarafından yönetilmekteydi. Bu klanın benimsediği dini ve seküler otorite yıllarca toplumun geniş bir kısmı tarafından kabul görmüş ve 7. yüzyıla gelindiğinde klan yöneticisi Çin modelindeki imparator ya da imparatoriçe unvanını kullanmaya başlamıştı. Aile, M.Ö. 660 yılında güneş tanrıçası Ametarasu'dan geldiği iddiasıyla kutsal bir soy olduğu inancını güçlendirerek iktidarına yasallık aramıştı. Ancak imparator ailesinde olan egemenlik hakkı 1185 yılından sonraki yıllarda üstün askeri güçleri nedeniyle önem kazanan askeri yöneticilere geçti. Bu askeri yöneticiler hükümdarı yerinden etmek ya da kurumlarını ortadan kaldırmak niyetinde değillerdi. İktidarı imparator adına kullandılar ve imparatorluk hanedanı görünürde egemenliğini ve milletin yüce dini yetkilisi olma rolünü sürdürdü. Böylece Japonya'da uzun yıllar sürecek olan ikili bir yönetim sistemi ortaya çıktı. Kyoto'da hüküm süren imparator ailesi ve normalde başkent dışında bulunan askeri yönetim. Bu askeri yöneticilerin çoğuna imparator tarafından imparatorun resmi vekili olarak kabul edilen *şogun*²¹⁷ unvanı verilmekteydi. Şogun, *Bakufu*²¹⁸ denilen bir askeri yönetime nezaret etmekteydi, ancak bölgesel gücün ciddi anlamda *daimyo*²¹⁹ olarak adlandırılan yerel derebeylerine dağılması söz konusudur.²²⁰

16. yüzyılın ortalarında Japonya birçok daimyo arasında bölünmüştü. Bunların her biri neredeyse bağımsız bir devlet statüsündeydi.²²¹ Japonya'nın orta kısmında Owari vilayetinde bir daimyo olan Oda Nabunaga Japonya'yı birleştirmek için harekete geçmişti. 1560 yılında Okehazama Savaşı'nda kendisinden sayıca üstün bir orduyu yağmurlu bir havadan yararlanarak yenen Oda, stratejik öneme sahip olan Gifu'yu ele geçirmesiyle

²¹⁶Lee, "Japonya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", s. 571.

²¹⁷Şogun: Japon imparatoru tarafından imparator adına ülkeyi yönetme yetkisinin verildiği askeri yöneticidir.

²¹⁸Bakufu: Şogun'un başkanlığını yaptığı askeri yönetimdir.

²¹⁹Daimyo: Japonca'da büyük ad anlamına gelmekte olup, 12. yüzyıl ile 19. Yüzyıllar arası Japonya'da hüküm süren feodal beylere verilen isimdir.

²²⁰Janet E. Hunter, **Modern Japonya'nın Doğuşu 1853'ten Günümüze**, (Çev. Müfit Günay), İstanbul: İmge Kitapevi, 2002, s. 17-18.

²²¹Charles Holcombe, **Doğu Asya Tarihi Çin, Japonya, Kore Medeniyet Köklerinden 21. Yüzyıla Kadar**, (Çev. Muhammed Murtaza Özeren), İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016, s. 216.

savaşan beylikleri bitirerek ülkeyi kendi bayrağı altında birleştirmeyi planladığını gösterecek şekilde *TenkaFubu!* (Göğün Altındaki Hey Şey Silahla Birleşecek!) sloganını kullanmaya başlamıştı. Onun bu başarıları şogunluk hakkının gasp edildiğini düşünen Ashikaga'nın dikkati çekmiş ve haklarının iadesi konusunda şogunun kendisinden yardım istemesini sağlamıştı.²²² Eline geçen bu fırsatı iyi değerlendiren Oda, Kyota'ya gelerek iktidarı ele geçirmişti. Ancak vekillerinin birinin tuzağına düşerek çay içerken ölen Oda'nın yerine başkomutanı olan ToyotomiHideyoşi geçmişti. İdareyi ele aldıktan sonra Japonya'yı birleştirme siyasetine devam eden Hideyoşi, bunun yanında nüfuzunu Japonya'nın dışına taşımak istemiş ve Kore'yi işgal girişiminde bulunmuştu. Ancak zamansız yapılan bu işgal girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu girişim Japonya'nın 6. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlara kadar ki süre içinde Asya anakarasına tek müdahalesiydi.²²³

Hideyoşi'nin 1598'de ölümünü izleyen askeri düzenlemede iktidar Kanto bölgesinin efendisi Tokogawa İeyasu'ya geçti. İeyasu 1600 yılında yapılan *Sekigahara* Savaşı'ndan zaferle çıkmış ve diğer derebeylerine hâkimiyetini kabul ettirdi. Böylece 1603 yılında kendisini şogun ilan eden Tokogawaİeyasu 1867'ye kadar tüm ardıllarının şogun unvanı taşımasını sağladı.²²⁴

16. yüzyıl ortalarında Portekizli ve İspanyol tüccar-misyonerler Afrika'nın güneyinden dolaşarak Japonya'ya ulaşmışlardı. Japonya'ya gelen Cizvit misyonerler, en ünlüleri olan Francis Xavier ile beraber, Aristo-Ptoleme'nin evren kuramını, Gregoryen takvimini ve 16. yüzyıl Akdenizi'nintetikliarkebus tüfeğini beraberinde getirmişlerdi. Bu sırada yazılmış *Teppoki* destanıbu tüfeğin TakegashimadaimyosuTakitaka'nın büyük ilgisini çektiğini ve onun, derebeylik kılıç yapımcısı Kinbei'ye gizlice taklit ettirip yaptırdığını yazmaktadır. Nitekim kısa zaman içinde tüfeğin ithalatının yanında yerli tüfek yapımı da yaygınlaştırılmıştı.²²⁵ Japon derebeyleri ülkeye gelen bu yeni dine karşı ilk başlarda getirmiş oldukları silahlar nedeniyle olumsuz bir tavır takınmamıştı. Ancak zaman geçtikçe Hristiyanlığı yaymaya başlayan misyonerlerin faaliyetleri Japon yöneticilerin dikkatini çekmeye başlamıştı. Hristiyanlar ülkeye yeni gelmiş olmasına rağmen Budist rahiplerine ve manastırlarına düşmanca davranmaktaydılar. Ülkede büyük servet ve toprak

²²²Erdal Küçükyağcı, **Dönüm Noktalarıyla Japon Tarihi: Samuraylar Çağı**, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2013, s. 162-164.

²²³Holcombe, a.g.e., s. 216-218.; Hunter, a.g.e., s. 66.

²²⁴Hunter, a.g.e., s. 18.

²²⁵Selçuk Esenbel, **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikası**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 111.

sahibi olma yoluna girişen misyonerler, Nagasaki beyine verdikleri borcun ödenmemesi üzerine şehrin toprağını almış ve burayı Avrupalılara ait bir liman haline getirmişti.²²⁶

Tokugawa yönetiminin getirdiği barış ortamı 1637-1638 yılları arasında Nagasaki yakınlarındaki Şimabara'da yaşayan Japon Hıristiyanların başlattığı bir ayaklanma ile bozulmuştu. Şüphesiz bu Hıristiyan ayaklanması Tokugawa'nın yabancı etkileri sınırlama politikasının daha da sıkılaşmasına yol açtı. Yüz elli yıldır bitmek bilmeyen savaşlardan sonra Tokugawa Şogunluğu barışı korumada kararlıydı. İç güvenliği attırmanın bir yolu da dışarı ile olan bağlantıyı sınırlamaktı. Bu sebeple 1635'te Japon vatandaşlarının ülke dışına çıkması yasaklanmıştı. Hıristiyanlık dengeleri bozan bir dış etki olarak görülmekteydi. (Hıristiyanlığa karşı kısıtlamaların başlangıcı 1587'de Hideyoşi dönemine kadar dayanır.) 1624'te İspanyollar Japonya'dan tümüyle kovulmuş ve Şimbara'daki Hıristiyan ayaklanmasından sonra 1639'da Portekizlilerde sınır dışı edilmişti. 1639'dan sonra Hollandalılara da sınırlama getirilmişti. Artık sadece Nagasaki limanındaki *Deşima* denen bir yapay adada ikamet etmelerine izin verilmekteydi.²²⁷

16. yüzyılın başında çoğu *samuray*²²⁸ hala taşradaki köylerde yaşamaktaydı. Burada samuraylar vergileri toplamakta, adaleti sağlamakta ve yerel yetkililer olarak hizmet vermekteydi. 16. yüzyılın ikinci yarısındaki yeniden birleşme savaşları sırasında daimyolar kaynaklarını bir araya getirip devasa kaleler inşa etmiş ve samurayları içlerinde toplamışlardı. Artık samuraylar, kendi topraklarından gelen gelire geçinmek yerine, efendileri olan daimyodan maaş almaya başlamıştı. Tüccar, zanaatkâr ve esnaf herkesin bu büyük askeri tesislere hizmet etmek için toplanmasıyla kaleler kale şehirlere dönüşmüştü. Japonya'nın birçok modern şehri bir kale şehir şeklinde inşa edilmiştir. Edo (Tokyo)'da dâhil olmak üzere pek çok yeni şehir ortaya çıkmıştı.²²⁹

17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar TokugawaJaponyası'nın dış dünya ile olan ilişkisi kapanmış ise de, bu duruma önemli bir istisnayı Hollandalılar ve Çinlilerle yapılan ticaret oluşturmaktaydı. Hollanda ticareti yoluyla giren bilim kitaplarının çevirileri, 1700'lü yıllara gelindiğinde, *Hollanda Tetkikleri* adıyla bilenen *Rangaku* akımını yaratmıştı. Zamanla, çoğu samurayı, kentli yüzlerce bilim adamı ve doktor, tıp, astronomi, fizik,

²²⁶Hee Soo Lee ve İbrahim İlhan, **Osmanlı-Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet**, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, s. 15-16.

²²⁷Holcombe, a.g.e., s. 219.

²²⁸Samuray: Japonya'da soylu askeri sınıf üyelerine verilen unvandır.

²²⁹Holcombe, a.g.e., s. 221.

matematik çevirileri ve çalışmaları yapmışlardı. Çin bilim geleneğinin asırlardır egemen olduğu bu ada toplumunda, şogunlarca da zamanla tanınan bir yeni bilimsel faaliyet alanı yaratmışlardı. 1729 yılında Çin takvimini ıslah etmek isteyen Şogun Yoshimune'nin Felemenkçe takvim kitaplarına izin vermesi, 1744'te Edo (Tokyo) sarayında nispeten modern bir rasathane kurması, nihayet 1740'larda AokiKonyo gibi bir Konfüçyüsçü bilgeye, Felemenkçe öğrenip sözlük yazmasını emretmesiyle, şogunluk mertebesinde dahi Batı bilim geleneğine karşı tutum değişmiş ve gittikçe bu gelenek önemsendir olmuştur.²³⁰

Rangaku dünyasının bir başka ilginç boyutuysa, hatırı sayılır bir çeviri faaliyetiyle çağdaş bilimin önemli eserlerinden bazılarının Japon bilim adamları ve aydınlarınca bilinir hale gelmesidir. Bu dönemde, HiragaGennai (1728-1779) gibi bir alt unvanlı samurayı, botanik çalışmakta, yağlı boya ressamı olmakta, hatta elektrikli bir alet yapmaya kalkışmaktaydı. SugitaGempaku, 1770'li yıllarda, MaenoRyotaku ve NakagawaJun'an ile birlikte J.A. Kulmus'un 1734 baskılı Tabulae Anatomicae'sini elde ediyor, üstelik gizlice bir ceset ele geçirip, otopsi yapıyordu. Gempaku, bu deneyin kitabın doğruluğunu kanıtladığını ve Çin biliminin bu konuda söylediklerinin saçma olduğunu kaydetmişti. Ayrıca, bu grup 1773 yılında, aynı kitabı Japoncaya çevirip, orijinal resimleriyle yayımlamışlardı. Bu dönemdeki belli başlı çalışmalar arasında, ShibaKokan'ın (1738-1818) 1795'te bastırıldığı Oranda Tensetsu (Kopernik Astronomisinin Resimli Açıklaması), ünlü fizikçi ShizukiTadao'nun (1760-1806) 1802'de yazdığı RekishoShinsho'nun (Doğal Fenomenler Yeni Çalışmalar) içindeki, Newton'un PrincipaMathematica'sının çevirisi, AochiRinso ve KawamotoKomin'in fizik kitapları, UdagawaYoan'ın (1798-1846) SeimiKaiso'su (Kimya'nın Temelleri) gibi eserleri vardı.²³¹

Şogun ve imparator arasındaki ilişkilere sorgulayıcı bir bakış Tokugawa döneminin ortalarına kadar geriye uzanır. 18. yüzyıl başlarında Tokugawa hanedanının büyük kollarından birinin yurdu olan kuzey Mito nüfuz bölgesinin bilim adamları Büyük Japonya Tarihi (Dainihonşi) başlıklı bir eser üretmişlerdir. Bu, 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eden araştırmacı bilim adamlığı geleneğinin Mito'daki başlangıcını göstermektedir. Tokugawa yönetiminin gerekliliği asla sorgulanmazken Mito bilim adamları yeri geldikçe Bakufu mensuplarının hadlerini aştıklarını ve vekâleti kötüye kullandıklarını belirtmektedirler. 19. yüzyıl ortalarına doğru Mito bilim adamları siyasal ve ekonomik işlere artan bir ilgi duymaya başlamış ve Bakufu 'eleştirileri' giderek belli konulara kilitlenmiştir. Bir başka heterodoksi çok daha açık biçimde tahripkârdır. Bu, doğuştancılık ya da ulusal öğretiydi (kokugaku). Çin- egemen bilim eğilimi ile ilişkiyi kesen 18. yüzyıl doğuştancı bilim adamları saf, yerli Japon ruhunu keşfedip yeniden gündeme getirmek için geleneksel Japon klasikleri ve mitolojisi üzerine çalışmışlardır. Hirata Atsutane (1176-1843) yönetimindeki hareket kutsal imparatorluk ve ulus geleneğini yeniden gündeme

²³⁰Esenbel, a.g.e., s. 112-113.

²³¹Esenbel, a.g.e., s. 113-114.

getirmeyi talep etmiş ve Konfüçyüsçülük, Budizm ve Tüm Japon olmayan unsurlara karşı tam bir saldırının önünün açmıştır.²³²

2.2.2. Japonya'nın Dışa Açılması

Japonya'nın 200 yılı aşkın bir süre boyunca dışarıya kendisini kapatmış olması genel olarak olumsuz karşılanmakta ve bu dönem Japonya'nın "karanlık çağı" olarak nitelendirilmektedir. Ancak aslında Japonya bu dönemde dış dünya ile ilişkisini tamamıyla kesmemiş, tarih boyunca yakın ilişki içinde olduğu ve büyük ölçüde kendi kültürünün şekillenmesini sağlayan Çin ve Kore ile ticari ilişkilerini devam ettirmişti. Batılı devletlerden ise sadece Hollanda'ya Nagasaki ile sınırlı kalmak şartıyla ticari imtiyaz tanımıştı.²³³

Japonya uzun bir süre dışarı ile ilişkisini kesmiş olmasına rağmen, 19. yüzyıla gelindiğinde tüm dünyada meydana gelen gelişmelerden kendini soyutlamaz hale gelmiştir. Daha yüzyılın başında Rusya, ticari amaçlarla Japonya'nın kuzeyinde bulunan Kuril adalarında gözlem yapmaya başlamıştı.²³⁴ Pasifik'in diğer ucunda bulunan Amerika ise 1848'de Kaliforniya'yı ele geçirerek batı sınırlarını güvence altına almıştı.²³⁵ Temmuz 1853'te dört savaş gemisi ile Japonya'ya gelen Amerikalı Komodor Matthew Perry, artık bir pasifik gücü olmaya başlayan ülkesinin çıkarlarını gözetmekteydi. Bunun için Asya ülkeleri ile ilişki kurmak gerekmektedir ve gerekirse zor kullanma yöntemi de devreye sokulabilirdi. Çin'in Afyon Savaşları'nı kaybetmesinden haberdar olan şogonluk tedirginlik içinde askeri olarak güçlenme çalışmalarına başlamıştı. Ancak sonraki yıl, bu sefer sekiz gemi ile gelen Perry'ye karşı durmanın mümkün olmadığı da bilincindeydiler. Böylece, Mart 1854'te Amerika'ya imtiyaz hakları veren *Kanagawa* antlaşması imzalanmıştı. Bu fırsatı değerlendiren İngiltere, Rusya, Fransa ve Hollanda da Japonya ile benzer antlaşmalar imzalamıştı.²³⁶

Amerika, Japonya ile imzaladığı antlaşma ile konsolosluk kurma hakkını elde etmiş ve 1856 yılında ilk Amerikan konsolosu olan Townsend Harris Japonya'ya ulaşmıştı.

²³²Hunter, a.g.e., s. 227.

²³³Tashiro Kazui, "Foreing Relations During the Edo Period: Sakoku Reexamined", **Journal of Japanese Studies**, 2, 1982, s. 283.

²³⁴Marius B. Jansen, **The Making of Modern Japan**, Third Editon, London: Harvard University Press, 2002, s. 260.

²³⁵Hunter, a.g.e., s. 227.

²³⁶Zülal Zengin, **Japon ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 6.

Konsolos Harris'in en önemli görevlerinden biri de Japonları tam teşekküllü bir ticaret antlaşmasına ikna etmektir. Harris'in yapmış olduğu görüşmeler neticesinde 1858 yılında Japonya ile ABD arasında Ticaret ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu, o yıl Batılı güçlerle yapılan ve sonuçlandırıldıkları dönemin ardından *Ansei* antlaşmaları olarak bilinen birçok anlaşmanın ilkiydi. Eşitsizlik bu antlaşmaların temelini oluşturduğundan "eşitsiz" anlaşmalar olarak da gösterilmektedirler.²³⁷ Ayrıca bu antlaşmalar sadece Japon toplumunun asırlardır süren içe kapalı diplomatik ilişkiler düzenini yıkmakla kalmamış, önüne geçilemeyen siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelere yol açarak çağdaş Japon tarihinin başlangıcı olmuştur.²³⁸

Tokugawa Şogunluğu kurulduğu ilk andan itibaren otoritesini imparatorluktan aldığı yetkiye dayandırmıştır. Ancak şogunluğun yabancı tehditine karşı bariz bir şekilde zayıflık göstermesi uzun yıllar kendini çok fazla hissettirmeyen feodal mücadeleleri gün yüzüne çıkarmış ve şogunluk karşıtlığının yabancı karşıtlığına dönüşmesiyle "İmparatora saygılı ol, barbarları kov" sloganı ülkede yükselmeye başlamıştır.²³⁹

Yabancılara karşı bu denli imtiyaz verilmesi Japon milliyetçilerin tepkisini çekmiş ve küçük çapta bir takım olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Sadakatçiliğin ve milliyetçiliğin sembol ismi haline gelen Yoşida Şoin yabancılara ülkeden kovamadığı için şogunluğu suçlu görmekte ve ortadan kaldırılması gerektiğine inanmaktaydı. Hatta Kyota'ya giden şogunluk elçesini öldürmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Yoşida Şoin yaptığı bu hareketin sonucunda idam edilmiştir. Bu tip saldırılar ülkede bulunan yabancılara karşı da yapılmaktaydı. 1859 yılında iki Rus gemici ve 1861 yılında Amerikan konsolosunun Felemenk tercümanı öldürülmüştü. 1863 yılında Edo'daki İngiliz temsilciliği aralarında daha sonra Meiji döneminde önemli bir devlet adamı olacak İto Hirobumi'nin de bulunduğu bir grup tarafından kundaklanmıştı.²⁴⁰

1863 yılına gelindiğinde radikallerin başını çektiği yabancılara karşı düşmanlık artmış ve tüm yabancılara ülkeden kovulması için şogunluk sıkıştırılmaya başlanmıştı. Kısa bir süre ülke genelinde herhangi bir hareketlilik yokken batıdaki Çoşu birlikleri Batılılara ait gemilere ateş açmaya başlamıştı. Buna karşılık olarak 1864 yılında İngiltere, Fransa, Hollanda ve ABD'nin katıldığı operasyonla savunma kaleleri yok edilmiştir. Bu

²³⁷Hunter, a.g.e., s. 36-37.

²³⁸Esenbel, a.g.e., s. 138.

²³⁹Holcombe, a.g.e., s. 255.

²⁴⁰Holcombe, a.g.e., s. 255-256.

durum Tokugawa Japonya'sının modern silah gücüne karşı savunmasız olduğunu ortaya çıkarmıştı. Bu vakitten sonra yabancıları kovma girişiminin boşuna olduğunu gören Japonlar “İmparatora saygılı ol, barbarları kov” sloganı yerine “ülkeyi zenginleştir, orduyu güçlendir” sloganını kendilerine rehber edinmiştir.²⁴¹

Japonya'nın Batı karşısında başarılı olabilmesi için kişisel fedakârlıkların yetmeyeceğinin bilincine varan hükümet Batı teknolojisini öğrenmeleri için yurtdışına çok sayıda öğrenci göndermiştir. Yıllardır Japonların yurt dışına çıkmasını yasaklayan kuralın değişmesiyle artık pasaport sahibi her vatandaş seyahat edebilmekteydi. Böylece Avrupa başta olmak üzere Batı ülkelerine giderek gözlem yapan Japonlar, Batı hakkında birinci elden bilgi sahibi olma imkânını yakalamıştı. Bu gözlem gezilerinde Japonları en çok etkileyen şeylerden biri de endüstridir. Batı'nın gücünün endüstrisinden geldiğine ikna olan Japon elitler bundan böyle Japonya'nın da güçlenmesi için endüstrisini geliştirmek için çabalayacaktır.²⁴²

2.2.3. Meiji Restorasyonu (1868-1912)

Japonya'nın modernleşmesi ve gelişmesi için elitlerin ve devlet adamlarının bulunduğu çözüm Batı'yı örnek almak olmuştur. Devletin yönetimi Tokugawa ailesinin elinden alınarak 1868 yılında imparatorluk ailesine iade edilmişti.²⁴³ İmparator Meiji'nin tahta geçmesi ile Japonya'da modern devir başlamış ve “İmparatora eski yerini verin (restore) ve barbarları kovun” sloganı ülkenin geleceğini şekillendirecek itici unsur olmuştu.²⁴⁴

MeijiRestorasyonu'un önde gelen isimlerinin kaleme aldığı MeijiAndı'nda da bundan sonra nasıl bir yol takip edileceği şu sözlerle ilan edilmişti:

- 1- Müzakereye dayalı konseyler yaygın bir biçimde kurulacak olup, tüm meselelerde kamusal tartışma ile karar verilecektir.
- 2- Üst ve alt, tüm sınıflar devlet işlerinin yönetimini dinamik bir şekilde icra etmek üzere birleşecektir.

²⁴¹Holcombe, a.g.e., s. 256.

²⁴²Zengin, a.g.t., s. 8.

²⁴³Zengin, a.g.t., s. 8.

²⁴⁴Ruth Benedict, **Krizantem ve Kılıç**, (Çev. Türkan Turgut), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1965, s. 49.

3- Sıradan insanların her birine, sivil ve askeri memurlara da dahil, kendi isteklerinin peşinden gitmeye izin verilecek, böylece hiçbir memnuniyetsizlik olmayacaktır.

4- Geçmişin kötü gelenekleri yıkılacak ve her şey doğanın adil kanunlarına dayalı olacaktır.

5- İmparatorluk yönetiminin temellerini güçlendirmek için tüm dünyada bilgi aranacaktır.²⁴⁵

Yeni oluşturulan düzenin ve geleneklerin halk üzerinde etkili olması da Japon aile yapısına dayanmaktadır. Japon ailesinde babaya olan itaat kültürü İmparator Meiji'ye olan sadakatin temelini meydana getirmektedir. Bir aile olarak kabul edilen ulusun başına imparator getirilmiş, bir tanrı/baba figürü olan imparatora kan bağı ile bağlı olan tebaa sorgusuz itaat etmek ile yükümlü tutulmuştur. Burada Japonya vatandaşlığının ötesinde, bir Japon tebaasının yaratıldığı da dikkatlerden kaçmamaktadır.²⁴⁶

2.3. Meiji Reformları

2.3.1. Sosyal ve Ekonomik Reformlar

Merkezileşme olmadan dışa açılmanın mümkün olmadığını farkına varan lidere göre, dış ticaret dolayısıyla yabancı kültürün yayılması engellenemeyecektir. Başlarda, Japonya'nın sosyal sınıfları arasındaki ayrımlar ve feodal sistem merkezileşmeyi zorlaştıracakmış gibi görünmüş, fakat tarihi hafızada bulunan imparatorun başı çektiği merkezi hükümet ve Tokugawa döneminde erişilen kültürel ve ekonomik bütünleşme, bu sorunu büyük ölçüde çözmede yardımcı olmuştur.²⁴⁷

1869'da tüm daimyoların topraklarını merkezi hükümete devretmeleri emri verilmişti. Eski daimyolara başta topraklarının karşılığı olarak para ile yeni hükümette valilik makamları verilmiş fakat 1871'de bu valiler Tokyo'da emekli olmaya zorlanmıştı. Aynı yıl samurayların iki kılıç taşıma ayrıcalığından başlanarak tek tek tüm özel hakları kaldırılmıştı. 1871'de halka at sürebilme, istedikleri yere gidebilme ve samuraylarla evlenebilme hakkı verilmişti. 1873'te yeni askerlik kanunu ile avam halk da askere çağrılmaya başlanmıştı. Eskiden halkın açıkça silah taşıması yasakken artık yeni Japonya

²⁴⁵Jansen, a.g.e., s. 338.

²⁴⁶Zengin, a.g.t., s. 10.

²⁴⁷Zengin, a.g.t., s. 13-14.

ulus devletine hizmet için silah taşımaları gerekli hale getirilmişti.²⁴⁸ 1873'te 1200 yıldan beri kullanılan Çin ay takvimi terk edilerek yerine Batı'nın Gregorien takvimi getirilmiş ve 1876'da Pazar günleri resmi tatil günü olarak ilan edilmişti.²⁴⁹

1871 yılında katı dört kast sistemi kaldırılmıştı. Nüfus, şizoku (savaşçı), sotsuzoku (daha aşağıdaki ve önemsiz olan samuray) ve heimin (genel halk) olarak yeniden sınıflandırılmıştı. Ertesi yıl sotsuzoku sınıfı kaldırılmış, üyeleri diğer iki sınıfa dağıtılmıştı.²⁵⁰

Yeni Meiji yönetimi iktisadi alanda da yenilikler getirmiştir. Hükümetin uyguladığı iktisadi politikalar iki türlüdür. Birincisi, iktisadi gelişmeye engel olan toplumsal kurumların reformla bertaraf edilmesidir. Bu yönde alınan tedbirler şunlardır: lonca sisteminin kaldırılması, her türlü mesleklere girmede hürriyet tanınması, dâhili gümrük resimlerinin kaldırılması, arazinin satılmasını ve bölünmesini önleyen yasakların kaldırılması, köylülerin feodal beylere aynı olarak ödemek zorunda oldukları mükellefiyetlerin kaldırılarak yerine, doğrudan doğruya hükümete ve yalnız nakdi olarak ödeyecekleri, miktarı ekine tabi olmayan, belirli bir verginin bırakılmasıydı. İkincisi ise, devletin doğrudan doğruya iktisadi faaliyete girişmesi, iktisadi alt yapı denilen sabit sermaye yatırımları ile sınaî teşebbüsler ve bankalar, sermaye pazarları vs. gibi kurumların kurulmasıdır.²⁵¹

Yeni hükümet 1872 yılında eski paraları tedavülden kaldırarak altın yenin ve özel olarak dış ticaret için kullanılan Meksika doları ayarındaki gümüş yenin basılmasıyla çağdaş para sistemi kurulmuştu. Aynı yıl Amerikan modeli bankacılık denenmesi yapılmış ve çeşitli ulusal bankaların kurulmasına başlanılmıştı. Hükümet ulusal bankaların altın ve gümüşe dönüşebilen banknotlar basmasına izin vermişti. 1876 yılında banknotların madeni paraya dönüştürülmesi yasaklanmıştı.²⁵²

2.3.2. Askeri Reformlar

Asker olan samuray sınıfının gücünün elinden alınmasıyla birlikte yeni bir ordu ihtiyacı doğmuştur. 1872 yılında ilan edilen zorunlu askerlik kanunu ile hangi sosyal

²⁴⁸Holcombe, a.g.e., s. 259-260.

²⁴⁹Özer Ozankaya, "Japonya'nın Modernleşme Denemesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 20 (1), 1965, s. 302.

²⁵⁰Hunter, a.g.e., s. 363.

²⁵¹Ozankaya, a.g.m., s. 303.

²⁵²Esenbel, a.g.e., s. 144-145.

sınıftan geldiğine bakılmaksızın 20 yaşındaki erkekler askerlik kapsamına alınmıştı. Zorunlu askerlik süresi üç yıl iken, yedekte bekleme süresi de dört yıl olarak belirlenmişti. Feodal sınıfın oluşturduğu ordudan kurulan yeni hükümet, askerlere yönelik imparatorluk beyanı ile imparatora itaat ve hizmet edecek olan kendi ordusunu inşa etmiştir. Donanma yapılanmasında İngiltere sistemi örnek alınarak, savaş gemileri de İngiltere'den satın alınmıştı. 1894 yılına gelindiğinde, 28 gemilik bir filonun sahibi olan Japonya'nın aynı yıl Çin ile savaşa girmekten çekinecek bir nedeni kalmamıştı.²⁵³

Japon kara ordusu ilk başlarda Fransız sistemine göre düzenlenmiş ise de 1880'lere gelindiğinde Yamagatave yaklaşık olarak 8 yıl Almanya'da kalan Katsura Tora liderliğinde Alman modeline dönmüştü. Fransa ordusunun Almanya'ya mağlup olmasına rağmen Meiji yönetiminin önde gelenlerinin Fransız prestijine olan güveni etkili olmuştur. Bununla birlikte, Tokugawa döneminde ordunun Fransız danışmanlardan yardım alması hükümeti bu yönde ilerlemeye teşvik etmiştir.²⁵⁴

Ordunun modernleştirilmesiyle, 1893'te 60 bin kişilik bir ordu çok daha büyük bir hareket kabiliyetine ulaşmıştı. Japonya'nın küçük ama etkili bir donanması vardı ve 1894-1895'te moralsiz ve etkisiz Çin ordusuna karşı kesin bir zafer elde etmişti. Japonya'nın başarısı büyük ölçüde teknoloji kullanımı, üstün taktikler, strateji, işleyiş ve liderlik kadar, görevine bağlı ve güçlü bir şekilde motive edilmiş insan gücüne atfedilmiştir.²⁵⁵

2.3.3. Meiji Anayasası

Anayasa arayışında olan Meiji hükümeti Batılı ülkelerin anayasalarını incelemeye koyulmuştur. İngiltere anayasası hem yazılı olmadığı için hem de İngiltere'nin tarihine fazlasıyla dayalı olduğu için kabul edilmemiştir. Amerika'nın anayasası ise Cumhuriyet olmasından dolayı bir imparatorluk olan Japonya için uygun değildi. Fransa'nın prestiji vardır, ama pek çok sayıda anayasası olmasına rağmen, bunların etkili olmadığı Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'nın yenilmesinden anlaşılmaktadır. Geriye birliğini yeni tamamlamış olan Almanya kalmıştır. Almanya'nın eski toprak sistemi Japonya'nınkine

²⁵³Zengin, a.g.t., s. 15.

²⁵⁴Jansen, a.g.e., s. 397.

²⁵⁵Hunter, a.g.e., s. 366.

benzemektedir. Meiji hükümeti Alman modelinde karar kılmıştır, fakat önce Meclis açılmış, 5 yıl sonra da anayasa yürürlüğe girmiştir.²⁵⁶

İto Hirobumi tarafından hazırlanan anayasaya göre Japon siyasi sisteminin yeni örgütlenme hiyerarşisinin tepesinde İmparator *Tenno* yer alacaktır. İmparator *Tenno*, bir değer kaynağı olarak ulusun birliğini ve bütünlüğünü temsil görevini yerine getirecektir. Kurulan geniş bürokrasi de İmparator *Tenno*'nun emirlerinin uygulanmasına yardımcı olacaktır. Halk, İmparator *Tenno*'ya karşı itaatle yükümlü olup belli vazifeleri yerine getirecek ve aynı zamanda da vergisini düzenli olarak ödeyecektir.²⁵⁷

Japonya'nın ilk anayasası olan Meiji Anayasası'nın 11 Şubat 1889'da Japonya'nın ilk imparatoru olarak kabul edilen Jinmu'nun tahta çıkışı olarak kutlanan Kigensetsu günü halka duyurulmuş olması modernleşmenin gelenekten kopuş değil, eski ile yenin bir arada olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca, İmparator Meiji aynı gün, ilk olarak yeni İmparatorluk Sarayı'nda bulunan Şinto Tapınağı'nı ziyaret ederek, Japon imparatorlarının soyundan geldiğine inanılan Güneş Tanrıçası Amaterasu'ya ve İmparator Jinmu'ya yeni anayasayı arz etmiştir. Daha sonra, Batı tarzı kıyafeti ile Batı tarzında yapılan bir törende yeni anayasayı yerli ve yabancı diplomatların önünde ilan etmiştir. Bu tören Şinto usulü başlayıp Batı usulü ile biten ilk tören olma özelliği de göstermektedir.²⁵⁸

2.3.4. Endüstrileşme

Meiji döneminde Japonya'nın endüstrileşme ile birlikte kapitalizme yöneldiği bir gerçektir. Tokugawa döneminde ticari faaliyetlerde bulunan aileler bu dönemde devletin desteğiyle birlikte *zaibatsu*²⁵⁹ denen büyük işletmelere dönüşmüştür. Söz konusu dönemde vergi tahsildarlığı yapan bu aileler gerektiğinde hükümete maddi yardımda bulunmuş, hatta borç bile vermiştir. Dolayısıyla, o dönemden beri süregelen kişisel bağlar Meiji döneminde de etkisini sürdürmüştür. Zaibatsuların çoğu bugün de Japonya'da söz sahibi olan Mitsubishi, Mitsui ve Sumimoto gibi farklı alanlarda üretim yapan şirketler ve bankalardır.

²⁵⁶Zengin, a.g.t., s. 17.

²⁵⁷Hakkı Büyükbaş, "Japon Siyasal Sisteminin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (1868-2003)", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 28, 2013, s. 46.

²⁵⁸Hidemasa Kokaze, "The Political Space of Meiji 22 (1889): The Promulgation of the Constitution and the Birth of the Nation", **Japan Review**, 23, 2011, s. 122.

²⁵⁹Zaibatsu: Meiji dönemiyle II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde Japonya'da ekonominin önemli kısımlarını kontrol eden ve sanayi ve finans şirketlerini anlatan ekonomik bir terimdir.

Bu bankalar ve şirketler sayesinde Japonya gemicilik ve demir yolları alanında ilerleme kaydetmiş ve böylece askeri olarak güçlenme kabiliyeti de arttırılmıştır.²⁶⁰

1874'te İçişleri Bakanı olan OkubaToshimichi, Japonya'nın geleceği için büyük önem teşkil eden endüstrinin devlet teşviki olmadan gelişemeyeceğini ileri sürmüştür. Bu fikri destekleyen Meiji hükümeti de, kendisinden önce kurulan silah fabrikaları ve tersaneleri devralarak, demiryolu ve telefon gibi ulaşım ve iletişim teknolojilerini ülke çapında yaymıştı. Bu süreci ulusal düzeyde ilerletmek için büyük çaba sarf eden hükümet, dışarıdan ithal edilen malları azaltmak amacıyla 50'den fazla işletme kurmuştur. Endüstri ve teknolojinin geliştirilmesinin arkasında yatan asıl neden ise Batılı güçler ile aynı seviyeye gelerek imtiyaz antlaşmalarından kurtulmaktı. Bu amaçla kurulan Bayındırlık İşleri Bakanlığı 23 farklı milletten 2400'den fazla yabancıyı işe almıştı.²⁶¹

Batı teknolojisinin ithal edilmesiyle Japonya'nın modernleşeceğini inanan bazı bürokratlar doğrudan teknoloji ithalini gündeme getirmişlerdir. Bu konuda öne çıkan örnek, Tomioka İpek Fabrikası'dır. Tamamıyla Fransız teknolojisinin kullanıldığı bu fabrikanın her şeyi Fransa'dan alınmıştır. 1873 yılında düzenlenen Viyana Fuarı'nda Tomioka ilerleme madalyası olarak önemli bir prestij kazanmıştı.²⁶²

2.3.5. Eğitim Reformları

1872 yılında yayınlanan eğitim kararnamesi bir yandan İmparator'a hizmet etmeyi emrederken, diğer taraftan da okuma yazma bilemeyen hiç kimsenin kalmamasını amaçlamaktaydı. Kararnamenin ardından okulların sayısı arttırılmış, okula devam eden öğrencilerin sayısı yükseltilmiş ve zorunlu eğitim süresi de uzatılmıştı. 15 yıla yakın bir süre de zorunlu eğitim alan ilkokul öğrencisi sayısı yüzde elliye yaklaşmıştır. Daha üst seviyedeki okullar müteakip yıllarda açılarak, Meiji Anayasası'nın ilan edilmesine kadarki süreçte zorunlu eğitime ilaveten ilkokul eğitiminin sekiz yıla çıkarılması sağlanmıştır.²⁶³

İlk dönemde uygulanan eğitim sistemi Fransız modelini temel almıştır. Bir dönem Amerikan ders programını uygulayan Japonya, 1880'lere gelindiğinde özgürlükçü eğitim

²⁶⁰Zengin, a.g.t., s. 18.

²⁶¹Zengin, a.g.t., s. 18.

²⁶²David G. Wittner, "The Mechanization of Japan's Silk Industry and The Quest For Progress and Civilization, 1870-1880", Morris Low (Ed.), **Building A Modern Japan: Science, Technology and Medicine in the Meiji Era and Beyond**, New York: Palgrave Macmillian, 2005, s. 144-145.

²⁶³Zengin, a.g.t., s. 21.

anlayışını İmparator'a sadakat ve vatanperverlik duygularını geliştirecek bir program ile değiştirme yolunu seçmişti.²⁶⁴

Eğitim konusunda atılan adımlar kadınları sınırlı olarak kapsamıştır. Kız çocukları için zorunlu eğitime geçiş 1899 yılından sonra mümkün olmuş, üniversiteler yalnızca erkek öğrencileri kabul etmişti. Yeni vatandaşlık kanunu ile birlikte kadınların konumunda değişiklik yapılmaya çalışılmış ise de, kadınların aldıkları eğitim genel olarak iyi birer eş ve anne olabilmelerine yönelik olmuştur. Kadınlar yalnızca kendi aileleri için iyi erkek çocuk yetiştirmekle sorunlu tutulmamış, aynı zamanda İmparatorluk için de bu görevi üstlenmeleri istenmiştir.²⁶⁵

Japonya iktidarın imparatora iade edilmesi ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Bu dönem Japonya'nın kendi dışında var olan dünyayı tanımaya başlaması ve onun gereklerini yerine getirmeye başladığı bir evreyi açmıştır. Kendi dışında dünyayı tanımak için bir taraftan Avrupa ve Amerika'dan ülkenin kalkınması için uzmanlar getirtmiş, diğer taraftan da buralara öğrenciler göndererek teknoloji ve bilgi transferini sağlamaya çalışmıştır. Gerçekleştirmiş olduğu bu atılımlarla da kısa sürede oldukça büyük başarılar imza atmış ve 20. yüzyılın başına gelindiğinde kendisini dünyanın modernleşmiş ülkeleri arasına bir doğulu toplum olarak yerleştirmiştir.

2.4. Abdürreşid İbrahim'e Göre Japon Modernleşmesi

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu dönemde gözlemlemiş olduğu durumlardan biri Doğulu bir toplum olduğu halde modernleşmeyi başarabilmiş tek toplum olan Japonya'nın modernleşmesidir. Kendisi Japonya'nın bu gelişiminin bütün Şark milletlerine rehber olacağını düşünmektedir. Bir milletin daima terakki ederse yaşayabileceğini, çalışmanın ve gayret etmenin ilerlemede ve modernleşmede oldukça önemli olduğunu belirten Abdürreşid İbrahim, Japonlardaki ilim ve marifete olan rağbetin diğer milletler ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca millet terakki etmedikçe, hükümetin de terakki edemeyeceğini düşünen Abdürreşid İbrahim, Japon milletinde tüccarın ne kazanmış ise millete verdiğini, esnafın karnını doyurduğundan fazlasını hazineye terk ettiğini, ulemanın ne biliyorsa ortaya koyduğunu belirtmektedir. Zira kemal-i faaliyet ve ciddiyet ile çalışan böyle bir milletin ne elbiselerini

²⁶⁴Zengin, a.g.t., s. 21.

²⁶⁵Zengin, a.g.t., s. 22.

ne de ahlakını değiştirmeye ihtiyacı vardır.²⁶⁶ Abdürreşid İbrahim, Japon modernleşmesini algılayışı, Japon modernleşmesini kendi anlatmayarak Japonlara anlatırması şeklindedir.

Abdürreşid'e göre Japon modernleşmesi 1872'de tarihinde kurulan Nippon Posin Kayisi vapur şirketinin kurulmasıyla başlamaktadır. Bu tarihi kadar Japonya'da vapur namına hiçbir şey olmayıp, bu tarihten sonra oldukça büyük bir gelişim göstermiştir. Zira 10. Midi tarihinde 155 vapur, 44.240 tonilato; 15. Midi tarihinde 216 vapur, 64.416 tonilato; 20. Midi tarihinde 468 vapur, 70.022 tonilato; 30. Midi tarihinde 1428 vapur, 663.343 tonilato ve 42. Midi'de 2324 vapur, 1.400.211 tonilato'na ulaşmıştı.²⁶⁷ Japonların sanayisi geliştikçe üretim kapasitesi artmış ve buna bağlı olarak üretimi yapılan malların gittikçe daha büyük tonajlı gemiler ile dünya pazarına sunulması, Japonya'nın modern ülke olma yolunda ne kadar ilerlediğini göstermesi açısından önemlidir.

2.4.1. Japonya'da İlk İzlenimler

Ekonomik, politik, kültürel değişimdeki karmaşık süreçlerle karakterize edilen ve yeni bir toplumun ortaya çıkması olarak tanımlayabileceğimiz modernleşme, fiziksel bilimlerdeki büyük keşifler, sanayileşme, muazzam demografik değişimleri, kentleşme, kitle iletişimin yaygınlaşması, ulus-devletler ve kapitalist dünya pazarı gibi kaynaklara dayanır.²⁶⁸ Modernleşme süreci önce kentleşme ile başlar ve kent hayatı okuryazar oranını artırır. Okuryazar insan, kitle iletişim araçları ile bir bağlantı kurar ve toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkar.²⁶⁹

Japonya'ya Surigao limanından ayak basan Abdürreşid İbrahim'in ilk izlenimleri, vapurun adeta bir kütüphaneyi andırması ve vapurda kitap okuyan birçok Japon'un gemi limana yaklaşıncaya gemi tayfası olduğunu ve amale elbisesi giyinmiş olmasıydı. Ayrıca Japonya'ya girişte ayakbastı parası ve vapurdan karaya nakil parasının olmadığını görünce oldukça şaşırmış, nakil parasının olmamasını orada bulunan bir kişiye sorduğunda "Biz yolcuları karadan aldık, karaya vermek borcumuzdur" şeklinde bir cevap almıştı. Gümrük kapısında eşyaların teslim ediliş nizamın Avrupa'da dahi görülemeyeceğini, Avrupa'da denizden karaya nakil parası olduğunu, Avrupa meftunlarının Londra ve Paris gibi Avrupa

²⁶⁶Abdürreřid İbrahim, "Konferans: Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında", **Sırat-ı Müstakim**, 4 (82), (17 Mart 1326), s. 71.

²⁶⁷Abdürreřid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 273.

²⁶⁸Fahrettin Altun, **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Yaklaşım**, İstanbul: Küre Yayınları, 2005, s. 10.

²⁶⁹Mustafa Aydın, **Moderniteye Dışardan Bakmak**, 2. Baskı, İstanbul: Açılımkitap, 2014, s. 161.

medeniyetinin merkezlerinde dahi böyle bir nizamının var olabileceğini söyleyemeyeceklerini belirtmekteydi.²⁷⁰

Japonya'ya giriş yaptığı zaman Abdürreşid İbrahim'in dikkatini çeken önemli şeylerden biri de küçük bir liman olmasına rağmen burada savaştan kalma bir topun bulunmasıydı. Zira bu toplardan yabancıların ülkeye giriş yaptığı her limanda bulunmaktaydı ve bu toplar “milletin şahametine delalet eden bir yadigar” olarak limanlarda saklanmaktaydı.²⁷¹

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'ya adım attığı ilk andan itibaren dikkatini çeken husus Japonya'nın Doğulu bir toplum olmasına rağmen, Avrupa devletleri gibi modernleşmiş toplumlarla karşılaştırıldığında onların seviyesinde hatta biraz da Japonya'ya hayranlığından ötürü bazı hususlarda onlardan daha ileri bir medeni anlayışa sahip olduğudur.

2.4.2. Japonya'da Şehirler

2.4.2.1. Yokohama

Abdürreşid İbrahim Japonya'da bulunduğu dönemde bulunduğu şehirlerden birisi Yokohama şehridir. Burada insanlar tarafından çekilen iki tekerlekli bir araba olan Rikşe'nin çokluğundan bahseden Abdürreşid İbrahim, Japonya'nın coğrafyasını ele alarak, üç bin kadar küçük adadan oluşan Japonya'nın 417,416 km²lik araziden oluştuğunu ve yaklaşık 50 milyon insanın yaşadığını, her kilometre kareye yaklaşık 500 insanın düştüğünü, bu arazi azlığından dolayı hayvan beslenmediğini ya da hiç yok denecek kadar az olduğunu ve bundan dolayı hayvanların vazifesini de insanların gördüğünü belirtmekteydi.²⁷²

Üretimin gittikçe merkezileşmesi ve ileri düzeyde otomatlaşmış fabrikaların ortaya çıkması ile bağımsız köylü ve zanaatkarlar, kapitalist kitlesel üretim ile rekabet edemez hale gelmiştir. Bu durum kırsal kesimde yaşayan yoksul insanların sermayenin biriktiği ve iş olanaklarının oldukça yaygın ve geniş olduğu merkezlere göç etmesine neden olur ki bu

²⁷⁰Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 181-182.

²⁷¹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 182.

²⁷²Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 186-187.

durum da modern şehirleri ortaya çıkarır.²⁷³ Bu dönüşüm kır/köy hayatının gittikçe eriterek şehir hayatını ortaya çıkarmış ve şehir de yeni bir kültürel ortamını doğurmuştur.²⁷⁴

Yokohama şehrinin içinden pek çok ırmak ve kanalın geçtiğini, saymakla bitmek bilmeyen köprüler olduğunu, ancak tramvayın çok yaygın olmadığını belirtmekteydi. Yokohama'nın bütün caddelerinin dükkân, mağaza, atölye, fabrikalar ile dolu olduğunu ve hiç boş adam bulunmadığını belirtmekteydi. Büyük binalar okullara ait olup, hükümet konağı, konsolosluklar, oteller istisna edilirse okullar dışında başka büyük bina yoktu. Bütün şehirlerde binalar genelde tek katlı olup, iki katlı bina pek az bulunurdu. Yokohama'da sokakların darlığının, evlerin sadeliğinin, halkın edep ve ahlakının Şark şehirlerini andırdığını; şehrin oldukça temiz olduğunu, çöp değil toz bile görülemeyeceğini ifade etmekteydi.²⁷⁵

Yokohama'da her cadde başında umumi telefon ve polis kulübelerinin Japonlara özgü yapıldığını, her sokak başında telefon bulunduğunu, mahallerde insan boyutunda posta kutularının olduğunu belirtmekteydi.²⁷⁶

Japonya'da posta işleri sürekli olup, postaya mektup, para, eşya vesaire vermek için posta merkezleri gece gündüz açıktı. Yalnız saatte bir memurlar değişmekte olup, posta açıldı posta kapandı gibi sözler yoktur. Posta merkezi ve şubeleri oldukça çok olup, ayrıca bütün eczanelerin, pek çok bakkalın taahhütlü mektup kabul ettiğini, adi posta pullarının her dükkânda satıldığını belirtmekteydi.²⁷⁷

Abdürreşid İbrahim'in Yokohama şehrini Japonya'nın modern bir ülke olma yolunda attığı adımların önemli bir göstergesi olarak görmektedir. Zira kendisi şehrin oldukça büyük bir ulaşım ağına sahip olmasının yanı sıra birçok dükkân, atölye, fabrikaya da sahip olmasıyla oldukça geniş bir istihdam alanını yarattığı tesbitini yapmaktadır.

²⁷³Mahmut Kaya, "Klasik Sosyoljik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları", **Birey ve Toplum**, 2 (4), 2012, s. 122.

²⁷⁴Aydın, a.g.e., s. 139.

²⁷⁵Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 188-193.

²⁷⁶Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 189.

²⁷⁷Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 210.

2.4.2.2. Tokyo

Meiji restorasyonundan sonra genç İmparator Mutsuhito, Japonya'nın batısında bulunan Kyoto'dan ayrılarak, eski Şogun'un Edo kalesine yerleşmiş ve Edo'nun adı Tokyo olarak değişmiş ve başkent yapılmıştır.²⁷⁸

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu önemli şehirlerden biri de Tokyo'dur. Abdürreşid İbrahim, Yokohama'dan Tokyo'ya giderken hem büyük şose yollarının hem tren hattı ile elektrikli tramvay hattının iki tarafının kesintisiz çeşitli şekillerde çizilmiş ilanlarla dolu olduğunu belirtmekteydi. Tokyo'da reklam ve reklamcılığın oldukça yaygın olduğunu belirten Abdürreşid İbrahim, her evin üzerinde elektrik ışığıyla yazılmış reklamların bulunduğunu ifade etmekteydi. Tokyo'da evlerin kapılarında ve caddelerde telgraf direklerinde ve hususi ilan kulübeleri ve hava da asılmış asma ilanlar oldukça çoktu. Ayrıca Cindan isminde bir kişinin kendi ismiyle bir hap icat ettiğini, bu kişinin yalnız ilan için senede üç elli bin yen para harcadığını bunun da yaklaşık olarak kırk bin lira demek olduğunu belirtmekteydi. Bu hap birçok özelliklere sahip olup, en önemlisi ağız kokusunu giderirmiş. Bunun yanında hapin hiçbir zararı olmayıp, bağımlıları dışı ağrısı çekmezmiş ve hap ağzı sürekli temiz tutarmış. Hapın Japonya'da her kadın ve erkeğin cebinde olduğunu, Türkiye'de sigara nasılsa, Japonya'da Cinden hapının öyle olduğunu belirtmekte olup, kendisinin de birkaç defa bu haptan kullandığını söylemektedir. Ayrıca hap ilanlarının Japonya'nın dışında Çin'de ve Kore'de bulunduğunu ifade etmekteydi.²⁷⁹

Büyük tüccarların ilanlarının daha tantanalı, daha şaşalı ve garip olduğunu belirten Abdürreşid İbrahim, insanın başka hiçbir yere bakmayıp, yalnız ilanlara bakıp vakit geçirse kâfi olacağını ifade etmekteydi. Tokyo'da sokakta hususi seyyah ilanların ve otomobillerin içinde çalgılar eşliğinde şehri sürekli dolaşan reklamcılarının olduğunu belirtmekteydi.²⁸⁰

Japonya'nın hızlı bir modernleşme programı takip etmeye başlaması ile limanlar, kanallar, yollar ve demiryolları gibi alanlarda altyapı yatırımları oldukça yaygınlaşmıştır.

²⁷⁸Holcembe, a.g.e., s. 257.

²⁷⁹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 197, 473.

²⁸⁰Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 196-197.

Bu tür yatırımlarla Tokyo'nun içinde bulunduğu Kanton bölgesi gibi nüfuzlu bölgelerde şehirlerin büyümesi ve gelişmesini hızlandırmıştır.²⁸¹

Tokyo'da demir yollarının çift, caddelerin oldukça geniş olduğunu, kesintisiz birbirini takip eden hınca hınç dolu elektrikli tramvayların olduğunu, demir yolunun şehri çepeçevre dolaştığını ve her on dakika da bir geçtiğini ve çift hat bulunduğunu ifade etmekteydi.²⁸² Ayrıca rikşenin oldukça yaygın bulunduğunu, rikşenin saate on iki kilometreye kadar hıza çıkabildiğini, köyden köye ve uzak mesafelere Rikşe ile gidildiğini belirtmekteydi. Bir adam koşarak, saate on iki kilometre yol almak şartıyla devamlı iki buçuk saat gidebilirmiş. Tokyo'da 14 bin rikşe bulunduğunu, ekseriyetle önceden daha fazla olduğunu ancak elektrikli tramvayın çoğalmasıyla rikşelerin yarı yarıya azaldığını belirtmekteydi. Hükümet de mümkün olduğu kadar azaltmaya çalışıyordu. Hükümet aynı zamanda hayvan yetiştirme fikrini de tervic etmekteydi.²⁸³

Japonya'da bulunduğu süre zarfı içerisinde zamanın çoğunu geçirdiği Tokyo'da oldukça vakit geçiren Abdürreşid İbrahim, bu şehrin Japonya'nın gelişmişlik ve modernleşme seviyesinin göstergisi olarak okuyucularına sunmaktadır.

2.4.3. Japonya'da Köyler

Abdürreşid İbrahim Japonya'da bulunduğu dönem içinde vaktinin pek çoğunu yaya olarak şehirlerinin dışında köylerde gezerek geçirirdi. Kendisi ilk olarak Japonya'da Maybara Köyü'ne gitmiştir. Bu köy oldukça küçük olup, caddelerinin şark caddelerini andırdığını, evlerin bitişik ve ahşap olduğunu ve dükkânlarda herkesin gazete okuduğunu belirtmekteydi. Kendisi oldukça küçük olan bu köyde telefon olmasına oldukça şaşırmıştır. Ayrıca bu köyde postahane, telgrafhane ve okul da bulunmaktaydı.²⁸⁴

Japon modernleşmesinin ilk dönemlerinde köylüler ve çiftçiler beklediklerini bulamadıklarından ötürü 1868-1878 yılları arasında en az 190 zirai ayaklanma çıkarmıştır. Çiftçiler okullar yapmaya, mecburi askerliğe, arazinin kadastro sununun yapılmasına, örgülü saçların kesilmesine, toplum dışı olanlarla hukuki eşitliğe, resmi Budizm konusundaki şiddetli yasaklara, takvim reformuna ve yerleşmiş olan yaşayış tarzlarını değiştiren bir

²⁸¹Tom Nicholas, "The Origins of Japanese Technological Modernization", **Explorations in Economic History**, 48, 2011, s. 273.

²⁸²Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 195.

²⁸³Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 187.

²⁸⁴Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 185.

çokkanuna karşı gelmiştir. Ancak bu durum Meiji iktiranın ilk on yılında kendisini göstermiş ondan sonraki dönemde, köylü kesimde modernleşmenin temel ilkelerini benimsemeye başlamıştır.²⁸⁵

Köylü ile şehirli arasında büyük bir fark olmayıp, adaletleri, giyiniş tarzı bir birine oldukça yakındır. Japonların köylüleri de son derece terbiyeli, edepli ve misafirperverdirler. Çoğu köyde İngilizce bilenler dahi bulunmaktaydı. Hatta bazı köylerde gazete dahi neşrolunmaktaydı. Köyleri birbirine bağlayan yolların son derece düzgün olduğunu ve insanı meftun edecek derecede temiz olduğunu belirten Abdürreşid İbrahim, bazen köylü bir Japon olmayı arzu ettiğini söylemekteydi.²⁸⁶

Japon köylerinde sanayi oldukça gelişmişti. Her köyde küçük tezgahlar, fabrikalar bulunmaktaydı. Köylerde özellikle çini imali yaygın olup hemen hemen her köyde bulunmaktaydı. Pek çok köyde elektrik gücü ile iş görülmekte olup elektrik ışığı ile aydınlanmış köylerin de pek az olmadığını belirtmektedir. Kış günlerinde köylüler ekseriyetle marangozluk ile meşgul olmaktadır.²⁸⁷

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu sırada ziyaret ettiği köylerden biri de Hodokaya köyüydü. Bu köy küçük olmakla beraber oldukça kalabalık bir köy olup, köyde üç fabrika, iki mektep, bir kütüphane ve bir de umumi kıraathane bulunmaktaydı. Ayrıca köyde hafta bir *Nici Hokoyaka* isimli bir gazete çıkmaktaydı.²⁸⁸

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu zaman dilimi içinde birçok Japon köyünü ziyaret etmiştir. Kendisi yapmış olduğu bu ziyaretlerde Japon modernleşmesinin şehirlerin dışında kırsal kesimde de benimsendiğini ve kırsal kesimde modernleşmenin bir çok aracının var olduğunu ve modernleşmenin toplumun bütün kesimleri tarafından özümsemişi tespitini yapmıştır.

2.4.4. Japonya'da Basın

Japonya'da gazeteler oldukça fazla olup, yalnız şehirlerde değil köy ve kasabalarda yayınlanan günlük havadis gazeteleri de vardır. Yalnızca Tokyo'da 54 gazete

²⁸⁵Benedict, a.g.e., s. 50.

²⁸⁶Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 216.

²⁸⁷Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 230.

²⁸⁸Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 249.

neşrolunmaktaydı.²⁸⁹ Abdürreşid İbrahim Tokyo’da bulunduğu sırada *Hoti Şimbon, Yamata Şimbon, Kokomin Şimbon, Nici Nici Şimbon, Tohoşiki, Cici, Asahi, May Nici, Cuev, May Nici, Dinpo, Niron Miyako Yomi Ori* gazetelerini ziyaret etmişti. Bu gazetelerin hepsi Japonca yayınlanmaktaydı. İngilizce olarak ise pek çok gazete olup kendisi yalnızca Japan Times gazetesi muhabiri Baba’yı (Babo) ziyaret etmişti.²⁹⁰

Gazeteler oldukça ucuzdur. *Hoti Şimbon* gazetesi her birinde 350 bin nüsha olmak üzere günde iki kere basılmaktaydı. Fiyatı 33 sindi. Bu Osmanlı parası ile 4 kuruş demektir. Bundan başka *Yamata* gazetesinin aylık bedeli 17 sin, 2 kuruş 5 para idi. Yalnızca *Asahi* ile *Mançu* gazetelerinin nüshaları 2 sindi. Bunların her ikisi de yarı resmi gazete olup ekâbir tarafından takip edilmekteydi.²⁹¹ Gazeteler büyük olmayıp, kıt’aları küçük olmakla beraber altı, yedi yapraktan oluşmaktaydı.²⁹²

Hoti Şimbon gazetesinin kendi gazetelerini dağıtmak için kendilerine mahsus 24 otomobili vardı. Gazeteler genel olarak otomobil ile dağıtıldığından postayı beklemeye gerek yoktu. Posta ile yalnızca vilayetlere gazete gönderilmekte olup, Tokyo etrafında kırk elli, hatta yüz kilometre mesafeye kadar kendileri dağıtmaktaydılar. Köylerde, en fakir bir evde dahi sabah ele alınacak ilk şeyin gazete olduğunu belirtmekteydi. Zira şafak söker sökmez gazeteciler otomobil ile geçmekteydiler.²⁹³

Basın ile oldukça sıkı bir ilişkisi bulunan Abdürreşid İbrahim, Japonya’da bulunduğu süre zarfı içerisinde birçok gazeteyi ziyaret etmiş ve bir çok gazetede kendisi hakkında haber yayınlamıştı. Kendisi Japonya’da gazetelerin halk tarafından oldukça ilgiyle takip edildiğini ve halkın ülkede olup bitenleri yakından takip etmeye oldukça meraklı olduğunu belirtmektedir. Zira kendisine göre Japonya toplumunun bu özelliği tüm Müslümanlara örnek teşkil edebilecektir.

2.4.5. Japonya’da Eğitim

Her rejimin vatandaşlarına kendi amaçlarına uygun davranışlar kazandırmak yükümlüğü vardır. Bu politik kültür bireylerin içinde buldukları rejimi tanımalarını,

²⁸⁹ Abdürreşid İbrahim, “Âlem-i İslâm: Altıncı Konferans: Şarkın İntibâh ve İstikbâli Hakkında”, *Sırat-ı Müstakim*, 4 (93), (3 Haziran 1326), s. 267.

²⁹⁰ Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 208.

²⁹¹ Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 209.

²⁹² Abdürreşid İbrahim, “Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm Hakkında”, s. 69.

²⁹³ Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 209.

kendi yetki ve sorunluluklarının neler olduğunu bilmelerini ve bu konuda gerekli gerekli düşünce ve davranış alışkanlıklarını içerir ki bunu sağlamanın yolu eğitimidir.²⁹⁴

1890'da Japonya'dayeni eğitim beyannamesi yayınlanmış ve Doğu'nun ahlakı ile Batı'nın bilimini birleştiren, Japon milli kimliğine sahip vatandaşlar yetiştirmek için adımlar atılmıştır. Yeni milli ideolojinin yayılmasında milliyetçi akademisyenler etkili olmuş ve yeni kurulan üniversiteler uygun ortamı sağlamıştır. Tüm dünya düşman olarak gösterilip, Japonya'nın sürekli gözlendiği, bu nedenle halka gerektiğinde ulus için kendilerini feda etmeleri gerektiği dikte edilmiştir.²⁹⁵

Japonya'da eğitim oldukça yaygınlaşmış olup, genel olarak okulların çoğunluğunu millet okulları oluşturmaktaydı. Devlet okulları genel için de yüzde yedi idi. Verdiği bilgilere göre Japonya'da okullar üçe ayrılmıştı. Birincisi devlet okulu, ikincisi millet okulları ve üçüncüsü de özel okullar ki bunlara efrad okulları denmekteydi.²⁹⁶

Japonya'da yeni rejimin eğitim politikasına verdiği önem ilk Anayasa başlangıcı olarak nitelendirilen Meiji Andı'nda şu şekilde belirtilmekteydi: “Geçmişim elim adetleri kaldırılacak ve doğanın adil kanunlarına uygun olarak her şey yeniden düzenlenecek. Tüm dünyada imparatorluk idaresini güçlendirmek için gerekli irfan aranıp, bulunacak.”²⁹⁷ Böylece ülke genelinde bir eğitim seferberliği ilan edilmiştir. Okul ve öğrenci sayısı arttırılmaya çalışılmıştır.

Japon eğitim sisteminin oluşmasında oldukça etkili bir isim olan Milli Eğitim Bakanı Mori Arinori, 1868 yılından itibaren okul müfredatındaki karışıklığı gidermek ve devlet yatırımlarındaki yetersizliği ortadan kaldırmak için gerekli düzenlemeleri ve yatırımları yaparken üç ilke benimsemiştir. Birincisi, 1868'den itibaren devam eden devlet için eğitim anlayışı ilk ve orta eğitim müfredatının temelinde daha da pekiştirmektir. İkincisi, çağdaş eğitim “ikili” sisteme dayandırılarak ilk ve orta öğrenimi genel olarak endüstrinin ihtiyaçlarını karşılayacak insan gücünü yetiştirmesi için geliştirmektir. Bunun için soylular dışında halkın çoğunluğu ara teknik güç olarak meslek okullarına

²⁹⁴Niyazi Karasar, “Eğitim ve Politik Gelişme”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, 5 (3), 1972, s. 65.

²⁹⁵Zengin, a.g.t., s. 22.

²⁹⁶Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 218.

²⁹⁷Esenbel, a.g.e., s. 165.

yerleştirilmişti. Sonuncusu ise, üniversiteleri, aydınlanma çağının değerlerinin geliştirildiği, düşünce özgürlüğünün kök salacağı ilim merkezleri haline getirmektir.²⁹⁸

20. yüzyılın başlarında Japonya'yı ziyaret eden Abdürreşid İbrahim'de Japon eğitim sistemini yakından incelemiş ve gözlemlerini aktarmıştır. Verdiği bilgilere göre, Japonya'da okul yaşında olan çocukların sayısı 6.819.299'du. Bunlardan okula devam etmekte olanların sayısı 6.610.625'dir.²⁹⁹ Japonya'da ilkokul mecburi olup, çocuk okutulmadığı zaman babası, annesi yahut onların yerinde bulunan velileri mesul olduğu gibi, o mahallenin idaresine tayin olunmuş polis müdürü de son bundan sorumluydu. Japonya'da çocuklar beş yaşını tamamladığı zaman okula kabul edilirdi. Fakat ilk sene çocuğa hiçbir şey okutulmayıp, yalnızca oyun ile okula alıştırmaya çalışılmaktaydı. Çocuk altı yaşını tamamladığı zaman derse başlamaktaydı. Japonya'da okulların birinci sınıfından itibaren çocuklara beden eğitimi dersi mecburi olup, bunun için ayrıca kanunlar çıkarılmıştı.³⁰⁰

Tablo 1: Japonya'da Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısı

	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Mezun
İptida-i Mektepler				
Hükümet	3	52	1471	
Millet	26.897	121.574	5.671.466	
Efrad	225	912	40.761	
Toplam	27.125		5.713.698	
İdad-i Mektepler (Erkek)				
Hükümet	2	36	560	
Millet	229	4.384	90.420	
Efrad	56	1.042	20.456	

²⁹⁸Esenbel, a.g.e., s. 173-174.

²⁹⁹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 457.

³⁰⁰Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 220-222.

Tablo: 1 (Devamı)

	Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Mezun
Toplam	287	5.462	41.111.436	15.291
İdad-i Mektepler (Kız)				
Hükümet	1	24	356	
Millet	107	1.625	40.420	
Efrad	25	362	6.497	
Toplam	137	2.011	37.273	9.179
Hükümet Üniversiteleri		503	737	1426
Çeşitli Sanat Mektepleri				
Hükümet	13		5.336	
Millet	590		229.272	
Efrad	198		16.015	
Toplam	801		230.593	
Muallim Mektepleri				
Hükümet	2	12	975	
Millet	62	1.176	19.359	
Darülmuallimin		45	325	
Körler Mektebi				
Hükümet	1	18	320	
Millet	2	40	395	
Hayır Sahipleri	35	150	949	

Kaynak: Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 218-219.

Abdürreşid İbrahim'in vermiş olduğu bu istatistikler okul yaşında olan çocuklar için geçerliydi. Bu okulların haricinde ihtiyarlar, ameleler, hizmetkârlar için de pek çok

okul olmakta olup, onlar bu hesabın içerisine dâhil edilmemiştir. Ayrıca askeri, bahriye ve özel üniversiteler de bu istatistiğin dışındadır.

Japonlarda eğitim kitapları genellikle kendi dillerindeydi. Fen kitaplarının tamamı kendi dillerinde yazılmıştı. Japon okullarında okutulmak için doğrudan yabancı dillerden tercüme olunmuş kitaplar kabul edilmezdi. Okullar için esasen kendi dillerinde kitaplar telif etmekteydiler. Ayrıca, okulda okutulan kitaplarda yabancı kelimelerden mümkün olduğu kadar kaçınılmışlar, hatta yeni icatlara kendi dillerinde isim vermişlerdi. Posta bütün dünyada posta iken, Japonlar buna *Yubin* ismini vermişlerdi. Fotoğrafa *Şaşin* ismini verdikleri gibi, telgraf, telefon için de kendi dillerinden birer isim bulmuşlardı.³⁰¹ Japonlar modernleşmekle birlikte ülkeye yeni gelen icatlara Japonca isimler vererek kendi milli geleneklerine sahip çıkarak modernleşebileceğini adeta göstermek ister gibidir.

1850’li yıllarda Batı’ya açılmayı öneren ilk samurai aydınlardan Sakuma Shozan’ın yazıları dışarıya açılmanın gerekliliğini ve ideal soylunun değerlerini açıklarken, soylu bir beyin değer verdiği beş unsur olduğunu belirtmektedir. Bunlar arasında beşinci özellik olan “Doğu’nun ahlak değerleri ile Batı’nın bilimsel tekniğini kullanabilmesi, hayatın maddi ve manevi taraflarından feragat etmeden, öznel ve nesnel taraflarını birleştirmesi, böylece halka yararlı olması ve millete hizmet etmesi”³⁰² unsuru Japonya’nın Batı tekniğine ilgisini göstermesi açısından dikkate değerdir. Zira Batı’nın tekniğini alarak kendi milli değerlerini muhafaza etme çabası Japon modernleşmesinin önemli niteliklerindedir.

Modernitenin en önemli özelliklerinden biri kesinlikle zihinsel inşai, yani bilgisel olmasıdır. Modernite genel olarak bilgimizi oluşturan kavramlarımızın nesnel dünyadan geldiğini kabul eder. Dolayısıyla kadim kültürlerin aşkın değerlerini bu bilgi anlayışıyla yeterince açıklamak mümkün değildir. Zira bu söz konusu değerlere ilişkin bilgiler, nominal olmayıp, nesneden önce ve haliyle de ondan bağımsız var olan kavramlara dayanır.³⁰³ Bu zihinsel bilgi dönüşüm sürecinin kendisini gösterdiğini en önemli yerlerden biri şüphesiz üniversitelerdir.

Abdürreşid İbrahim’in Japonya’da bulunduğu esnada uğradığı yerlerden biri de devlet üniversiteleridir. Kendisi burada, Batı bilgisi ile donatılmış kimya bölümünü, kütüphaneyi, anatomi bölümünü, otopsi işleri kısmını, otopsi müzesini ve hastaneyi

³⁰¹Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 220.

³⁰²Esenbel, a.g.e., s. 170.

³⁰³Aydın, a.g.e., s. 87.

dolaşmıştır. Özellikle otopsi ilmi tatbiki dershanesi ve orada bulunan alet ve edevat son derece dikkatini çekmişti.³⁰⁴

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da ziyaret ettiği yerlerden birisi de Sicoga Keku Kızlar okuludur. Bu okulun amacı millî ahlakı muhafaza etmek olup, eğitimi Cengiz Han talimatına göre yapmaktaydı. Japonların bundan gördükleri menfaati, kendilerinin iktisada çok önem veren bir millet olmalarından dolayı, Cengiz Han'ın "memleket silahla fetholunur, iktisat ile muhafaza olunur" sözüyle açıklamaktaydılar.³⁰⁵

Japonya'nın en küçük vilayeti olan Nagona'da halk tarafından yaptırılmış üç erkek idadi okulu, üç kız idadi okulu, bir sanayi okulu, bir haririye okulu, kırk altı rüşdiye, dört yüz seksen de ilkokul bulunmaktaydı.³⁰⁶

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu sırada dikkatini çeken hususlardan biri de subayların, profesörlerin eğitim için yapmış oldukları fedakârlıklardır. Abdürreşid, Japonya'nın önde gelen isimlerinden Mareşal Oyama'nın kendi isteğiyle bir okul müdürlüğünü üstlendiğini ve bu suretle milletine hizmet etmeyi kendisine görev edindiğini belirtmekteydi. Haftanın altı gününü okulda geçiren Mareşal Oyama, geceleri de okulda öğrenci ile kalmaktaydı. Bu okulda bütün çocukları zengin ve fakir birlikte eğitmekteydi. Okulda öğrencilerin elbiseleri eşit, yeme içmeleri beraber olup, Mareşal Oyama'da öğrencilerle aynı elbiseleri giymekteydi. Ayrıca Mareşal Oyama dışarıya çıktığında öğrencilerle birlikte tramvay ile okula gidip gelmekteydi.³⁰⁷ Japonya'da kendini çocukların eğitimine adayan kişilerden biri de Tanaka isimli bir zattı. Bu kişi altı yedi seneden beri kimsesiz çocukları toplayıp, evinin tamamını onlara vakfedip kendisi eşiyile küçük bir kulübede yaşamayı tercih etmişti.³⁰⁸ Profesör Mişima'da Japonya'da eğitime kendini adayan başka bir kişiydi. Avrupa'ya tahsile giden ilk Japonlardan olan Profesör Mişima Japonya'ya döndükten sonra otuz sene köy köy, şehir şehir dolaşarak öğretmenlik yapmıştı. Kendisi ve eşi geçimlerini kendileri temin edip, otuz sene öğretmenlik yapmıştı.³⁰⁹ Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da görüştüğü kişilerden biri Akora da millet

³⁰⁴ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 256.

³⁰⁵ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 329-330.

³⁰⁶ Abdürreşid İbrahim, "Âlem-i İslâm: Altıncı Konferans: Şarkın İntibâh ve İstikbâli Hakkında", s. 227.

³⁰⁷ Abdürreşid İbrahim, "Japonlar Adam Yetiştirmek İçin Nasıl Çalışıyorlar", **Sırat-ı Müstakim**, 5 (114), (28 Teşrinievvel 1326), s. 174.

³⁰⁸ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 342.

³⁰⁹ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 361.

menfaatine üç idadi okulu yaptırmıştı. Bunların biri Tokyo’da, biri Seul’de diğeri farklı bir şehirdedir. Bu okullarda toplamda iki bin çocuk eğitim görmekteydi.³¹⁰

Abdürreşid İbrahim, Japonya’da bulunduğu süre zarfı içerisinde Japon eğitim sistemine oldukça ilgi göstermiş ve onun temel dinamiklerini anlamaya çalışmıştır. Özellikle bilgi transferi konusunda ve bu bilginin Japonlar tarafından benimsenmesinin yanı sıra geleneksel değerlerin de muhafaza edilmesi dikkatini çeken önemli hususlardır. Abdürreşid İbrahim, Japonya’yı geleneksel yapısını koruyarak Batı bilgisini benimseyebildiğini gösteren bir ülke olarak tanımlamaktadır.

2.4.6. Sogamu Hapishanesi

Abdürreşid İbrahim’in Tokyo’da bulunduğu sırada ziyaret ettiği yerlerden biri de Sogamu Hapishanesidir. Saltanat kapısını andırır bir kapıdan içeriye giren Abdürreşid İbrahim, burasının bir hapishane mi, okul mu, tenezzüh bahçesi mi, fabrika mı olduğuna karar vermekte oldukça zorlanmıştı. Zira gördüğü ihtişam ve nizam karşısında oldukça şaşırılmıştı. İlk olarak hapishane yetkilisinden hapishanede 1843 yükümlünün olduğunu sonra hapishane gelirlerinin çalışanlar arasında nasıl pay edildiğini öğrendi. Zira işi bilen sanat ehli ve öğretmenlik görevi yapabilecekleri yüzde yetmiş, işçilik yapanlar ise yüzde otuz pay almaktaydı. Bu paylaşımı var olan bir komisyon belirlemekteydi ve komisyonda yükümlülerden üç kişi bulunmaktaydı.³¹¹

Sonra Abdürreşid İbrahim hapishane müdürü Yamagami ile hapishaneyi dolaşmaya başladı. İlk olarak kütüphaneyi ziyaret eden Abdürreşid İbrahim, kütüphanenin oldukça küçük olduğunu, en fazla on beş yirmi kişi sığacağını, kitapları koymak içinde yerleri bulunmadığını ve bu yüzden kitapların yükümlülerin buldukları dairelere verildiğini ve herkesin kendi dairesinde kitap okuduğunu belirtmekteydi. Ayrıca burada bulunan kitaplar ekseriyetle ahlâka ve dini ait kitaplardı. Kütüphaneden sonra bahçeye çıkan Abdürreşid İbrahim, burada hapishanenin ihtiyacı olan tahıl ve sebzenin üretimi ile meşgul olan sarı elbiseli insanları görmüştü.³¹²

Bahçeden sonra iki tarafı dairelerle dolu oldukça uzun bir koridora sahip olan fabrikaya geldi. Yaklaşık 40 işyerinden oluşan fabrikanın ilk olarak bez dokuma dairelerini

³¹⁰Abdürreşid İbrahim, “Konferans: Ahvâl-i Âlem-i İslâm Hakkında”, s. 71.

³¹¹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 251.

³¹²Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 252.

gezdi. Beş daireden oluşan bez dokuma fabrikası esas olarak Japon askerine gömlek ve pantol için gerekli olan bezi üretmekteydi. Ayrıca askerin ihtiyacı olan elbise ve ayakkabısından çantasına kadar olan levazımata burada üretilmekteydi. Ardından şemsiye üretim dairelerini gezen Abdürreşid İbrahim'in burada en adi şemsiyeler üretildiği gibi, en ince ve zarif kadınlara mahsus şemsiyelerde üretildiğini belirtmekteydi. Sonrasında iki daireden oluşan şapka üretim dairelerini dolaşmış ve buralarda da gayet ince işçiliklerin yapıldığını görmüştü.³¹³

Abdürreşid İbrahim fabrikayı dolaştıktan sonra, hapishanenin yemekhanesini gezmiş ve burada olan temizliğin ancak Japonlara mahsus olabileceğini ifade etmekteydi. Hapishanede hamamın da olduğunu belirten Abdürreşid İbrahim, hamamın iki büyük daireden oluştuğunu ve her ikisinde de büyük sıcak havuzların bulunduğunu, kurnaların oldukça temiz olduğunu belirtmekteydi.³¹⁴

Hapishanede çalışma zamanı sabah saat 6'dan akşam saat 5'e kadardı. Bu zaman dilimi içinde yükümlülerin bir saatlik teneffüs ve bir buçuk saatlik yemek molası vardı. Ayrıca yükümlüler geceleri iki saatde okuma ile meşgul oldukları bilgisini almıştı. Hapishanede 21 kişi okuma yazma bilmemektedir. Bunlardan sekizi kendi ismini yazabiliyordu.³¹⁵

Abdürreşid İbrahim yapmış olduğu bu ziyarette, Japonların çalışkanlıklarınabir kez daha şahit olmuş, hapishanenin bir tür fabrika gibi kullanılmasından oldukça etkilenmiştir. Ayrıca okuma ve yazmanın toplum dışına itilmiş olan kimseler tarafından bu denli öneme haiz olmasını da oldukça hayret etmiş ve bir model olarak bu hapishaneye genişçe yer ayırmıştır.

2.4.7. Japonlarda Askerlik

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu sırada ilgilendiği şeylerden biri de Japon ordusuydu. Abdürreşid İbrahim, Japonların Kara Kuvvetlerinin iki yüz bin kadar olup, gerektiğinde sefer halinde üç yüz bine kadar asker çıkarabildiklerini belirtmekteydi. Japonlarda askerlik yaşı 17 olup, askeri eğitim yapılan okullarda çocuklar daha küçük yaşta askere alınmaktaydı. Japonya'da her erkek askerlikle mükellef olup, hastalığı olanlar

³¹³Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 252.

³¹⁴Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 253.

³¹⁵Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 254.

ise yeteneğine göre uygun birimlerde konumlandırılırdı. Her Japon 40 yaşına kadar asker olup, askerlik süresi 3 yıldır. İhtiyaç halinde bu, 4 yıla çıktığı da olmaktadır.³¹⁶ Japonların askerliğe bu kadar önem vermelerinin sebebi, milletler dünyada kendi kendilerini idare ettiklerinde dünyadan huzursuzluk eksik olmayacaktı ve bu yüzden Japonya hiyerarşik idari yapısını kurmak zorundaydı. Bunun içinde güçlü bir orduya ihtiyaç vardı.³¹⁷

Japonya'nın askeri merkezleri Tokyo, Kamota, Hiroşima, Nagoya, Sınday, Osaka, Kakora, Kanazava ve Himecibeldeleri olup, buralarda çok sayıda asker barındırılmaktaydı. Askerlik eğitimi de oldukça dikkate şayandı.³¹⁸ Japonlar askerlik eğitimi boyunca, “vücutca acı çekmemiz irademizi attıracak, ruhumuzu yükseltecek”, “yoruldukça daha iyi terbiye edilmiş” olacaklarına inanmaktadırlar.³¹⁹ Japonya 1912 yılına gelindiğinde diama silah altında olan yaklaşık 250 bin kişilik bir orduya sahipti.³²⁰

Japon'da kur'a askerlerinin haricinde gönüllü asker olarak kayıt olanlarda oldukça fazla bulunmaktaydı. Ayrıca adaların pek çoğundaydı yerli halk, kendi adasını korumak için ada halkı adına milis olarak askerlik yapmaktaydı.³²¹

Japon donanmasını güçlendirmek için savaş gemisi gibi büyük kalemlerin neredeyse tamamı ithal edilmiştir. Bununla birlikte geçmişten kalan teçhizat imalathanelerinde üretimin artmasıyla yönetim çok geçmeden kendi askeri gereksinimlerinin çoğunu karşılayacak hale gelmiştir.³²² Japonya'da bulunduğu dönemde Japon donanmasına ilgi gösteren Abdürreşid İbrahim, Japonya'nın deniz kuvveti merkezlerinin Mihoro, Yuasaki, Sacubo ve Kore olduğunu belirterek, bunların her birinde büyük tersaneler, mükemmel limanlar, baruthane havuzları, tamir ve yenileme işlerinde çalışan yüz binlerce işçi olduğunu aktarmaktaydı.³²³

2.4.8. Japonya'da Ticaret

Abdürreşid İbrahim Japonya'da bulunduğu sırada dikkati çeken başka bir şeyde fabrikaların, büyük mağazaların, küçük dükkânların çokluğudur. Zira kendisi caddeleri

³¹⁶Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 415.

³¹⁷Benedict, a.g.e., s. 14.

³¹⁸Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 415.

³¹⁹Benedict, a.g.e., s. 15-16.

³²⁰Hunter, a.g.e., s. 370.

³²¹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 416.

³²²Hunter, a.g.e., s. 366.

³²³Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 416.

“hiçbir ve yok ki cadde üzerinde bir odası dükkân olmasın” diye tarif etmekteydi. Ayrıca sayısız yeni icatın olduğunu belirten Abdürreşid İbrahim, ticaretin gelişmesi ve ilerlemesini göze alarak patent usulünü geliştirdiklerini ve hatta bunun için bir müze açtıklarını ifade etmektedir.³²⁴Japonya’da patent sistemi Amerika ve Avrupa sistemleri örnek alınarak 1885 yılında kurulmuştu. Ayrıca aynı yıl ilk patent yasası çıkmış ve aynı yıl Tokyo’da patent bakanlığı kurulmuştu. 1888 yılında da sıkı bir denetim sistemi geliştirilmişti.³²⁵Abdürreşid İbrahim, bu müzenin Japonya’nın ticaret ve sanayide ne kadar ilerlediğinin görülebilmesi açısından çok önemli bir örnek teşkil ettiğinin altını çizmektedir.

Japonya dengeli bir sanayileşme politikası takip etmiş ve sanayi için gerekli mali, ticari ve fiziksel alt yapıyı sağlamaya çalışmıştır. Hükümet bu alt yapıyı oluşturma yolunda, endüstriyel sergilerle eğitim ve doğrudan sanayi üretimiyle ilgili alanlarda yasal mali destek vererek özel girişimcileri desteklemiştir. Böylece Batı tarzının ve personel kullanımının, Japonya’yı mümkün olan en kısa zamanda kendi ayakları üzerinde tutabilecek seviyeye getirilmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Bunun içinde hükümet ve özel girişimciler çok sayıda yabancı uzman mühendis ve yöneticiyle sözleşme yapmıştır.³²⁶

Japonya gerçekleştirmiş olduğu bu atılımlar ve yabancı uzmanların yardımı ile oldukça büyük bir mesafe kat etmiş ve teknolojik transferi gerçekleştirmiştir. Bu durum Abdürreşid İbrahim’in de dikkatini çekmiştir. Birçok yeni icat edilen makineler, alet ve edevat, ziraat ve bahçivanlık usulüne ait çeşitli ve değişik icatlar ve sanayi sayılamayacak dereceye vardığını belirtmekteydi. Bunlar ayrıca yapılan bir müzede sergilenmekteydi. Patent geliri için yeni icatlar arasında kabul olunmuş elbise formları, para çantaları, kolalı gömlekler, şapkalar ve benzeri adi şeyleri de patent usulüne uymak için yeni icatlar sırasına geçirmiştiler demektir. Bununla beraber, çok mühim makinalar, balık derilerinden meşinler, balık yağı çıkarmak için özel makineler ve ateşli silahların her çeşidi, vesaire mühim şeylerde müzede bolca bulunmaktaydı.³²⁷ Japonya’da sanayi

³²⁴Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 334.

³²⁵Nicholas, a.g.m., s. 274-275.

³²⁶Hunter, a.g.e., s. 158.

³²⁷Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 335.

geliştiren en önemli etkenler, Tokugawa döneminden birçok kalifiye eleman kalması ve ticarete bakış açıları ve ticari alışkanlıklarıdır.³²⁸

Japonya yapmış olduğu ekonomik yatırımlarla oldukça hızlı bir finansal büyüme gerçekleştirmiştir. 1876 yılında 25.000.000 dolar ya da başka bir deyişle kişi başına düşen gelir yaklaşık olarak 75 sent iken, 1910 yılında dış ticaret hacmi 461.350.000 dolar olup, kişi başına düşen milli gelir 9 dolara yükselmişti. Japonya'nın tahmini serveti 12 milyar dolara yükselmiş ve Dr. Nitobe'ye göre yıllık yatırım sermayesi 200.000.000 dolardır. Fabrikalarda çalışan işçilerin halı hazırda sayısı 900.000 kişi olup, yılda ortalama 60.000 kişi de artmaktaydı.³²⁹

Japonya'da bankaların sayısının Galata sarraflarını aratmayacak derecede çok olduğunu, oldukça küçük şirket bankalarının bile köylerde şubelerinin bulunduğunu belirtmektedir. Büyük sermayeli bankaların da epeyce bulunduğunu ve bunlardan örnek verecek olursak Meckos Bankası'nın altı yüzden fazla çalışanın bulunduğunu, Amerika'da ve İngiltere'de şubelerinin bulunduğunu ifade etmektedir.³³⁰ Japonya'da oldukça gelişmiş bir bankacılık ağı olup, bu alandaki yenilikler ve gelişen iletişim, ekonomi ekonomisi için gerekli olan mali teşvikler sağlayabilecek tüm şehirlerarasında sermaye piyasası entegrasyonunu sağlamıştı.³³¹

Abdürreşid İbrahim, Japonya'da ticaret hayatının oldukça canlı olduğunu ve patent usulünün çok geliştiğini, bunun Japonları yeni bir şeyler üretmek için halkı ve bu işlerle ilgilenenleri oldukça teşvik ettiğini belirtmektedir.

2.4.9. Japonya'da Altın Madeni

Japonya'da 27 altın madeni bulunmaktaydı. Bunların tahsilâtı“rin” dedikleri kontör ile yapılmaktaydı.

Tablo 2: Japonya'da Altın Madeni

NigataSadocizyosine	190.134

³²⁸Holcombe, a.g.e., s. 264.

³²⁹Sherwood Eddy, *The New Era In Asia*, New York, 1913, s. 35.

³³⁰Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 336.

³³¹Nicholas, a.g.m., s. 274.

Tablo 2: (Devami)

Kosaki	79.683
OmiYava	79.683
Yamagano	79.385
Okoti	69.919
Yohikano	49.168
Tay Sono	28.508
İkino	26.606
İnnami	22.596
Koraya	20.193
CikaAvori	19.608
BarsiNosi	15.333
Avmuri	12.293
Totoroki	9.168
Hande	8.233
Kimpi	7.928
Avteni	7.129
Omaci Yama	6.452
Ciarabi	5.328
Micubi	3.818
Kanava	3.402

Tablo 2: (Devamı)

Vaçino Sava	3.217
Hasami	3.212
Avakoazi	2.844
Osari Sava	2.739
Binzaynak	2.600
YavsiAvka	1.234
	1.080

Kaynak: Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 340-341.

Japonya'da altın haricinde oldukça meşhur olan (bakır) tunç madeni de vardı. Burada da on altı bin işçi çalışmaktaydı.³³²

2.4.10. Japonya'da Finans

Japonya'da birçok büyük sermayedar olup Boran Meçkuş'da bunlardan biridir. Bu kişinin Tokyo'da bulunan bir mağazasında kendisine bin kişi ticaret yardımcılığında bulanmaktaydı. Bankasında da yüzü aşkın adam çalışmaktaydı. Japon-Rus savaşında Japon ordusuna 5 milyon yen yardımda bulunmuştu. Ayrıca kendisi “başta milletin malı” olmak şartıyla bir hastanede yaptırmıştı. Bu hastanenin binasına ve bahçesine oldukça yüklü bir meblağ harcayan Meçkuş, hastanenin yaşaması için de yedi yüz bin yen nakit parayı hastaneye vakfetmişti. Hastanenin daimi personeli; on dört doktor, beş cerrah ve yirmi iki erkek ve yirmi iki kız tabip öğrenciden oluşmaktaydı.³³³

Japonya'nın oldukça gelişmiş bir ticaret ağı olup, Soria, Moco, Nagazaki, Kobe, Yokohama limanları Japonların önemli dışarıya açılan ticaret limanlarıydı. Japonya'nın başlıca ticaret ürünleri; pirinç, çay, balıkyacağı ve çeşitli orman ürünleri olup, bu ürünlerin ihraç edildiği liman Kobe limanıdır. Kobe'nin iki yüz elli bini aşkın nüfusu bulunmakta

³³²Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 340-341.

³³³Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 369-370.

olup, yaklaşık olarak 25 kadar da Hintli Müslüman tüccar bulunmaktadır. Yabancı tüccarlarda azımsanmayacak derecedeydi.³³⁴

Tokyo’da bulunan darphanede kâğıt para, senetler, çeşitli damga pulu, posta pulu vesaire para yerine kullanılacak evrakın tamamı basılmaktaydı. Altın ve gümüş akçeler Kyoto’da bulunan darphanede basılmaktaydı. Tokyo’da bulunan darphanenin makineleri son sistem makinelerdi. Bu darphanedeki 2400’den fazla kişi çalışmaktaydı ve bunların içinde erkekler dörtte bir oranında olup geri kalanı kadınlardan oluşmaktaydı. Kore’nin paraları da bu darphanede basılmakta olup, para üzerine Korece birkaç kelime bulunmaktaydı.³³⁵

Bütün bu anlatılanlardan Abdürreşid İbrahim Japon modernleşmesinin iki önemli boyutuna ilgi gösteriyor. Bunlardan birincisi teknik kalkınma ve bunu başarmanın araçlarını, bu araçlar eğitim ve disiplinli çalışma olarak öne çıkıyor. İkincisi ise, modernleşirken ülkenin milli ahlakını, adetlerini, geleneklerini ve göreneklerini muhafaza etme çabasıdır. Bu modelin Müslüman toplumlarda uygulanırlılığı Abdürreşid İbrahim’in temel kaygısıdır.

³³⁴Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 339.

³³⁵Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 287.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ABDÜRREŞİD İBRAHİM'E GÖRE JAPONYA'DA İSLAM

3.1. Japonya'da Din

Japonlar genel olarak dinsiz ve Tanrısız bir millet olarak telakki edilseler de, her milletin ve topluğun olduğu gibi Japonlarında kendilerine özgü inançları olduğu gibi daha sonra tarihi süreç içerisinde dış etki ile edinmiş oldukları inançlar ve dinlerde bulunmaktadır. Japonya'da yerleşik olan Şintoizm, Budizm, Konfüçyanizm ve Hristiyanlık dinlerinin yanında daha farklı dinlere ve inançlara mensup insanlarda vardır.

Japonlar tarih boyunca din ile ilgili olarak üç önemli inanç sistemine sahip olmuştur. Bunlar Şintoizm, Konfüçyanizm ve Budizm'dir. Japonlar genel olarak bu dinler ve inanç sistemleri arasındaki farklılıkları kabul etmekle birlikte aynı zamanda bunların Japon dininin önemli nitelikleri olduğuna inanırlar. Bu üç inanç sistemi, insanların zihninde oldukça karmaşık olup, büyük bir özenle iç içe geçmiştir ki çoğu Japon bugün bile bilinçli ya da bilinçsiz bu üç öğretinin takipçileri, kendilerini bir inanç sistemine kesinlikle dahil etmezler.³³⁶ Bir senkretizm oluşturan Japon halkı Şintoizm'den vatanseverliği, Konfüçyanizm'den ahlakı, Budizm'den dini beklentileri ve korkuları almıştır.³³⁷

Aşırılıkları nötreliize etme ve kendi ihtiyaçlarına göre çeşitli idoloji ve alışkanlıkları benimseme de açık görüş ve liberal bir ideolojiye sahip olan Japonlar, bu tavırlarını din konusunda da açıkça benimsemişlerdir. Zira her yetişkin Japon ez an iki farklı dinin

³³⁶Bushra Anis, "The Emergence of Islam and the Status of Muslim Minority in Japan", **Journal of Muslim Minority Affairs**, 17 (2), 1998, s. 330.

³³⁷Eddy, a.g.e., s. 40.

ritüellerini uygular hatta bazen üç dine eş zamanlı olarak inanırdı.³³⁸ En belirgin ifadesiyle bu senkretizme göre Japonlar Şinto olarak doğar, Budist olarak ölürlerdi.³³⁹

Şintoizm, antikçağlarda şekillenmeye başlamış ve animistik inanç şekilleri ile, Taoist, Budist ve Konfüçyen unsurların da etkisiyle oluşmuş olup; Japon halkının yerel inançlarının bütününe içine alan dindir. Şinto kelimesi, Japonca bir kelime olmayıp Çince'dir ve “*Tanrıların Yolu*” anlamına gelen *kami-no-miçi* karşılığında kullanılmaktadır.³⁴⁰ Şintoizm’in bir kurucusu ve peygamberi olmadığı gibi klasik anlamıyla bir kutsal metni ve dini kodeksi de yoktur. Şintoizm genel olarak atalar ruhlarıyla ilişkilendirilen tabiatüstü varlıklara veya güçlere (*kami*) belli ritüeller çerçevesinde tapınma; Japon geleneğine ve aileye saygı gösterme üzerine kurulu bir dini öğretilerdir. Aynı zamanda ilkel ve tabiatçılık anlayışından beslenen ve tabiatla insan arasında mevcut, görünen ve görünmeyen her türlü ilişkiye önem atfeden güçlü bir ahlak sistemi geliştirmiştir. Ayrıca bu din Japonya ve Japon halkıyla özdeşleşmiş ve dışarıya kapalı bir din olmuştur.³⁴¹

Budizm M.S. 6. yüzyılda Japonya’nın Kore’de nüfuzunu kaybetmesiyle birlikte burada bulunan Japonların ülkelerine dönmesiyle Japonya’ya girmiştir. Budizm ilk olarak özellikle Japon seçkinlere cazip gelmiştir. Budizm’in Japonya’da çok hızlı bir şekilde yayılmasında Prens Shotaku Taishi’nin Budizm’i Japonya’nın siyasi olarak birliğini sağlamada bir araç olarak kullanması etkili olmuştur.³⁴² Bununla birlikte Budizm’in yerel kültürlerle uyumda oldukça başarı göstermesi onun yayılmasını kolaylaştıran önemli bir itici unsur olmuştur.³⁴³ Budizm, Japonya’ya girdikten sonra bir süre klasik inançlarını korumuş ve yalnızca zenginler arasında yayılmıştı. Köylü halk büyük oranda Şinto idi. Budizm VII. yüzyılda Japonya’nın Çin kültürünün egemenliği girmesiyle kurumlarla iç içe geçmiş ve Budist felsefe devletin resmi görüşü haline gelmiştir.³⁴⁴

Budizm Japonya’da yayılmasına rağmen Şintoizm ile mücadele edecek konumda değildi. Bununla birlikte Şintoist din adamları da ülkeye giren bu din karşısında

³³⁸Anis, a.g.m., s. 331.

³³⁹Bozkurt Güvenç, **Japon Kültürü (Nihon Bunka)**, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankas Kültür Yayınları, 2002, s. 145.

³⁴⁰Kürşat Demirci, “Şintoizm”, **DİA**, 39, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 177.

³⁴¹Demirci, “Şintoizm” s. 177.

³⁴² Kürşat Demirci, “Bir Din Olarak Şintoizm’in Gelişim Süreci”, **Dinler Tarihi Araştırmaları II (Sempozyum: 20-21 Kasım 1998, Konya)**, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2000, s. 321.

³⁴³Ali İhsan Yitik, **Doğu Dinleri**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2014, s. 89.

³⁴⁴Kürşat Demirci, “Bir Din Olarak Şintoizm’in Gelişim Süreci”, s. 322.

konumlarını koruma telaşına düşmüştü. Bu kargaşa ortamında yapılacak en iyi şeyin Şintoizm ile Budizm'i birleştirmek olacağı düşünüldü. Şinto ilahları efsanelere dayanıyordu, Budizm ise heykellere. Varlıkları birer gölge gibi tahayyül edilen Şinto ilahları, Buda heykelleri bünyesinde topluca temsil edilerek bir senkretizm oluşturuldu.³⁴⁵Bu senkretizm ürünü olan Tendai (Khijitsu Sinto) ve Şingon gibi okullar Şinto ilahlarını Buda'nın avaturları³⁴⁶ olarak kabul etti.³⁴⁷ Bununla birlikte Budizm'e karşı Şintoist çevrelerde oluşan tepki Şintoizm'in standart hale getirilmesini sağlamıştır.³⁴⁸

Çin'den Budizm ile birlikte Japonya'ya giren diğerk bir öğreti de Konfüçyüsçülüktür.³⁴⁹ Budizm gibi Konfüçyüsçülükte Şintoistler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Budizm'in olduğu gibi Konfüçyüsçülüğün'de şehirli entelektüel ve bürokrat kesimlerde yükselişinin önüne geçilememiştir.³⁵⁰

Japonya'da her ne kadar Budizm geniş bir yayılma alanı bulmuş ise de Şintoist çevrelerde köylerden şehirlere doğru organize bir tepki ortaya çıktı. Kutsal şehir olarak kabul ettikleri *İse* çevresinde örgütlenen Şintoistler, Şintoizm'in Budizm'den farklı olarak Japonların asıl dini olduğu fikrini vurgulamışlardır. Bu ayrım XIV. yüzyıl Kitabatake Chikafusa, Jihen, KhijoKanera gibi aydınların yazılarında net bir şekilde görülmekteydi. XV. yüzyılda Yoshido (veya Yuiztsu) Shinto denilen, öncülüğünü Urabe Kanetomomo'nun (1435-1511) yaptığı hareket Şintoizm'in Japonların esas dini olduğu anlayışını vurgulamıştı. Urabe Budist ilahların Şinto kamilerinin avaturları olduğunu ileri sürerek Budistlerin kaynaştırma işlemini tersine dönüştürmeye çalışmıştır.³⁵¹

1600-1868 yılları arasında Şintoizm milli bir din olarak algılanmış ve devlet dini biçimine dönüştürülmesiyle, Budist ve Konfüçyüs etkilerden arındırılma çabasına girişilmiş ve birbirinden farklı Şinto grupları ortaya çıkmıştı. Bunlar arasında en önemlilerinden biri *Fukko Shinto*'dur. Ulusal Şintoizm kavramının siyasi anlamda öncüsü olan bu grup Japonların gerçek dini ve kimliği olarak Şintoizm'i görmüş ve diğerk dinleri insan tabiatına aykırı gördüğü için reddetmekteydi. Bu okulun en önemli öncüsü Motoori

³⁴⁵Lee-İlhan, a.g.e., s. 13.

³⁴⁶Avatar: Tanrıların yeryüzüne indiklerinde büründükleri şekillerdir.

³⁴⁷Demirci, "Bir Din Olarak Şintoizm'in Gelişim Süreci", s. 322.

³⁴⁸Demirci, "Şintoizm", s. 177.

³⁴⁹Selahattin Fettahoğlu, "Konfüçyüs ve Öğretisi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16, 2004, s. 305-324.

³⁵⁰Demirci, "Şintoizm" s. 177.

³⁵¹Demirci, "Bir Din Olarak Şintoizm'in Gelişim Süreci", s. 322.

Norinaga' (1730-1801)dir. Diğer iki önemli ismi Komono Mabuchi (1697-1769) ve Hirata Atsutane'dir. (1776-1843)³⁵²

Diğer taraftan Budizm, Konfüçyüsçülük ve Şinto'nun bir araya getirilip harmanlanmasını savunan gruplar ve okullarda ortaya çıkmıştır. Bu anlayışın en önemli temsilcisi Shoboritsu Shingon okuluydu. Bir senkretizm oluşturmaya çalışan bu okulun en önemli ismi Shaku Unsho (1827-1909)'dur. Shaku Unsho, 1889 yılında Kyoto'da bir vakıf kurmuş ve dergi çıkararak görüşlerini ifade etmiştir.³⁵³

1868 yılında iktidarın İmparatorluğa iade edilmesiyle yönetimi devralan Mutsihito, İmparator Meiji unvanıyla tahta çıkmıştır. Meiji'nin tahta çıkmasıyla reform çalışmaları başlatılmış ve sosyal hayatta da bazı değişiklikler gündeme gelmiştir. Ülkedeki mabetlerin büyük çoğunluğu Budizm ruhbanlarının denetimi altındaydı. Şinto kültü bağımsızlıktan yoksundu ve Budizm ile bir senkretizm hali arz ediyordu. Bununla beraber Şinto kutsalları, Budist kutsallarından daha alt bir seviyede kabul görüyordu. Meiji hükümeti, gerçekleştirdiği reformlara paralel olarak dini alanda da yenilikçi bir tutum sergiledi. Bu yeni anlayışta Şinto kültü önde tutularak, Şinto kültürünün Budizm'den ayrılması ve Budist unsurlardan temizlenmesi kararı alındı. Bunun üzerine 1868 yılında Diyanet İşleri Bürosu ve 1869 yılında Şinto Propaganda Başkanlığı kuruldu. Ardından Şinto tapınakları Budist unsurlardan temizlendi, buralarda görevli Budist din adamlarına el çektirildi ve yüzyıllar boyunca Budist tanzim unvanları taşıyan Şinto kutsallarının eski antik isimleri iade edildi.³⁵⁴

1871 yılında Din İşleri Bakanlığı kurularak Şintoizm devletin tek resmi dini haline getirildi. Bu çerçevede Şintoizm toplumu birleştirici bir unsur haline getirilmiş ve halkın kendisine kutsallık izafe edilen Japon imparatorunun nüfuzu altında birleştirilmesi amaçlanmıştır.³⁵⁵ Bakanlık çok geçmeden bir bildiri de yayınlamıştı. Bu bildiri Tanrılara saygı, memleket sevgisi, imparatorun tanrısallığını kabul etme ve saraya sadakatten oluşmaktaydı.³⁵⁶

Japonya'ya dışardan gelen bir başka din de Hıristiyanlıktır. Bu din Japonya'ya XVI. yüzyılın ilk yarısında Cizvit misyonerleri aracılığıyla girmiş, ancak Edo döneminde

³⁵²Demirci, "Bir Din Olarak Şintoizm'in Gelişim Süreci", s. 322-323.

³⁵³Vedat Şafak Yamı, **Japonya'da Budizm**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2012, s. 277.

³⁵⁴Yamı, a.g.e., s. 277-278.

³⁵⁵Demirci, "Şintoizm", s. 177.

³⁵⁶Demirci, "Bir Din Olarak Şintoizm'in Gelişim Süreci", s. 324.

yasaklanmıştı. Bu yasak Meiji Restorasyonuna kadar devam etti. Restorasyonla birlikte gelen din hürriyeti ile Hıristiyan misyonerler de tekrar Japonya'da faaliyete başladı. Misyonerlerin faaliyetleri sonucunda Hristiyanlık az da olsa Japonya'da yayılmıştır.³⁵⁷

Japonya'nın bağlı olduğu materyalist damardan ötürü, Japonya Kore'nin yaptığı gibi kendini bütün kalbiyle Hristiyanlığa yönlendirmemiştir. Yeniçağın sahip olduğu özgürlük ve bireyciliğe vurgusu Japonya'da tehlikeli bir serbestliğe ulaşmıştı. Erkeklerin genellikle eski dinlere olan inancını yeniyi kabul etmeden kaybetti ve böylece eğitimli nüfus sayısı Batı agnostiklerine ve materyalizme dönüştü. Tokyo İmparatorluk Üniversitesinin öğrencilerinin dinlere olan inancıyla ilgili onların dini hayatlarını bilen biri tarafından yapılmış titiz bir değerlendirmeye göre, 40 kişinin Şintoizm ve Budizm'e, 60'nın Hristiyanlığa, yaklaşık 1500 öğrencini ateist ve yaklaşık 3000 öğrencinin agnostik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte bunlardan birçoğu, bilinçsizce dindar ve dinlerine bu rakamların gösterdiğinden daha çok duyarlıdır.³⁵⁸

Bu uzun dönem boyunca İslamiyet'in Japonya'da hiç tanınmamış olması ilginç bir husustur. Ancak 19. yüzyılın son çeyreğine doğru Japon gücünün yükselmeye başlaması ile Osmanlı devleti yüzünü bu ülkeye dönmüş ve böylece İslam bu ülkede tanımlaya ve tanıtılmaya başlanmıştır. Bu sürecin anlaşılması için öncelikle Osmanlı-Japon ilişkilerinin gelişimine kısaca göz atmakta fayda vardır.

3.2. XIX. Yüzyıl Osmanlı - Japon Münasebetleri

Osmanlı Devleti ile Japonya arasında XIX. yüzyıldan önce doğrudan bir ilişki kurulduğuna dair pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak her iki ülkede birbirlerinden seyahatnameler ve benzeri raporlar sınırları içinde bilgi sahibiydiler. Katip Çelebi'nin Cihannüma'sında *Caponya* ülkesine birkaç sayfa ayrılmış ve Japonların soğuk su ile yıkanmayı sevdiklerinden ve son derece güçlü bir ahlaka sahip olduklarından bahsedilmekteydi.³⁵⁹ Japonya'da 18. yüzyılda kaleme alınan Kai Tsusho-ko (*Medeniler ve Yabanilerle Olan İlişkiler Üzerine*), Sairan Igen (*Ayrıntılı Liste Farklı Sözler, 1713*) gibi coğrafya eserlerinde³⁶⁰, Komozatsuwa (*Kızıl Saçlı Halklar Hakkında Hikâyeler*) ve

³⁵⁷Lee-İlhan, a.g.e., s. 6.

³⁵⁸Eddy, a.g.e., s. 43-44.

³⁵⁹Selçuk Esenbel, "Türk-Japon İlişkilerinin Tarihi", Hasan Celal Güzel vd. (Ed.), **Türkler**, 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 149.

³⁶⁰Hüseyin Can Erkin, "17. Ve 18. Yüzyılda Japonya'da Türkiye Bilgisinin Oluşumu", **Tarih ve Toplum**, 37 (218), 2001, s. 91-93.

Bankoku Shinwa (*On Bin Ülke Hakkında Efsaneler veya Barbarların Ülkeleri Hakkında Efsaneler*) gibi popüler edebiyat eserlerinde, Osmanlı Devleti ve Türklerin ülkesi *Toruka* olarak adlandırılmaktaydı. Bu eserlerde Türkiye, üç büyük kıtaya yayılmış olan çok güçlü ve korkutucu askeri güç olarak tanımlanmaktaydı.³⁶¹

Osmanlı ile Japonya arasında ilişkiler XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. İki devlet arasındaki münasebetlerin başlaması 1867 tarihine rastlamaktadır. Bu tarihte, Kafkasya'ya bazı Japonların geldiği, Yalta civarında çay yetiştirmek istedikleri, bu gruptan bir iki kişinin İstanbul'a gelerek, Türkiye'de çay yetiştirmenin mümkün olup olmayacağını anlamak için Ziraat Nezaret ile gayr-i resmi temaslarda buldukları, ancak bu girişimi sonuçlandırmadan İstanbul'dan ayrıldıkları rivayet olunmaktadır.³⁶²

Abdülhamid'in şehzadeligi döneminde 1872 yılında İstanbul'da çıkan *Hakikat* isimli gazetenin 11 Ocak tarihli nüshasında, Japonya'nın Yokohama şehrinden yazılan bir mektupta Japonya hakkında bilgi veriliyordu. *Hadika* gazetesi de bu gazetenin haberini verdikten sonra Japonları tanımaya, gelişmelerini öğrenmeye başladığını, böyle giderse dünyada bizden başka cahilin kalmayacağını belirtiyordu. Bu sırada Şehzade Hamid Efendi, bu yazıyı okuduktan sonra özel doktoru olan Mavroyani Bey'den Japonlar ve Japonya inkılabına ait bilgi toplamasını istemişti.³⁶³

19. yüzyılda Japonya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkisinin siyasi tarihini iki süreç içerisinde gözlemlemek mümkündür. Birinci süreç, 1868 ile 1890 yılları arasında kapsamaktadır. Bu dönemde Japonya 1858 yılında ABD donanmasının zorlaması ile Batı devletleri ile imzaladığı "kapitülasyon" nitelikli ticaret ve diplomatik ilişkiler antlaşmalarını revizyona tabi tutarak, Batı devletleri ile eşitlik ve mütekabiliyet ilkelerine dayalı yeni antlaşmalar kurma çabasının, Japon dış politikasının hatta modernleşme hareketinin birincil amacı olduğu dönemdir. Bu dönem zarfında, Japon yetkililer, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyon antlaşmalarının hukuki boyutu ile aynı zamanda, zaman içinde oluşmuş olan gerçek uygulamalarının örneğini inceleyerek, kendi antlaşma revizyonu politikalarına yardımcı olabilecek bilgi ve dersleri almak istemektedirler. Bu dönemde,

³⁶¹Esenbel, "Türk-Japon İlişkilerinin Tarihi", s. 149.

³⁶²Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid ve İmparator Mikado**, İstanbul: Akıl-Fikir Yayınları, 2010, s. 33.

³⁶³Ziya Şakir, a.g.e., s. 27-32.

ayrıca, Japonya ve Osmanlı Devleti, iki tarafın da kabul edeceği bir ticari ve diplomatik ilişkileri yürürlüğe koymak istemektedir.³⁶⁴

Japonya ile Osmanlı devleti arasındaki ilk resmi temas 1871 yılında Avrupa başkentlerine “eşitsizlik” olarak nitelendirilen antlaşmaları gözden geçirmek için giden *Iwakura* heyetinin de özel kalem müdürlüğü görevini ifa eden Fukuchi Gen’ichiro’nun İstanbul’a gelmesiyle başlamıştı. Fukuchi’ye Japonya ile benzer durumda olan Osmanlı Devleti’nin imzaladığı kapitülasyon antlaşmalarının şartları üzerine çalışması görevi verilmişti. Yapılan araştırma sonucunda hazırlanan raporlarda özellikle diplomatik dokunulmazlık hakkı kapsamında bulunan Osmanlıdaki konsolosluk mahkemelerinde yargı konusu özellikle Japon yetkililerin dikkatini çekmişti.³⁶⁵

Japonya’nın Amerika, Fransa, İngiltere, Hollanda ve Rusya ile ticaret antlaşması imzalanmasının ardından beş Japon asilzadesi “dünya medeniyeti” denilen meçhul dünyayı görmek için Avrupa’ya geldiğinden ve dönerken içlerinden Marki İto’nun İstanbul’a uğradığından bahsedilmekteydi.³⁶⁶

Fukuchi’nin hazırladığı raporunun tatmin edici olmaması üzerine Japon yetkililer kendi ulusal çıkarları açısından Osmanlı ile daha yakın ilişkiler kurma gerekliliği duymuştur. 1875 yılında Japon Dış İşleri Bakanı Terashima Munenori, Başbakan Sanjo Sanetomi’ye:

...Türkler gayri Hıristiyan batı milleti olarak Avrupalılar ile diplomatik ilişkilerde bulunuyorlar, bu bakımdan Japonlara benziyorlar. Biz de onlardan çok şey öğrenebiliriz. Dolayısıyla onlar ile diplomatik ilişkileri açarsak bizim için faydalı olacak...³⁶⁷

şeklinde görüşünü ifade etmişti. Bunun üzerine Terashima Japonya’nın Londra Sefiri Ueno Kagenori’ye Osmanlı’nın Londra Sefiri Kostaki Musurus Bey ile ilişki kurarak ülkedeki şartların incelenmesi ve Japonya ile Osmanlı Türkiye’si arasında bir ticaret ve dostluk antlaşması imzalama olasılığını görüşmesi emrini vermişti.³⁶⁸

³⁶⁴Selçuk Esenbel, “Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnameleri ve İstihbarat Raporları”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 215.

³⁶⁵Selçuk Esenbel, “Alacakaranlık Diplomasisi Japonların Osmanlı İmparatorluğu’na İlgisi”, **Tarih ve Toplum**, 37 (218), 2001, s. 72.

³⁶⁶Ziya Şakir, a.g.e., s. 34.

³⁶⁷F. Şayan Ulusan Şahin, **Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 13.

³⁶⁸Şahin, a.g.e., s.14.; Esenbel, “Alacakaranlık Diplomasisi Japonların Osmanlı İmparatorluğu’na İlgisi”, s. 72.

Sadrazamlığa Mithat Paşa'nın getirilmesinden sonra Osmanlı siyasi hayatında İngilizlerin rolü artmaya başlamıştı. İngilizler, Osmanlı üzerindeki Rus baskısını azaltmak için Mithat Paşa'ya bazı tavsiyelerde bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Japonya ile sıkı münasebetler kurması idi. Ancak Mithat Paşa bu dönemde tüm dikkatini Kânûn-i Esâsî üzerine toplamış, konuya ağırlık verememişti.³⁶⁹

Fukuçi'nin İstanbul'a yaptığı ilk ziyaretten yedi yıl sonra, 1878'de bir Japon zırhlı savaş gemisi olan *Seiki* Avrupa'ya yapılacak keşif seferinin dâhilinde İstanbul'a da gelmişti. Sultan Abdülhamid tahta çıkışından itibaren Japonların gösterdiği olağanüstü ilerlemeyi büyük bir dikkatle takip etmişti. Sultan Abdülhamid gemi kumandanı Yarbay İnoue'ye "Ben de ülkenize harp gemimizi gönderip kaptanım ve zabitanım vasıtasıyla imparatorunuza selamımı iletmek istiyorum. Lütfen sevgimi Japon İmparatoru'na söyleyiniz" demiş ve bu gemilerini subaylarına Nişan-ı Osmani vermişti.³⁷⁰

1881 yılında Prens Hebi'nin başkanlığında bir heyet Avrupa'nın içtimai kanunlarını incelemeye gelmiş ve bu arada İstanbul'a uğramayı ihmal etmemiştir. Heyetin hiçbir resmi sıfatı olmamasına rağmen Sultan Abdülhamid tarafından kendilerine oldukça ilgi gösterilmiş ve Yıldız Saray'ında adlarına ziyafet verilmiştir. Heyet, Osmanlı ile Japonya arasında ticari ve siyasi münasebetlerin kurulmasını teklif etmiştir. Fakat bu teklif Sadrazam Said Paşa tarafından diplomatik bir dille geçiştirilmiştir. Zira Japonya ile resmi bir ilişki kurularak Rusya kuşkulandırılmak istenmiyordu.³⁷¹

Said Paşa İstanbul'a gelen bu heyetin başkanı ile yaptığı görüşmede, Japonların yenilikçi bir hareket içinde olduklarını ve böyle devam ederse yakın zamanda güçlü bir devlet alacaklarını anılarında belirtmektedir.³⁷²

1881 yılı iki devlet arasında ilişkilerin yoğun şekilde yaşandığı bir yıl olmuştur. İlk olarak Prens Kata Hito başkanlığında resmi olmayan bir heyet İstanbul'a gelmişti. Bu heyetin asıl amacı, diğerler heyetlerde olduğu gibi Avrupa'yı incelemek, Japon ilerleyişinin temellerini kuvvetlendirmektir. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin de durumunu inceleyecekler ve iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulması için temas ve tekliflerde bulunacaklardı. Heyetin teklifi yine Rusya'ya karşı biraz ihtiyatlı olmak şartıyla

³⁶⁹Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, 6. Baskı, VIII, Ankara: TTK Yayınları, s. 28.

³⁷⁰Hee Soo Lee, "II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı**, 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 367.; Şahin, a.g.e., s. 14.

³⁷¹Ziya Şakir, a.g.e., s. 34-36.

³⁷²Said Paşa, **Said Paşa'nın Hatıratı**, I, İstanbul: Sabah Matbaası, 1328, s. 37.

uygun görülmüştü.³⁷³ Heyet Sultan Abdülhamid tarafından gayet sıcak karşılanmıştı. Pera Palas Otelinde kalmışlar, protokol memurları Galip Bey ve Ahmed Ali Paşa tarafından karşılanmışlar, Ahmed Ali Paşa kendilerine mihmandar tayin edilmiş ve heyet mensuplarına nişan verilmişti.³⁷⁴

İki devlet arasında yapılan bütün bu görüşmeler bir ticaret antlaşması yapılmasına zemin hazırlamaktaydı. Nitekim 1881 Şubat ayında Dış İşleri Bakanlığı Komiseri YoshidaMasahura başkanlığındaki bir heyet, Japonya tarafından İstanbul'a gönderilmişti.³⁷⁵

Bu heyet, Osmanlı Devleti'nin siyasi, ekonomik durumunu incelemiş ve hazırladığı raporu Petersburg'daki Japon Ortaelçisi Yanagihara Yoshimitsu'ya göndermişti. Yanagiharada bu raporu oradaki Türk Elçisi Şakir Paşa'nın hazırladığı Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumuna ait bir rapor ile beraber Dış İşleri Bakanlığına sunmuştu. Yanagihara ve Yoshida, Osmanlı Devleti ile yapılacak bir antlaşmanın önemini ve gerekliliğini belirtmişlerdi. Bunun üzerine Japon hükümetinin talimatıyla Petersburg'daki Japon ortaelçisi Yanagihara Oradaki Türk Elçisi Şakir Paşa'ya hükümetinin hazırladığı bir ticaret antlaşması müsveddesini sunmuştur.³⁷⁶

13 maddeden oluşan "Japonya ile Devlet-i Aliyye Beyninde Münâsebet-i Dostâne ve Ticâriye'ye Dâ'ir Muâhede Lâyhâsı"na göre;

- Her iki ülke arasında Konsolosluklar veya Ticaret vekillikleri kurulması,
- Her iki ülkede bulunan vatandaşların herhangi bir mesele çıkması durumunda kendi konsoloslukları veya ticaret vekilliklerinin hüküm ve karar vermesi,
- Her iki ülke üçüncü ülke tarafından taarruza uğradığı zaman savaş gemilerinin serbestçe karasularına girebilmesi,
- Her iki ülke vatandaşlarının, diğerinin ülkesinde başka milletlerden olanlarla ticaret yapabilmesi, açık limanlarda gemilere izin verilmesi, arazi, mağaza işletilmesi, her çeşit eşya ticareti yapılabilmesi. Ayrıca bunlara izin verilen devletlerin vatandaşları ve gemilerine nasıl muamele ediliyorsa, her iki devletin vatandaşları ve gemileri için aynı uygulamanın yapılması,

³⁷³Lee, a.g.e., s. 209.

³⁷⁴Şahin, a.g.e., s. 15.

³⁷⁵Şahin, a.g.e., s. 15-16.

³⁷⁶Lee, a.g.e., s. 209-210.

- Her iki ülkede bulunan vatandaşların hukuki meselelerinin kendi konsolosluk ve ticaret vekilliklerinde görüşülmesi gibi önemli maddeler yer almaktaydı.³⁷⁷

Şakir Paşa bu taslağa verdiği cevapta, yeni Osmanlı kanun reformları sonrasındaki hukuki durumu ve “en ziyade mazhar ülke” ilkesinin Kırım Savaşı sonrasında 1856 Paris Antlaşması’na göre sona erdiğini belirtmişti.³⁷⁸

Sultan Abdülhamid’in Japonlar hakkındaki siyasi düşüncesi, Mikado ile uzaktan da olsa şahsi ve güçlü bir dostluk kurmak, Rusya’yı kuşkulandırmamak için şimdilik siyasi bir ilişki tesis etmemek, fakat gerektiğinde bu dostluğu “ittifak” haline getirmek şeklinde özetlenebilir.³⁷⁹

Osmanlı Devleti ile temaslarını sürdürmek isteyen Japonya, 1883 yılında Osmanlı Sadrazamına, Osmanlı Devleti’nin Petersburg Elçisine ve Padişahın yaverlerinden Hakkı Paşa’ya nişanlar göndermişti. Buna karşılık olarak Osmanlı hükümeti de, Japon İmparatoru’na murassa Osmanlı Nişanı verilmesinin düşünüldüğü ve Petersburg Elçiliğinin bu konudaki fikirlerini bildirmesini istemişti. Elçilik de, iki imparatorluk arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve devamının sağlanması açısından Japon İmparatoru’na adı geçen nişanın verilmesinin uygun olacağını Babıâli’ye bildirmişti. Yine 1884’de Japonya Başbakanı Sanjo Sanetomi, kendisine verilen birinci rütbeden Mecidi Nişanı için, Petersburg’daki Japonya Elçisi aracılığıyla teşekkür etmişti.³⁸⁰

1886 yılında Japonya İmparatoru’nun özel müşaviri olan Kont Korudo, heyetiyle birlikte Avrupa’da incelemelerde bulunduktan sonra İstanbul’u da ziyaret etmişti. Heyete İstanbul’da kolaylık gösterilmişti. Aynı zamanda heyet üyelerine nişanlar verilmişti. Koruda’ya birinci, özel kâtibi ve tercümanına üçüncü rütbeden Mecidî, heyetteki askeri erkâna da dördüncü rütbeden Osmanî nişanları verilmişti. Gördükleri ilgiye karşılık olarak Kont Koruda Japonya’ya döndükten sonra Sultan Abdülhamid’e tüfek ve hartuçlar göndermiştir.³⁸¹

Aynı yılın Aralık ayında Japon Hükümeti Ticaret ve Ziraat Nazırı General Vikantani’nin iki subay ile birlikte İstanbul’u ziyaret edeceği Viyana Elçiliğine

³⁷⁷Said Paşa, a.g.e., s. 38-40.

³⁷⁸Esenbel, “Türk-Japon ilişkileri Tarihi”, s. 152.

³⁷⁹Ziya Şakir, a.g.e., s. 42.

³⁸⁰Şahin, a.g.e., s. 18-19.

³⁸¹Şahin, a.g.e., s. 19-20.

bildirilmiştir. Viyana’da Osmanlı elçisi ile bir araya gelen Tani, İstanbul’da Japon elçiliği bulunmadığından dolayı elçiden Osmanlı hükümetine hitaben bir tavsiye mektubu istemişti. Heyetin İstanbul’un tarihi ve dini mekanlarını görmek ve Padişah’ın huzuruna çıkmak arzusunda olduğu İstanbul’a bildirilmişti.³⁸²

Japonya ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen en üst düzey ziyaret 1887 yılında Japon İmparatoru’nun amcası Prens Komatsu Akihito ve eşinin Avrupa’daki askeri durumu araştırmak için Avrupa’nın çeşitli başkentlerini dolaştıktan sonra İstanbul’u ziyaret etmesidir. Resmi olmayan bu heyet İstanbul’da gayet sıcak bir şekilde karşılanmış, Sultan Abdülhamid tarafından Yıldız Sarayı’nda kabul edilmiş ve kendilerine Göksu Kasrı tahsis edilmişti. Heyet Padişah, Sadrazam ve ilgili bazı bakanlarla görüşmeler yapmıştır. Prens Komatsu, Sultan Abdülhamid’e Japon imparatoru Mikado’nun hususi bir mektubunu da getirmişti. Mektupta iki ülke arasında siyasi, ticari ve kültürel sahalarda yakınlaşılmasına ait iyi dileklere de yer verilmekteydi.³⁸³Bu ziyaret sırasında Prens Komatsu’nun, Padişah’a Japonya’nın en yüksek nişanı olan Krizantem Nişanı’nı takdim ettiği belirtilse de³⁸⁴ sonradan yapılan bir çalışmada bu nişanın Japonya’ya döndükten sonra kendisine gösterilen ilgiye karşılık teşekkür etmek amacıyla gönderildiği ortaya konmuştur.³⁸⁵

Sultan Abdülhamid iki ülke arasında gerçekleşen bu üst düzey ziyarete karşılık olarak, Ertuğrul Fırkateyni’ni Osman Paşa kumandasında Japon İmparatoruna Padişahın hediyelerini vermek üzere göndermiştir. Japonya’da oldukça büyük bir ilgi ile karşılanan Osman Paşa ve heyeti adlarına verilen ziyafette Padişah’ın hediyelerini İmparatora takdim etmişti. Görevini tamamlayan Ertuğrul Fırkateyn’i dönüş yolculuğuna çıktıktan kısa bir süre sonra şiddetli bir tayfuna yakalanarak Wakayana ilinin Kashinozaki kıyılarındaki kayalıklara çarparak talihsiz bir şekilde batmıştı. Kazada gemi mürettebatından 540 kişi şehit olmuş, hayatta kalan 69 kişi Hiei ve Kongo fırkateynleri ile İstanbul’a geri dönmüştü.³⁸⁶

Osmanlı Devleti ile Japonya arasındaki bu samimi ilişkiler devam etmekle birlikte her iki taraf da siyasi ve ekonomik yönde de temasları sürdürmek istemekteydi. 12 Mayıs 1893 tarihinde Japonya’nın Almanya temsilcilerinden ortaelçi Kont Aoki, İstanbul’a

³⁸²Şahin, a.g.e., s. 20-21.

³⁸³Yusuf Avcı, **Osmanlı Modernleşmesi ve Japon İmgesi (1839-1908)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 86.; Lee, a.g.e., s. 211-212.

³⁸⁴Lee, a.g.e., s. 212.

³⁸⁵Şahin, a.g.e., s. 23.

³⁸⁶Esenbel, “Türk-Japon İlişkilerinin Tarihi”, s. 153.

gelerek Yıldız Sarayında bir ticaret antlaşması hususunda görüşmeler yapmıştı. 1896 yılında Berlin’de bulunan Osmanlı ve Japonya devleti temsilcileri bir araya gelerek iki devlet arasında bir dostluk ve ticaret antlaşması yapılması teşebbüsünde bulunmuşsa da, görüşmelerde karşılıklı imtiyaz taleplerinden dolayı bir antlaşmaya varılamamıştı. 1904 yılında Japonya iki devlet arasında müzakereleri tekrar başlatmak için girişimlerde bulunmuşsa da, Çin ve Rusya ile olan sorunları yüzünden gerçekleşmemişti.³⁸⁷

Osmanlı ile Japon İmparatorluğu arasında gerçekleşen ziyaretler tek taraflı olmayıp, Osmanlı İmparatorluğundan da Japonya’ya bireysel ziyaretler düzenlenmiştir. Bunlardan biri Seyyah Kami ve arkadaşı Baba Fevzi’nin gerçekleştirdiği ziyarettir. Onları Rusya’nın Vladivostok şehrinden vapurla Nagasaki limanına gitmişlerdir. Kâmi yolculuğu sırasındaki izlenimlerini anlatan mektuplarını *Ümran* adlı bir dergiye göndermiştir. Japonya ile ilgili olan seyahatini *Maşrık-ı Asya’da Seyahat* adı altında kitaplaştırarak yayınlamıştır. Kâmi mektuplarında, Avrupalıların Japonya’yı çok gezdiklerinden, Japonya’da yayınlanmakta olan *Japon Sadâsı* ve *Japon Postası* adındaki Fransızca gazetelerin yazarlarından biriyle görüştüğünden ve bir Türk’ün Japonya’ya seyahat etmesine oldukça şaşırıldıkları gibi haberlerden bahsetmekteydi.³⁸⁸

Japonya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin ikinci süreci 19. yüzyılın son on yılında başlamıştır. Bu dönemde Japonya Osmanlı Devleti’ne kendi emperyalist politikalarının geliştirilmesi perspektifinde bakmaktadır. Bu ikinci dönem Japonya’nın Osmanlı’ya karşı tavır ve stratejilerini bir emperyalist güç olarak düzenleme süreci olması açısından önceki dönemde zıtlık gösterir. Japonya’da yükselişte olan Asyacılık politikası ve Japon emperyalizminin ülke içi ve uluslar arası sahada söz sahibi olabilmek için birbiriyle yarış etmekte olan birçok siyasi grupla mücadele içine girmiştir.³⁸⁹

Nihayetinde Japonya Yakın Doğu ve İslam dünyası hakkında kendi emperyalist politikalarını gerçekleştirmek için bilgi toplamaya başlamıştır. Japon Dışişleri Bakanlığı, Gaimusho’nun 1880 yılında organize ettiği Yoshida misyonu, bu bilgi toplama çabalarının en ünlü olanıydı. Gaimusho’nun Yosida Masahura’nın başkanlığında organize ettiği bu misyona Imperial Otel’in yönetici Yokoyama Nagaichiro, Kara Kuvvetleri Ordu İstikbaratı’ndan Yüzbaşı Furukawa Nobuyoshi ve iki asistan Tsuchida Seijiro ile Asada

³⁸⁷Lee, a.g.e., s. 218.

³⁸⁸Şahin, a.g.e., s. 26-27.

³⁸⁹Esenbel, “Alacakaranlık Diplomasisi Japonların Osmanlı İmparatorluğu’na İlgisi”, s. 68-69.

Iwatora ile bazı tüccarlar katılmıştı. Oldukça zor şartlar altında gerçekleşen kara yolculuğundan sonra Peşawer bölgesine varan misyon Yoshida'nın deyişiyile "korkunç" bir yolculuktan sonra Tahran'a ulaştı. Heyet Tahran'da 12 gün ikamet ettikten sonra Kafkasya bölgesini gezdi ve 1881 yılında İstanbul'a vardı. Heyet Sultan Abdülhamid tarafından oldukça sıcak karşılanmış. Yoshida misyonun Gaimusho'ya sunduğu rapor Japon tarafından Yakın Doğu hakkında hazırlanmış ilk ayrıntılı rapordur. Raporda İran ve çevresi, büyük olasılıkla zor geçen yolculuğun etkisiyle de, genel olarak "kurak iklim ve çöl koşulları"na sahip bir coğrafya olarak tanımlanmış ve Japon insanların yaşaması için yabancı bir ortam olarak tasvir edilmiştir. Dolayısıyla, Yakın Doğu hakkında fazla bilgisi olmayan bu ziyaretçiler için İran yolculukları sırasında edinmiş oldukları bu ilk İslam dünyası imajı olumsuzdur.³⁹⁰

Bu dönemde dikkat çeken başka bir inceleme ziyareti de, Japon Genel Kurmay İstihbaratının ünlü "maceraperest" İstihbarat Subayı Albay Fukishima Yasumasa'nın 488 gün at sırtında geçirdiği zorlu Orta Asya yolculuğu sırasında, 1892-1893³⁹¹ yıllarında Osmanlı ülkesine uğramasıdır.³⁹² Bu tür istihbarat ziyaretlerinden bir tanesi de, Japonya'nın Taiwan sömürge idaresi için çalışan, İenaga Toyokichi'nin 1899 yılındaki ziyaretidir. Anadolu'daki afyon üretimi hakkında bir rapor hazırlanması isteği üzerine İstanbul'a gelen İenaga Manisa, Sart, Uşak, Afyonkarahisar, Konya, Sultanhanı, Aksaray, Nevşehir, Kayseri, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Siverek ve Bilecik gibi şehirlerde bulunmuştur. O Anadolu'nun iç bölgelerini ziyaret eden ilk Japon olarak bilinmektedir. Toyokichi seyahat izlenimlerini kaleme aldığı mektuplarında Osmanlı Devleti ile ilgili analizlerde yapmıştır. Osmanlı bürokrasinde liyakatın olmadığı ve rüşvetsiz hiçbir işin görülemeyeceğini belirtmekteydi. Osmanlı dini sistem ve eğitim tarzına ilişkin olarak da olumsuz görüşler beyan etmişti. Ayrıca çok uluslu bir imparatorluk olmasından dolayı toplumda dayanışma ve huzurun sağlanmasının oldukça zor olacağını da belirtmişti. Toyokichi'nin Osmanlı Devleti hakkındaki bu olumsuz görüşlerinde seyahatleri esnasında Ermenilerle görüş alış verişinde bulunmasının etkisi büyüktür.³⁹³

³⁹⁰Esenbel, "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnameleri ve İstihbarat Raporları", s. 217-218.

³⁹¹ Lee Fukishima Yasumasa'nun Osmanlı ülkesine yaptığı seyahatini 1896 yılında gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Lee, a.g.e., s. 218.

³⁹²Esenbel, "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnameleri ve İstihbarat Raporları", s. 218.

³⁹³Hüseyin Can Erkin, "Japon Gezgin İenaga Toyokichi'nin 1899-1900 Anıları", **OTAM**, 13, 2002, s. 239-242.

Japonların Osmanlı dünyasına ilgisini gösteren diğer kaynaklarda diplomatik mahiyette olan ziyaretlerin sonucunda kaleme alınmış olan hatıratlar ve seyahatnamelerdir. Kuroda Kiyotaka'nın 1887 yılında yapmış olduğu seyahatini kaleme aldığı Kan'yu Nikki (*Dünya Seyahat Günlüğü*), Japonya Londra Büyük Elçisi Nikai Hiroshi'nin 1877 yılında basılan Man'yu Kitei (*Türkiye, Yunanistan ve Hindistan Seyahatleri Kayıtları*), Ertuğrul Gazilerini İstanbul'a getiren savaş gemilerinin kumandanı Oyoma Tkanosuke'nin 1891 yılında basılan Toruko Kokaiki (*Türkiye Deniz Yolculuğunun Günlüğü*) bu türden eserlerin önemli örnekleridir.³⁹⁴

XIX. yüzyıl Osmanlı-Japon ilişkileri, Japonya'nın dış dünyayı açılması ve kendi dışındaki dünyayı tanımaya çalışması ile başlamıştır. İlk ilişkiler Japonya'nın Avrupa'ya gönderdiği inceleme heyetlerinin İstanbul'u da ziyareti ile başlamıştır. Yapılan bu ziyaretlerle Japonlar aynı koşullar altında Batı'nın da Osmanlı ile antlaşma protokolleri imzalamış olduğunu farkına varmış ve kendileri de aynı koşullar altında Osmanlı Devleti ile ticari münasebetler kurma çabaları ile gelişmeye başlamıştır. Böyle bir alt yapıda gelişen ilişkiler 1887 yılında Japon Prensi Komatsu Akihito ve eşinin İstanbul'u ziyareti ile en üst zirveye ulaşmış ve dönemin Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid de bu ziyarete karşılık olarak Osman Paşa komutasındaki Ertuğrul Fırkateyni'ni iade-i ziyaret olarak Japonya'ya göndermiştir.

3.2.1. Ertuğrul Faciası

Prens Komatsu'nun 1887 yılında İstanbul'a gelişi ile iki ülke arasında gerçekleşen bu en üst düzey ziyaretin ardından Sultan II. Abdülhamid somut bir ilerleme sağlamak için mukabele olarak bu ziyarete Osmanlı'nın en yüksek nişanı ile karşılık vermek istemiştir. Bu iş için sonradan iki ülke arasındaki dostluğun önemli simgelerinden olacak olan Ertuğrul Fırkateyni'ni iade-yi ziyaret için Japonya'ya göndermiştir.

Sultan II. Abdülhamid, Japonya'ya yapılacak bu ziyaretin pek fazla yankı uyandırmasını istemiyordu. Avrupa'yı ve özellikle Rusya'yı kuşkulandırmamak için siyasi bir mana taşımayan bir heyet gönderilmesi fikri göz önüne alınarak, görünüşte Deniz Harp Okulu'ndan yeni mezun olan öğrencilerin teoride öğrendiklerini pratikte gerçekleştirmeleri ve bilgi ve becerilerini attırmaları için bir heyetin Japonya'ya gönderilmesine karar

³⁹⁴Esenbel, "Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnameleri ve İstihbarat Raporları", s. 218.

verildi.³⁹⁵ Bu iş için Asar-ı Tevfik, Hamidiye ve Avnullah gemilerinin uygun olacağı fikri tartışılmaya başlanmıştı. Bunlar arasından Asar-ı Tevfik yenilik, sağlamlık ve makine kuvveti olarak ön plana çıkmış ise de Girit ve Sisam adalarında karışıklıkların vuku bulması ve buralara acil olarak müdahale edilmegerekliliği göz önünde tutularak bundan vazgeçilmişti. Bunun üzerine Bahriye Nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın ErtuğrulFırkateyni'ni gönderme fikri ağırlık kazandı. Basında da Japonya'ya gidecek olan geminin Ertuğrul Fırkateyni olacağı yazılmaya başlanmıştı. Ancak Ertuğrul Fırkateyni'nin bu sefer için uygun olup olmadığı tartışma konusuydu. Gemiyle ilgili olarak İmalat ve Fabrikalar komisyonunun hazırladığı raporlar, Ertuğrul'un bu görevi tamamıyla başarılı bir şekilde yerine getirebileceği hususunda hemfikirdi.³⁹⁶ Ancak geminin başçarkçısı İngiliz Harty Bey, Ertuğrul'un kazanında problem olduğunu ve bu yüzden Japonya seferini tamamlayamayacağını belirtmekteydi. Hart'ınfırkateyn için söyledikleri görevinden alınmasına ve daha küçük bir gemiye başçarkçı olarak atanmasına sebep olmuştu.³⁹⁷ Ayrıca Erkân-ı Harb Dairesinden İngiliz Amiral Woods da geminin bu sefer için yeterli kapasiteye sahip olmadığını ifade etmekteydi.³⁹⁸ Osmanlı basını ise Ertuğrul'un Japonya'ya gönderilmesini Osmanlı'nın güç gösterisinin son çabaları olarak yorumlamaktaydı.³⁹⁹

Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'ya gitmesi kesinleştikten sonra kumandanlığına Bahriye Nazırı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın damadı, Miralay Osman Bey getirildi. Bu kıymetli subayın görevi, Padişah'ın mektubunu Mikado'ya vermek ve imtiyaz nişanını takdim etmektir.⁴⁰⁰ 14 Temmuz 1889'da Ertuğrul Fırkateyni Osman Paşa ve kumandasındaki mürettebatı ile yola çıktı. Geminin mürettebat sayısını; Nutku 607⁴⁰¹, Esenbel 609⁴⁰², Lee 593⁴⁰³ ve 591⁴⁰⁴ olarak vermektedir. İstanbul'dan yola çeken gemi; Süveyş, Port-Said,

³⁹⁵Lee, a.g.e., s. 213.

³⁹⁶Şahin, a.g.e., s. 34-41.

³⁹⁷Erol Mütercimler, **Ertuğrul Faciası 21. Yüzyıl Doğru Türkiye-Japonya İlişkisi**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2010, s. 94-95.

³⁹⁸Şahin, a.g.e., s. 44.

³⁹⁹Esenbel, "Alacakaranlık Diplomasisi Japonların Osmanlı İmparatorluğu'na İlgisi", s. 76.

⁴⁰⁰Lee, a.g.e., s. 213.

⁴⁰¹Süleyman Nutku, **Ertuğrul Fırkateyni Faciası**, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1327, s. 17-21.

⁴⁰²Esenbel, "Türk-Japon İlişkileri Tarihi", s. 153.

⁴⁰³Lee, a.g.e., s. 213.

⁴⁰⁴Lee-İlhan, a.g.e., s. 27.

Cidde, Aden, Bombay, Kolombo, Singapur, Saygon, Hong-kong, Nagasaki, Kobe'den sonra 7 Haziran 1890'da Yokohama'ya ulaşmıştı.⁴⁰⁵

Gemi yolculuk boyunca uğradığı limanlarda büyük ilgi ile karşılanmış ve personel ile Müslüman ahali arasında oldukça samimi bir kaynaşma meydana gelmişti. Gemi Bombay'a vardığında limanda kaldığı süre boyunca her gün 5000-6000 kişi tarafından ziyaret edilmekteydi. Gemi personelinin yerli halk ile Cuma namazlarına iştirak etmesi Müslüman ahali tarafından oldukça memnuniyetle karşılanmıştı. Zira yolculuk başlamadan önce gemi personeline Bahriye Nezareti tarafından verilen on bir maddelik talimatın altıncı maddesinde gemi personelinin dini vecibelerin yerine getirilmesi konusunda hassas olunması istenmekteydi:

... Her hâl ve mahâllinde ferâ'iz-i mukaddese-i dîniyenin hüsn-i îfâsına dikkat ve riâyet etmek lâzıme-i İslâmiyyet ve insâniyyet olduğundan umûm mürettebât-ı sefinenin (geminin) evkât-ı hamsede (beş vakitte) salât-ı mefrûzayı [fârz namazları] cemâ'atle edâ ve da'vât-ı mefrûza-i (farzlara davet) Hazret-i Padişâhî'yi îfâ eylemelerine dikkat olunacaktır...⁴⁰⁶

Kolombo'da gemi sahile yanaşırken selamlamak için top ateşinde bulunmuş, bunu gören halk sahile koşmuştu. Gidilen her yerde Ertuğrul subaylarına ziyafet verilmekteydi. Örnek verecek olursak, Kolombo'da Osmanlı Devleti'nin Fahri Konsolosu olarak görev yapan MinLiyeMariler ve Müslüman Milletvekilleri İsmail Efendi ve Said Efendi tarafından subaylara ziyafet verilmişti. Singapur'da büyük ilgi ile karşılanan Ertuğrul'a Sumatra, Cava, Malaga gibi civar adalardan da ziyaretçiler gelmekteydi. Ayrıca bu ziyaretçiler Hollandalıların kendilerine yaptıkları eziyetlerle ilgili Osman Paşa'ya dilekçeler de vermekteydi.⁴⁰⁷

Sultan Abdüllamid'in tahta çıkışından kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus Savaşı meydana gelmiş ve Osmanlı ağır bir yenilgi alarak Berlin Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştı. 1870'lerden sonra İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından uzaklaşmaya başlamıştı. Almanya'nın Avrupa'da yükselen bir güç olarak ortaya çıkması, İngiltere'yi endişelendirmiş ve Fransa ve Rusya ile yakınlaşmasına sebep olmuştu. Bu durum Osmanlı Devletini müttefiksiz bırakmıştı. Fransa'nın 1881'de Tunus'u, İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesi bu iki devletin Rusya'ya karşı Osmanlı

⁴⁰⁵Şayan Ulusan Şahin, "Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya Yolculuğuna Dair Bir Belge", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 19 (1), 2004, s. 93.

⁴⁰⁶Avcı, a.g.t., s. 92.

⁴⁰⁷Avcı, a.g.t., s. 93.

İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçtiğini gösterdiği gibi bizatihi kendilerinin tehlike oluşturduğunu göstermişti. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı bir taraftan Almanya ile yakınlaşmaya başlarken diğer taraftan İngiltere ve Fransa gibi sömürge güçlerinin bulunduğu bölgelerdeki Müslümanları hilafet çatısı altında toplamaya çalışmaktaydı.⁴⁰⁸

Ertuğrul Fırkateyni'nin bu zorlu yolculuğu aynı zamanda Pan-İslamist bir anlayışa da yansıtılmaktadır. Ertuğrul Fırkateyni'nin kumandanı Miralay Osman Paşa, İngiliz ve Fransız sömürge limanları olan Bombay, Singapur, Saigon ve Hong Kong'da önde gelen Müslümanlarla karşılaşma fırsatı bulmuştur. Yerel Müslüman gazeteler halifenin gemisinin şehre geldiğini ve Osmanlı bahriye mürettebatının Müslüman ahalinin ibadetlerine katılmalarını kapaktan vermekteydi.⁴⁰⁹

Osman Paşa, 13 Haziran 1890'da İmparator Mikado'ya Padişah'ın mektubunu, nişanı ve diğer hediyeleri takdim etmişti. İmparator Meiji de, o gece verilen yemeğe Osmanlı nişanını takarak gelmişti. Ayrıca Osman Paşa'ya Sulilövan nişanının büyük kordonu ve yanındaki subaylara da aynı nişanın üçüncü ve daha sonraki rütbeleri hediye edilmişti. Osman Paşa Tokyo'da yabancı devletlerin elçileriyle resmi temaslarda da bulunmuştu.⁴¹⁰

Tokyo'da görevini tamamlayan Ertuğrul dönüş için hazırlıklara başlamıştır. Ancak Temmuz ayında Ertuğrul mürettebatından birinin kolera yüzünden vefat etmesi üzerine karantinaya alındı. Burada dezenfekte işlemlerinin masrafı Japon hükümeti tarafından karşılanmıştı. Yaklaşık olarak 2 ay karantinada kaldıktan sonra, 15 Eylül 1890 tarihinde 3 ayı aşan Japon seyahatini sonlandırmak için İstanbul'a doğru dönüş yolculuğuna başladı.⁴¹¹

Ertuğrul yolculuğa çıktıktan kısa bir süre sonra Japonya'nın güneybatısındaki Wakayama ilinin Kashinozaki kıyılarındaki kayalıklara vurarak batmıştır. Ertuğrul'un batış tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Nutku 18 Eylül⁴¹², Ziya Şakir yola çıktıktan 44⁴¹³ saat sonra, Esenbel 16 Eylül⁴¹⁴, Mütercimler 16 Eylül⁴¹⁵, Misawa 16 Eylül⁴¹⁶ olarak

⁴⁰⁸Karpat, a.g.e., s. 335-358.

⁴⁰⁹Esenbel, "Türk-Japon İlişkileri Tarihi", s. 153.

⁴¹⁰Şahin, a.g.e., s. 67-69.

⁴¹¹Nobuo Misawa, **Türk-Japon Ticaret İlişkileri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011, s. 49.

⁴¹²Nutku, a.g.e., s. 92.

⁴¹³Ziya Şakir, a.g.e., s. 59.

⁴¹⁴Esenbel, "Türk-Japon İlişkileri Tarihi", s. 153.

⁴¹⁵Mütercimler, a.g.e., s. 186.

vermektedir. Dündar geminin batış tarihinin 16 Eylül 1890 olabileceğini belirtmektedir.⁴¹⁷ Kazada vefat edenlerin sayısı hakkında farklı görüşler olmakla birlikte kurtulanların 69 kişi olduğunu hususunda kaynaklar hemfikirdir.⁴¹⁸

Kazada ölenlerden cesetlerine ulaşılan 260 kişi Oshima Adası'na defnedilmişti. Kurtulan denizciler bir Alman savaşı gemisi ile Kobe'ye götürülmüştür. Japon gazeteleri ve Japon kamuoyunda da dikkati çeken faciadan sonra halk tarafından ölen ve yaralanan denizciler ve geride kalan aileleri için yardım toplanmıştı. Kazadan hemen sonra Osmanlı hükümetini bilgilendirmek ve taziyeleri bildirmek için Japonya Dışişleri Bakanı Kont Aokitarafından bir telgraf yollanmıştı.⁴¹⁹ Osmanlı Devleti, şehitlerin denizden çıkarılması ve yararlıların da tedavi edilmesi hususunda Japonların gösterdiği hassasiyete karşı olarak kazazedelere yardım eden köylülere üç bin yen göndermiştir.⁴²⁰

Osmanlı Devleti kazadan sonra yardım ve ilgilerinden ötürü çalışmalara katılanlara çeşitli rütbelerde nişan ve madalyalar göndermiştir. Kazazedelerin İstanbul'a getirilmesi için Rusya ve Japonya teklifte bulunmuştu. Ancak her iki devletin teklifi Osmanlı Hükümeti tarafından reddedilerek kazazedelerin posta vapuru ile gönderilmesi istenmişti. Japonya'nın ısrarcı tutumu üzerine Japon savaş gemileri Hiei ve Kongo kazazedelerin İstanbul'a getirilmesi görevini üstlenmişti. Japon denizciler İstanbul'da büyük bir heyecanla karşılanmıştı. Bu iki Japon gemisi mürettebatına çeşitli rütbelerden Osmanî ve Mecidi nişanları, tahlisiye, iftihar ve zayi madalyaları verilmişti. Ayrıca Japon İmparatoruna verilmek üzere de II. Abdülhamid'in teşekkürlerini ihtiva eden bir mektup da hazırlanmıştı.⁴²¹

Ayrıca Sultan Abdülhamid, 1893 yılında hassa yaverlerinden Binbaşı Ahmed Bey'i, Japon İmparatoruna kendisinin ve Osmanlı milletinin teşekkürlerini arz etmek üzere Tokyo'ya göndermiş, İmparatora saf kan bir Arap atı hediye etmişti.⁴²²

⁴¹⁶Misawa, a.g.e., s. 51.

⁴¹⁷Ali Merthan Dündar, "Muhayyel Tarihe İtiraz: Ertuğrul Faciası, Yamada Torajiro ve Abülhalim Nodo Shotora Üzerine", K. Ali Akkemik ve Sadık Ünay (Ed.), **Doğu Asya'nın Politik Ekonomisi**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2015, s. 365.

⁴¹⁸Şahin, a.g.e., s. 77.

⁴¹⁹Avcı, a.g.t., s. 97.

⁴²⁰Şahin, a.g.e., s. 79.

⁴²¹Şahin, a.g.e., s. 79-83.

⁴²²Lee, a.g.e., s. 218.

Faciadan sonra hem Osmanlı'da hem de Japonya'da kazada hayatını kaybeden denizcilerin aileleri için yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Osmanlı'da Padişah'ın emriyle bir yardım komisyonu tesis edilmişti. *Askeri İlane* adı ile kurulan bu komisyonun görevi, ülke içinden ve dışından gelen yardımların ilgili yerlere ulaşmasını sağlamaktı. Komisyon tarafından, vefat eden denizcilerin eşlerinin, annelerinin, çocuklarının ve kız kardeşlerinin olup olmadığı titiz bir şekilde araştırılmıştı. Ancak vefat edenlerin baba ve erkek kardeşlerine yardım yapılmamıştı. Bu yardımlar kişilerin bireysel olarak yaptıkları ve vilayet nezdinde toplanan yardımlar olarak ikiye ayrılmaktadır.⁴²³

Japonya'da toplanan yardımların bir kısmı JijiŞinbo'nun muhabirlerinden birisi olan Noda Şotaro tarafından İstanbul'a getirilmişti. Noda gazete yöneticilerinin isteğiyle kazazedeleri taşıyan Hiei gemisine binerek gazete tarafından toplanan 4000 Yen tutarındaki parayla birlikte İstanbul'a gelmişti. Noda yolculuk sırasında Ali Efendi isimli bir subaydan Türkçe dersleri almaya başlamış ve kendisine Türkçe bir kartvizit hazırlamıştı. Noda, Hiei gemisinin Japonya'ya hareket etmesinden iki gün önce verilen ziyafette Sultan Abdülhamid ile de tanışmıştı. Noda'nın Türkçe öğrenme çabalarını duyan Sultan Abdülhamid, tüm masraflarının saray tarafından karşılanacağı garantisini vererek Noda'dan İstanbul'da kalarak Japonca öğretmenliği yapmasını istemişti.⁴²⁴ Noda'nın bu teklifi kabul etmesi üzerine Harp Okulu bünyesinde ilk Japonca sınıfı kurulmuş ve Noda da Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yerleşen ilk Japon olmuştu. 1891 yılında İstanbul'da Müslüman olarak Abdülhalim adını alan Noda, saraydan 150 lira harcırah alarak 1892 yılının sonlarında ülkesine geri dönmüştü.⁴²⁵

Ertuğrul Faciasından sonra Osman ülkesine gelen başka bir isimde Yamada Torajiro'dur. Yamada kendi kişisel çabası ile Ertuğrul denizcilerinin aileleri için yardım kampanyası başlatmış ve yaklaşık 92 yen (Japonya'da toplanan bağışların %2'si) bağış toplamıştır. Yamada topladığı bu yardımları daha önce İstanbul'a gelen Japon savaş gemileri Hiei ve Kongo'da görev yapan Amiral Michitane Tanaka'nın yardımıyla yeni inşa edilen savaş gemisini Fransa'dan teslim almak üzere giden heyete dahil olarak İstanbul'a

⁴²³F. Şayan Şahin, "Ertuğrul Faciası Şehitlerinin Aileleri İçin Girit Vilayetinde Toplanan Yardım", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 105, 1996, s. 98-155.; F. Şayan Şahin, "Ertuğrul Faciası Şehitlerinin Aileleri İçin Toplanan Yardım", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 112, 1998, s. 109-152.; F. Şayan Şahin, "Ertuğrul Faciası ve Şehit Ailelerine Bağlanan Maaş", **Tarih ve Toplum**, 176, 1998, s. 81-84.

⁴²⁴Avcı, a.g.t., s. 101.

⁴²⁵Dündar, "Muhayyel Tarihe İtiraz: Ertuğrul Faciası, Yamada Torajiro ve Abdülhalim Noda Shotaro Üzerine" s. 370.

getirmişti. İstanbul'a geldiğinde kendisine memleketlisi Noda yardımcı olmuş ve birçok üst düzey devlet görevlisi ile kendisini tanıştırmıştır. İstanbul'da yaklaşık 4-5 ay kaldıktan sonra tekrar Japonya'ya dönmüştür.⁴²⁶

Yamada Japonya'ya döndükten sonra Osmanlı ile temaslarını canlandırmak isteyen Dışişleri Bakanı Aoki Shuzo tarafından desteklenen resmi bir heyetle tekrar İstanbul'a gelmişti. İstanbul'da Nakamura Eijiro ile mağaza açarak iki devlet arasında ticari ilişkilerde tek adam konumuna gelmiştir.⁴²⁷ Yamada'nın Osmanlı Japon ticaret ilişkilerinde tek adam olmadığı gibi İstanbul'daki dükkânın Nakamura ailesi tarafından açılmış olduğu ve Yamada'nın ise burada muhtemelen müdürlük görevinde bulunduğu ileri sürülmüştür.⁴²⁸ Yamada bu dönemde Türklere olan sempatisinden dolayı Şingetsu, "Hilal" mahlasını kullanmıştır. İstanbul'da bulunduğu süre içinde Noda ile Osmanlı Harp Akademisinden seçilmiş bir grup ordu ve donanma öğrencisine Japonca öğretmekle görevlendirilmişti.⁴²⁹ Yamada'nın Japonca öğrettiği öğrenciler arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün olduğu da iddia edilmektedir.⁴³⁰ Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün Yamada'nın Noda Şotaro'nun yerine ders verdiği dönemde 10-11 yaşlarında bir çocuk olması ve Japonca ders alan öğrencilerin arşiv belgelere dayalı olarak tespit edilmesi ile bu durum ihtimal dışında bırakılmaktadır.⁴³¹ Yamada, İstanbul'da yabancı ziyaretçiler için bir çeşit "fahri konsolos"a dönüşmüş, onların önemli kişilerle randevu almalarına yardım etmiştir. O, uluslararası evlilik sorunlarını çözüyor, hatta ülkede zor durumda kalan birkaç Japon'a maddi olarak destek çıkıyordu. İstanbul'da ikamet ettiği süre içinde birkaç kez Tokyo'ya gidip gelmişti.⁴³² Yamada 1905 Rus-Japon savaşında Viyana'daki Japon Büyükelçisi Makino'nun talimatıyla Karadeniz'deki Rus donanmasının hareketleri hakkında bilgi de toplamıştı.⁴³³ Yamada'nın İstanbul'da Müslüman olduğu ve Abdülhalil⁴³⁴ ismini aldığı belirtilmiş ise de Yamada'nın

⁴²⁶Misawa, a.g.e., s. 65-76.

⁴²⁷Esenbel, a.g.e., s. 349-351.

⁴²⁸Dündar, "Muhayyel Tarihe İtiraz: Ertuğrul Faciası, Yamada Torajiro ve Abdülhalim Noda Shotaro Üzerine" s. 368.

⁴²⁹Esenbel, a.g.e., s. 349-352.

⁴³⁰Lee, a.g.e., s. 217.

⁴³¹Dündar, "Muhayyel Tarihe İtiraz: Ertuğrul Faciası, Yamada Torajiro ve Abdülhalim Noda Shotaro Üzerine" s. 368.

⁴³²Esenbel, a.g.e., s. 353.

⁴³³Esenbel, a.g.e., s. 352.

⁴³⁴Lee, a.g.e., s. 218.

Müslümanlıkla ilişkisinin yüzeysel olduğu ve sempatiden ileriye gitmediği ileri sürülmektedir.⁴³⁵

3.3. Çin-Japon Savaşı

Çin ile Japonya arasında 1894-1895 yıllarında gerçekleşen savaşın temel sebebini Japonya'nın Kore üzerinde nüfuz kurma mücadelesi oluşturmaktadır. Japonya'nın temel amacı, Kore üzerindeki Çin etkisini ortadan kaldırmak, Rusya'nın Büyük Okyanusa açılmasını engellemek ve Rusya'dan önce Çin üzerinde etkili olmaktır.⁴³⁶ 1895'te Tokyo'ya diplomat olarak atanan Ernest Satow iki yıl sonra Lord Salisbury'e şunları yazmaktaydı: "Açıklanan sebepten başka, gerçek bir sebebin bulunduğu şüphesizdir. Japonların asıl amacı Transsibiryan demiryolu ile Rusya'nın Büyük Okyanusa açılmasını önlemektir."⁴³⁷

Meiji iktidarının daha ilk yıllarından itibaren Kore, stratejik konumuyla Batı emperyalizminin Doğu Asya ülkeleri üzerinde nüfuz kurma alanı olması ve güvenlik kaygıları dolayısıyla Japonya'nın göz hapsindeydi. Ayrıca gelişen ekonomisi ve giderek artan askeri gücü ile Kore, Japonya'nın emperyalizm vizyonunun ilk basamağını oluşturmaktaydı.⁴³⁸

Kore, Çin imparatorluğuna bağlı bir krallıktı ve taht kavgaları yüzünden Kore'nin iç durumu hemen her zaman karıştıktı. Kore de Batı'ya açılmadan önce Japonya gibi dünya ile ilişkisini kesmişti. Amerika, Amiral Perry gibi Kore'ye de bir askeri heyet göndererek ilişki kurmak istemiş ise de Koreliler Amerikalıları pek hoş karşılamamıştır. 1880'de Amerika, Japonya'ya Kore üzerinde birlikte hareket etme teklifinde bulunmuş, fakat Japonya bunu kabul etmemiştir. Çünkü Japonya diğer devletlerden önce Kore'ye göz dikmiş bulunuyordu. 1876'da Kore ile imzaladığı bir dostluk ve ticaret antlaşması ile diğer devletlerin Çin ve Japonya'da sağladıkları ayrıcalıkların hemen hepsini Kore'de sağlamıştı.

⁴³⁵Ali Volkan Erdemir, **Japonya'da Türk İmgesinin Oluşumu 1890-1914**, Ankara: Erek Ofset, 2014, s. 98-99.

⁴³⁶Şayan Ulusan Şahin, "Bazı Arşiv Belgelerinde ve Ahenk Gazetesi'nde Çin-Japon Savaşı (1894-1895)", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (2), 2003, s. 79-80

⁴³⁷Şahin, a.g.e., s. 104.

⁴³⁸Mehmet Beşikçi, "1894-1895 Çin-Japon Savaşı: Japon Emperyalizminin Yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu", **Toplumsal Tarih**, 161, 2007, s. 61.

Bundan daha önemlisi de bu antlaşmanın birinci maddesinde “Kore, bağımsız bir devlet olarak, Japonya gibi egemenlik haklarına sahiptir” denmesiydi.⁴³⁹

Japonya'nın Kore'ye ilgisinin artması üzerine, Amerika, İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa 1882'de Kore ile antlaşmalar imzaladı. Ayrıca Amerika ile Kore arasında imzalanan 1882 antlaşmasına göre Kore ile diğer devletler arasında bir anlaşmazlık çıktığı takdirde Amerika arabuluculuk yapacaktı.⁴⁴⁰

Kore'nin dışa açılmasıyla var olan iç mücadeleler aynı zamanda görüş ayrılıklarına da sebep oldu. Kore'de iki farklı grup ortaya çıktı. Bunlardan birisi hükümeti elinde bulunduran Yi (Shang) Hanedanı ki bunlar Çin taraftarıydı, diğeri ise bunlara muhalif olan ve Japonya taraftarı olan Min Ailesi'ydi. Japonya, 1884 yılında kendi taraftarlarına dayanarak bir hükümet darbesi yapmak istemiş, ancak başarılı olamamıştı. Bunun üzerine Kore'ye asker sevk etmiştir. Kraliyet sarayı da Çin askerleri tarafından korunmaktaydı. Yapılan darbe teşebbüsü ile Çin ile Japonya arasında çatışma çıkmış, sivil halkın Çin askerlerinin yanında yer almasıyla Japonya geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Çin ile Japonya arasında Nisan 1885'te bir antlaşma yapıldı ve iki devlette Kore'den askerlerini çekti. Ayrıca yapılan antlaşma gereği Kore'de bir karışıklık çıkması halinde birbirlerine danışarak birlikte asker sevk edeceklerdi.⁴⁴¹

Rusya'nın Kore üzerinde etkisini artırması Japonya'yı telaşlandırmaktaydı. Japonya'ya karşı Rusya ile yakınlaşan Kore, bir Alman gümrük memurun tavsiyesiyle ordusunun modernizasyonunu Rusya'ya emanet etmişti. Bu durum üzerine harekete geçen Japonya kendi taraftarlarını Seul hükümetine karşı ayaklandırdı. Sıkışan Seul hükümeti Çin'den yardım istedi ve Çin Kore'ye 3 bin asker sevk etti. Çin bu yardımı gönderince Japonya 1885 antlaşmasına dayanarak Kore'ye 18 bin kişilik bir kuvvet yolladı. Japonya Kore'ye asker göndermekle yetinmeyip, Kore ve Japonya iş birliği ile Kore'de reform yapılmasını ve Çin askerlerinin ülkeden çıkarılmasını öngören bir antlaşma yapmak istedi. Çin'in bunları kabul etmeyeceği anlaşılınca Amerika ve İngiltere iki devlet arasında

⁴³⁹Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, 16. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 739.

⁴⁴⁰Armaoğlu, a.g.e., s. 739.

⁴⁴¹Armaoğlu, a.g.e., s. 739-740.; Wolfram Eberhard, **En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 1957, s. 213.

arabuluculuk yapmayı teklif etmiş ise de Çin bunları dinlemedi ve 1 Ağustos 1894'te Japonya'ya savaş ilan etti.⁴⁴²

Savaş başladığında Kore'nin statükosunda bozulma meydana geleceğini gören Rusya, Uzakdoğu'daki çıkarlarını ve güvenliğini garanti altına almak için İngiltere ile bir antlaşma yapmıştır. Ayrıca Fransa, Almanya ve Amerika gibi Büyük Okyanusta çıkarları olan devletlerde bu anlaşmazlığı çözmek için her türlü girişimde bulunabileceklerini belirtmişlerdi. İngiltere tarafsızlığını ilan etmekle birlikte savaş sırasında İngiltere'nin nüfuzu altında olan liman, körfez ve karasularında uygulanmak üzere bir beyanname ilan etmişti. Avusturya, Fransa ve İtalya'da savaşı herhangi bir taraf desteklemeyeceklerini ifade etmişlerdi.⁴⁴³

Osmanlı Devleti de Uzakdoğu'da meydana gelen bu gelişmeleri ve Avrupa ülkelerinin tutumlarını, basında çıkan haberleri ve yorumları Londra, Petersburg, Washington ve Berlin gibi şehirlerde bulunan sefaretler aracılığıyla takip etmekteydi.⁴⁴⁴ Türk basını da bu savaşa oldukça ilgi göstermiştir. Gazetelerde iki devlet arasında yaşanan savaş hakkında tarafların askeri güçlerinden muharebe savaşlarının hava şartlarına kadar ayrıntılı haberler çıkmaktaydı.⁴⁴⁵

Çin, bu savaş için pek de hazırlıklı değildi. Çin'in çoktan beri kendisini tehdit eden savaşa karşı tek hazırlığı 1891 yılında Kuzey Çin'de bir donanma vücuda getirmektir.⁴⁴⁶ Buna karşılık Japonya ise güçlü bir devlet için nüfusunu arttırma yoluna gitmiş ve buna paralel olarak ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmiş, 1879, 1883 ve 1889'da çıkarılan kanunlarla askerliği düzenli ve sıkı bir hale getirmiş ve bunların yanında milis kuvvetler oluşturmuş, İngiliz ve Fransız uzmanlardan yararlanarak donanmasını güçlendirmişti.⁴⁴⁷

Çin, Japonya'ya karşı cephelerde ağır yenilgi almaya başlayınca İngiltere'nin aracılığına başvurdu. Ancak İngiltere'nin işi sürüncemede bırakması üzerine Çin, Amerika'nın aracılığına başvurmuştu. Amerika'nın girişimleriyle iki devlet arasında 17 Nisan 1895'te *Shimonoseki Barışı* imzalanmıştır.⁴⁴⁸ Savaş sonucunda imzalanan antlaşma

⁴⁴²Armaoğlu, a.g.e., s. 740-741.

⁴⁴³Şahin, "Bazı Arşiv Belgelerinde ve Ahenk Gazetesi'nde Çin-Japon Savaşı (1894-1895)", s. 81.

⁴⁴⁴Şahin, a.g.e., s. 105.

⁴⁴⁵Şahin, "Bazı Arşiv Belgelerinde ve Ahenk Gazetesi'nde Çin-Japon Savaşı (1894-1895)", s. 82.

⁴⁴⁶Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları, 1947, s. 329.

⁴⁴⁷Armaoğlu, a.g.e., s. 738.

⁴⁴⁸Ayhan Kuşçuluo, **Japon – Rus Savaşı ve Türkler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 36.

ile Çin, Japonya'ya 360 milyon yen gibi büyük bir savaş tazminatı ödemeye mahkum edilmiş ve Tayvan, Liaotong Yarımadası ve Peskador Adaları Japonya'ya bırakılmıştı.⁴⁴⁹

Yapılan antlaşma ile Liaotong Yarımadasının Japonya'ya bırakılması, Rusya'yı oldukça rahatsız etmişti. Çünkü Japonya'nın burada bulunması Rusya'nın güneye inmesinde oldukça kuvvetli bir engel olabileceği gibi, kendisinin göz koyduğu Mançurya'yı da ele geçirebilirdi. Bunun üzerine Rusya, Almanya, İngiltere ve Fransa'ya başvurarak Japonya'nın Liaotong Yarımadasından çıkarılması için ortak teşebbüste bulunmayı teklif etti. Fransa 1894 İttifakı'nı da göz önüne alarak Rusya'nın yanında yer aldı. Almanya, Rusya'nın Avrupa'daki durumunu zayıflatacağını hesaba katarak Rusya'nın bu isteğini kabul ettiğini belirtmekteydi. İngiltere ise diğer devletlerin baskılarına karşı koymayıp Liaotong'dan vazgeçmesini tavsiye etmekle birlikte, kendisi Shimonoseki Antlaşmasına hiç itiraz etmedi. Zira İngiltere, Rusya'ya karşı Uzakdoğu'da güçlü bir Japonya ile denge oluşturabilirdi.⁴⁵⁰ Bu üçlü müdahale karşısında çaresiz kalan Japonya, Liaotong Yarımadası'nı Çin'e iade etmek zorunda kalmıştı.⁴⁵¹

Japonya'nın savaştan zaferle ayrılması İngiltere'nin Asya siyasetinde Japonya'yı kendisine müttefik olarak seçmesine neden olmuştur. Böylece başta Hindistan olmak üzere Asya kıtasında çıkarlarını Rusya'ya karşı korumaya çalışan İngiltere, müttefik olarak Japonya'ya yakınlaşmaya başlamıştı. Bu durum İngiltere'nin Rusya'ya karşı Osmanlıya olan ihtiyacını gün geçtikçe azaltmıştı. 1902 yılında imzalan Japon-Anglo ittifakıyla iki devlet arasındaki iş birliği gün yüzüne çıkmıştır.⁴⁵²

3.4. Rus-Japon Savaşı

Rusya 1891 yılında Trans-Sibirya demiryolunu inşa etmeye başlamıştı. 1896 yılında Çin ile anlaşan Rusya Trans-Sibirya demiryolunu Mançurya'ya kadar uzatma hakkını elde etmişti. Çin Hükümeti demiryolu inşasını Rus-Çin ortaklığında kurulacak bir bankaya vermişti. Banka da demiryolu inşasını *Çin Doğu Demiryolu Şirketi*'ne vermişti. Ayrıca şirket demiryolu güzergâhı boyunca maden işletme, üretim, ticaret gibi imtiyazların yanında önemli idari ayrıcalıklara da sahip olacaktı.⁴⁵³ Japonya'nın Çin savaşından sonra

⁴⁴⁹Beşikci, a.g.m., s. 62.

⁴⁵⁰Armaoğlu, a.g.e., s. 742-743.

⁴⁵¹Eberhard, En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi, s. 214.

⁴⁵²Beşikçi, a.g.m., s. 62-63.

⁴⁵³Ali Merthan Dündar, **Panislamizm'den Büyük Asyacılığa**, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011, s. 142.

Shimonoseki antlaşması ile elde ettiği, fakat daha sonrasında üçlü müdahale ile Çin'e iade etmek zorunda kaldığı Liaotong yarımadası ve Port Arthur limanının, 1898 yılında Rus hükümeti tarafından geçici olarak işgal edilmesi Japonları oldukça endişelendirmişti. 1900 yılında Çin'de, dinsel bir nitelikte başlayıp daha sonra ülkedeki yabancı düşmanlığına dönüşen Boxer Ayaklanması patlak verdi. İsyanın ülkedeki yabancılara yönelmesi, Rusları ve ülkede bulunan diğer Avrupalı devletleri harekete geçirmiş ve gönderilen askeri birliklerle isyan bastırılmış ve Çin hükümeti ağır şartlar altında bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştı. Bunun sonucu olarak Mançurya, Liaotong Yarımadası ve Port Arthur Rus hâkimiyetine girmişti.⁴⁵⁴ Rusya'nın özellikle Mançurya'da olmasını kendi güvenliğine tehdit olarak algılayan Japonya, Rusya'nın Mançurya'dan askerlerini geri çekmesini istedi. Ancak Rusya'nın işi sürüncemede bırakması ve Mançurya'yı boşaltmak istememesi iki ülke arasındaki gerilimi arttırmıştı. Port Arthur'daki Japon Elçisi, Rus donanmasının mevzilenişini hükümete bildirdikten sonra Japonya'ya dönmüştü. Bunun ardından Japonya'nın Port Arthur'daki Rus donanmasına saldırmasıyla savaş başlamış oldu.⁴⁵⁵

Savaşın başlaması üzerine, İngiliz gazeteleri, İngiltere'nin bu savaşta tarafız kalacağına dair beyannamenin kral tarafından imzalandığını yazmaktaydı. Fransa, hükümet üyeleri arasında görüş ayrılığı olmasından dolayı ileri bir tarihte açıklama yapacağını duyurmuştu. Almanya, savaşta tamamen tarafsız kalacağını bildirmişti. Avusturya-Macaristan, İtalya, İsveç ve Norveç de tarafsız kalacaklarını ifade etmişti.⁴⁵⁶

Rusya ile Japonya arasında gerçekleşen muharebelerde Rusya'nın peş peşe aldığı mağlubiyetler neticesinde Amerika'nın arabuluculuk yapmasıyla 5 Eylül 1905'te *Porstmouth Antlaşması* imzalandı. Antlaşma ile Japonya Kore'de hareket serbestisi kazanmış, Rusya, Sakhalin adasının güney yarısını Japonya'ya terk etmiş ve Liaotong Yarımadası ile Mançurya'daki sahip olduğu bütün hak ve imtiyazları Japonya'ya devr etmişti.⁴⁵⁷

Osmanlı Devleti, bu savaşta her iki ülkeye karşı bir denge politikası izlemiştir. Vladivostok'daki Rus donanmasının Japonya tarafından tahrip edilmesi üzerine Rusya,

⁴⁵⁴Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 5. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 2010, s. 369-370.

⁴⁵⁵Armaoğlu, a.g.e., s. 758-759.

⁴⁵⁶Şahin, a.g.e., s. 127-128.

⁴⁵⁷Armaoğlu, a.g.e., s. 760.

Karadeniz filosunu boğazlardan geçirerek savaş bölgesine sevk etmek istemişti.⁴⁵⁸ Ancak İngiltere, 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'na dayanarak buna müsaade etmeyeceğini Osmanlı ve Rusya hükümetlerine bildirmişti. Ayrıca 1891 yılında Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan antlaşma gereğince de silah ve cephane taşıyan savaş gemilerinin boğazlardan geçişi yasaklanmıştı.⁴⁵⁹ Ancak Rusya, donanmadaki savaş gemilerinin silah teçhizatını sökerek ve ticari bayrak takarak Boğazlardan geçirmişti. Atina'ya gelindiğinde gemiler tekrar silahlandırılmışlardı.⁴⁶⁰

Sultan Abdülhamid savaş boyunca uyguladığı tarafsızlık politikası gereği İstanbul'da çıkmakta olan gazetelere savaş hakkında sansür yasağı koymuştur. Japonların zaferleri hakkındaki haberler Müslüman ahali arasında sonsuz bir sevinç uyandırmıştı; fakat basına konulan şiddetli sansür nedeniyle ve Rusya'nın tepkisini çekmemek için bu husus, İstanbul gazetelerinde pek belli edilmemekteydi. İstanbul basınının sansüre bulduğu çözüm ise haberleri yurtdışındaki gazete ve ajanslara dayandırmak olmuştu.⁴⁶¹

Osmanlı Devleti, orduyu ıslah etmek için Türk hizmetinde bulunmuş olan Alman General Von der Goltz'un tavsiyesiyle, Miralay Pertev Bey'i (Demirhan) Osmanlı ataşemiliteri ve askeri murahhası olarak Rus-Japon harbini izlemek üzere Mançurya'ya göndermişti. O, burada bir yıl kadar III. Japon ordusunda bulunmuş, Port-Arthur muhasarası ve Mukden muharebelerinde yer almıştı. Osmanlı Devleti bu savaşta Mançurya'daki Rus ordusuna da Japon ordusuna gönderdiği gibi bir gözlemci subay göndermek istemişti. Fakat Rus hükümetinden herhangi bir cevap alamamıştı.⁴⁶²

Osmanlı Devleti'nin savaşa bir gözlemci göndermesi Japonya'yı oldukça memnun etmiştir. Karşılıklı alınan raporların dışında, Sultan ve Mikado birbirlerine Pertev Bey aracılığıyla selam bile yollamışlardı. Pertev Bey savaş sırasında yaralanacak kadar çatışmaları yakından takip etmiştir. Japon İmparatoru'nun takdirini kazanan Pertev Bey, Japonya'dayken de döndükten sonra da madalyalarla ödüllendirilmişti. Pertev Bey Japonya'nın galibiyetinden sonra Türk-Japon-Rus ilişkileri konusunda da faaliyetlerde

⁴⁵⁸Lee, a.g.e., s. 220.

⁴⁵⁹Hasip Saygılı, **1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, 2012, s. 59.

⁴⁶⁰Kuşçuluo, a.g.t., s. 78-79.

⁴⁶¹Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1990, s. 133.

⁴⁶²Şahin, a.g.e., s. 133-134.

bulunmuş, o dönem Japonya’da Osmanlı temsilciliği bulunmadığından bir nevi elçi görevini ifa etmişti.⁴⁶³

Pertev Demirhan, Japonya’da bulunduğu süre içinde gözlemlerini kaleme aldığı rapor-hatıra tarzındaki *Rus-Japon Harbinde Alınan Maddi ve Manevi Dersler*⁴⁶⁴ adlı eserinde maddi derslerle ilgili genel olarak askeri konularda bilgi vermektedir. Anlatılan ve dikkat çekilen konular ana hatlarıyla; Japon istihkâm askerlerinin becerikliliği, cesareti ve fedakarlığı, cephelerde toprak rengi kum torbalarının kullanılmasının önemi, dönemin teknolojik aletlerinin önemi, siper dürbünü, telefon gibi teknolojik aletlerin Japonlar tarafından sıkça kullanıldığı, Japon askerlerinin eğitim seviyesinin yüksekliği ve hemen herkesin okuma yazma bildiği, lojistiğin önemi, Japonların savaş bölgesini demiryolları ile donatarak asker ve malzemeleri başarıyla cepheye nakletmeleri, Japon asker ve subaylarının kıyafetlerinin haki renkli olduğu, Rusların, özellikle subaylarının çok renkli ve şık giyindiği, bu sebeple Japonların genel saldırılarda ilk olarak Rus subayları öldürdüğü, istihkâmcılığın önemi, Japonların düşman mevzilerini alttan lağımlar kazarak havaya uçurdıkları, Japon sıhhiye sisteminin Alman sistemi ile aynı olduğu, Japonların büyük saldırılardan önce muhakkak sıcak suyla yıkanarak temiz çamaşırlar giymeleri, Japon erlerinin başlarında subay olmasa da tek başlarına karar vererek risk alabildikleri ve bu şekilde daha başarılı oldukları şeklindeki konulardır.⁴⁶⁵

Pertev Bey, eserinin manevi derslerle ilgili olan kısmında savaşın kazanılmasında dinin önemli bir yer tuttuğunu şu sözlerle ifade etmekteydi:

Din-i İslam’da (cihad)dan ibaret olan gaza ve şahadetin efrad-ı askeriye üzerinde ne mühim bir müessir-i manevi olduklarını biliyoruz; tıpkı bunun gibi Japonlar üzerinde de (Konfüçyüs)ün kavaid-i ahlakiyesi fevkalade ehemmiyetli bir tesir-i manevi icra ediyordu.⁴⁶⁶

Savaşın kazanılmasında Japonların sahip olduğu maneviyatın oldukça etkili olduğunu belirten Pertev Bey, eserinin manevi derslerle ilgili kısmında Japonların savaşı kazanmak için nasıl fedakârlık gösterdiklerinden bahsetmekteydi. Japon komutanların

⁴⁶³Ali Merthan Dündar, “Pertev Demirhan ve Rus-Japon Harbinde Alınan Maddi ve Manevi Dersler Adlı Eser Üzerine”, Selçuk Esenbel ve Erdal Küçükyağcı (Ed.), *Türkiye’de Japonya Çalışmaları Konferansı I*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2012, s. 307-308.

⁴⁶⁴Bu eser Ali Merthan Dündar tarafından sadeleştirilerek Latin harflerine aktarılmıştır. S. Pertev Demirhan, *Rus Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Başarılarının Sebepleri*, (Haz. Ali Merthan Dündar), İstanbul: Gece Kitaplığı, 2016.

⁴⁶⁵Dündar, “Pertev Demirhan ve Rus-Japon Harbinde Alınan Maddi ve Manevi Dersler Adlı Eser Üzerine”, s. 310.

⁴⁶⁶Pertev Demirhan, *Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyeti*, İstanbul: Kanaat Kütüphane ve Matbaası, 1329, .s. 81.

fedakârlıkları, askerlerin görevlerini büyük bir huşu ile yerine getirmeye çalışmaları, maneviyat üstünlüğü Japon süvarilerin kısa kılıçları ve küçük atlarına rağmen, iri atlı ve uzun kılıçlı Rus-Kazakları her seferinde püskürtmeleri, milli terbiyenin önemi ve vatan sevgisinin aşılması, Japonların yüksek ahlâka sahip olmaları, Buşido ruhunun önemi, vazife duygusunun, sorumluluklara ölümüne bağlılık, Japonların ferdi şan ve şeref peşinde olmamaları, komutanlar arasında dostluğun ve samimiyetin bulunması, muharibin birinci vazifesinin hükümdar ve vatan için fedakarlık hissine sahip olması, muharibin her fazilette ileri gitmiş olmasının gerektiği, kahramanlık, doğru sözlü, doğru özlü olmak ve alçak gönüllük gibi önemli konulara dikkat çekmekteydi.⁴⁶⁷

Japonların savaştan zaferle ayrılması Türk halkı arasında sevinçle karşılanmıştır. Japon galibiyetinden sonra Türkler doğan çocuklarına ünlü Japon askeri liderlerinin isimlerini koymaya başlamıştır. Bu isimlerden en revaçta olanın Togo ve Nogi isimleri idi. Halide Edip, hatıralarında, Rus-Japon harbi sırasında doğan ikinci erkek çocuğunun da diğer erkek çocukları gibi Togo ismiyle çağrıldığından bahsetmektedir. Halk Rusların, Japonlara karşı almış olduğu bu mağlubiyetin 93 Harbi'nin intikamı olarak görmüştür.⁴⁶⁸

Japonların elde ettiği bu zafer, İslam dünyasında da büyük bir yankı uyandırmıştır. Müslümanlar Şarklı bir devletin Garplı bir devleti yenebileceğini görmüş, hatta Japonların Müslüman olabileceğini bile düşünmeye başlamıştır. Kahvehanelerde ya da kadınların bir araya geldiklerinde konuştukları konuların başında, Japon İmparatorunun gizli olarak çoktan beri Müslüman olduğu rivayetleri geliyordu. Dönemin aydın Müslümanları da Japonların Batı adetlerini almadan teknikte ilerlemelerini ve Rusya'yı yenmelerini hem kendi görüşlerine bir delil addediyorlardı, hem de Japonya'yı taklit edilecek bir örnek gibi görüyorlardı.⁴⁶⁹

Japonya'nın yalnızca Batı'nın tekniğini alarak çağdaşlaşmayı başarması ve onun sayesinde de 1904-1905 savaşında Rusya'yı yenmesi Makedonya'da ortaya çıkan yeni bir toplumsal grup olan İttihat ve Terakki'de de tesir uyandırmıştır. İslahatı devleti kurtaracak ve onu çağdaş devletler seviyesine çıkaracak bir araç olarak gören bu yapılanma,

⁴⁶⁷Dündar, "Pertev Demirhan ve Rus-Japon Harbinde Alınan Maddi ve Manevi Dersler Adlı Eser Üzerine", s. 311.

⁴⁶⁸Şayan Ulusan Şahin, "Rus-Japon Harbi (1904-1905)'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tesirleri", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2, 1999, s. 273.

⁴⁶⁹Şahin, "Rus-Japon Harbi (1904-1905)'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Tesirleri", s. 274.

çağdaşlaşma konusunda yardım almak için Avrupalı uzmanlar yerine, Japon uzmanlardan yararlanmayı düşünmüşlerdir.⁴⁷⁰

1904-1905 Rus-Japon harbindeki Rus mağlubiyeti karşısında II. Abdülhamid'in görüş ve güvenini değiştirdiği görülmektedir. Bu yenilgi Rusya'nın zannedildiği kadar güçlü olmadığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla Rusya'ya "dayanma" siyasetinin takip edilemeyeceği de anlaşılmıştır. Boğazlar ve Türkiye üzerindeki Rus tehlikesinin de hiç olmazsa bir müddet tavsayacağı muhakkaktır. Sultan ve Babıâli ricali de bu bakımdan rahat bir nefes ala imkânına kavuşmuştur.⁴⁷¹

3.5. Japonya'da Dini Arayışlar

Japon ahalisi gerek Batı medeniyeti hakkındaki yeni düşüncelerini geliştirmek ve gerekse adet ve ahlakları için yeni bir din aramaktaydılar. Japonya'nın geleneksel inanç sistemini oluşturan Şintoizm, Budizm ve Konfüçyanizm ilerleme taraftarı olanlarca terk edilmişti. Zira bu inanç sistemleri Batı medeniyetine tamamıyla muhalif bir tutum sergilemekteydi. Diğer taraftan da Batı medeniyetin dini anlamda inanç sistemini oluşturan Hristiyanlığın Tokyo'da resmi din olarak kabul edilmesi gündeme gelmiş ise de Hristiyanlık adetlerinin Japonların yaşayış tarzlarına tamamen uzak olduğu ve böyle zeki bir milletin Hristiyanlığı kabul etmeyeceği gibi İslam'a karşı da samimi bir tutum sergiledikleri görülmekteydi.⁴⁷²

Böylece Osmanlı aydın ve bazı bürokratları Avrupa'ya karşı Japonya'yı düşünmeye başlamışlar ve bu ülkeye sempati ile bakmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak bazı Osmanlı aydınları Japonya'da İslam'ın yayılma imkânlarını araştırmaya koyulmuşlardır. Bunlardan biri de Japonya'da düzenlenen din kongresidir.

3.5.1. Din Kongresi

Japonya'da düzenlenecek olan din kongresi ile ilgili olarak *Deutsch Orient Correspondenz* isimli bir Alman gazetesinden iktibas olarak bir makaleyi yayınlayan *Ahenk* gazetesi şu haberi vermektedir:

Haziran-ı efrencinin birinci günü komisyonun şimdiye kadar cem' edebildiği vesaike tetkik etmek ve Japonya için gayet mühim olan bu meseleyi bir netice-yi katiyyeye iktiran

⁴⁷⁰Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 10. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2016, s. 49-50.

⁴⁷¹Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 133.

⁴⁷²BOA, HR.SYS., 72/65, 4 S 1311/17 Ağustos 1893.

ettirmek için bir kongre teşkil edecektir. Bu sebepten dolayı birçok misyonerlerle edyan-ı saire-i muhtelifle uleması kendi ahkam-ı diniyelerini tevzih ve teşrih etmek üzere Japonya'ya gitmekte oldukları gibi iş bu mübahesat-ı diniyyede hazır bulunmak üzere birçok ulema-yı din-i İslam dahi Japonya'ya müteveccihen yola çıkmış ve bazıları da vasıl olmuşlardır. Cava Müftüsü Seyyid Osman Efendi dahi din-i Mübin-i Ahmedi hakkında bir eser kaleme almış olup bu eserin İngilizce sûret-i tercümesi din kongresine takdim olunacaktır. Çin'deki milyonlarca ahaliyi Müslime dahi Japonların din-i Mübin-i İslam'ı kabul etmelerini pek ziyade iltizam eylemekte ve bunun için vuku' bulan icraatı terviç yollu teşebbüsatta bulunmaktadırlar.⁴⁷³

Böyle bir kongrenin toplanış amacı olarak farklı görüş dile getirilmektedir. Bunlardan birisi, Japon hükümetinin, Batı ile yüzleşmek için bir Japon-İslam diyalog enstitüsü kurulması ve Japonya'ya Müslümanların gelmesi teşvik etmek istemesidir. Bir diğeri; Japonya'nın nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Asya ülkeleri üzerinde kontrol sağlamak amacıyla Büyük Asyacılık politikasını benimsediğinden beri yayılcılık amaçlarıdır. Başka bir deyişle Japonya'nın kapılarını yabancılara açtıktan sonra Japonya'yı işgal eden Hristiyan misyonerlerin etkilerini dengelemektir.⁴⁷⁴ Bu kongrenin Japonya'da İslam aleyhine bir kamuoyu oluşturulmak için misyonerler tarafından düzenlemeye çalışıldığı da iddia edilmektedir. Ayrıca İslam'ın Japonya'ya girmemesi için hükümet nezdinde bir kanun dahi çıkartmaya çalıştıkları belirtilmektedir.⁴⁷⁵

Toplanacak olan bu kongre hakkında *İkdam* gazetesinde; Haziran 1906'da Japonya'da toplanacak din kongresi için Protestan ve Katolik birçok Hristiyan misyonerlerin Japonya hareket etmekte olduğunu, aynı zamanda birçok İslam memleketinden din âlimlerinin kongreye katılmak için Japonya'ya gittiğini yönünde haberler çıkmaktaydı. Japonya'ya giden Müslüman âlimlerden biri Yeni Zelandalı ve dört-beş büyük şirketin meclis-i idare reisi iken beş-altı sene önce New Castle'de ihtida etmiş ve Abdurrahman ismini almış olan Sir A.B. Tomson'dur. Abdurrahman Tomson, aynı zamanda Cava Müftüsü Seyyid Osman Alevi ve ile diğer ulema delegeleri tarafından hazırlanmış olan ve kongreye sunulacak İslam hakkındaki tebliğlere tercümanlık yapacaktı.⁴⁷⁶

Bu arada Kırım Bahçesaray'da yayınlanmakta olan *Tercüman* gazetesi de şöyle bir haber yayınlanmaktaydı:

⁴⁷³Şahin, a.g.e., s. 196.

⁴⁷⁴Salih Mahdi al-Samurrai, **The Message Of Islam in Japan – Its History & Development**, Tokyo: Islamic Centre of Japan Publications, 1999, s. 8.

⁴⁷⁵Ziya Şakir, a.g.e., s. 130.; Abdürreşid İbrahim, *Alem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 322-323.

⁴⁷⁶Lee, a.g.e., s. 225.

Tokyo Nisan 3, Çe Çu Ban gazetesi idaresi: Gazete-yi mezkure sermuharriri, din konferansı üçüncü katibi Samuraki tarafından bir mektup. Tercüman vasıtasıyla din konferansına ulema davet ediyor. Fakat o kongreye gelecek alim İsmail Mirzanın rızasına muvaffak bir adam olacaktı..!ilaahir...⁴⁷⁷

Japonya’da düzenlenmesi düşünülen bu kongrenin gazete sütunlarında oldukça yer etmesi ile Sultan Abdülhamid de meseleyi yakından takip etmeye başlamıştır. Ziya Şakir, Sultan Abdülhamid kendisinden istenilen kitaplarla kıymetli bir Kur’an-ı Kerim de ekleyerek devrin yüksek ulemasından olan Kastamonulu Mustafa Efendi ile Japonya’ya gönderdiğini belirtmekteydi.⁴⁷⁸

Din kongresi konusunda çıkan haberler Hariciye Nezaretini de harekete geçirmiştir. Hariciye Nezareti, Beyrut’ta yayınlanmakta olan *Semeratü’l Fünun* ve *el-İkbal* gazetelerinde Japonya’nın başkenti Tokyo’da düzenlenecek olan tetkik-i edyankongresine Japonya tarafından yapılan davet üzerine, Padişahın emri ile Ahmed Mithat, Manastırlı İsmail Hakkı ve Mahmud Esad Efendilerin kongreye katılmak üzere Japonya’ya gittiğini ve Japon İmparatoru Mikado tarafından Padişah’a bir teşekkür telgrafnamesi gönderildiği yönündeki resmiyeti gerçekleşmemiş haberlerin bundan böyle yayınlanmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını istenmişti.⁴⁷⁹

Avrupa basınında Japonya’da toplanacak olan din kongresine İstanbul ulemasından bazı kimselerin katılacağı yönünde çıkan haberlere ilişkin olarak Rus-Japon Harbi için görevli olarak Japonya’da bulunan Mirliva Pertev Bey de, abonesi olduğu *Japan Times* gazetesinde konuya ilişkin herhangi bir haberin var olmadığını belirtmekteydi.⁴⁸⁰

Tokyo’da davetiyelerinin düzenlendiği bu konferansa tek bir Müslüman’ın katıldığı ispat edilememiştir. Yalnızca bir söylentiden ibaret olan AbdulrahmanThompson ve Cava Müftüsü’nün, bunların haricinde Hindistan’dan Husayn Abdul Mun’im’in, Britanya ve İrlandalı İslam alimi Abdullah Quilliam’in de konferansa katıldığı iddia edilmektedir.⁴⁸¹

Bu kongre İttihatçı aydınlar arasında dahi yankı uyandırmıştır. Jön Türkler’in Batıcı kanadı başta Abdullah Cevdet olmak üzere Japon İmparatorunu “Halife” olarak

⁴⁷⁷Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 323.

⁴⁷⁸Ziya Şakir, a.g.e., s. 132.

⁴⁷⁹BOA, DH.MKT, 1099/5, 19 Ca 1324/11 Temmuz 1906.

⁴⁸⁰BOA, Y..PRK.ASK., 240/5, 23 R 1324/16 Haziran 1906.

⁴⁸¹al-Samurrai, a.g.e., s. 9.

önermekteydi.⁴⁸² Bu görüş Mısır’da çıkan *El-Müeyyed* gazetesi tarafından da dile getirilmekteydi.⁴⁸³

Japonya’da düzenlen bu kongre resmi değildi ve vereceği kararlarla hükümetin hemen harekete geçmeyeceği de belliydi. Ancak üyelerinin Japonya’nın önde gelenlerinden oluştuğu düşünülürse, onların aldıkları kararın, gelecekte uygulanacak olan bir harekette etkili olacağı da inkâr edilemezdi.⁴⁸⁴

Japonya’da meydana gelen bu gelişmeleri yakından takip eden Avrupalılar, Japonya’da İslam lehine bir havanın oluştuğunun farkına vararak harekete geçmişlerdi. “Muhammed” adında bir kitabı Japonca olarak beş milyon adet bastırıp köylere varıncaya kadar ücretsiz olarak dağıtmışlardı.⁴⁸⁵ Misyonerler, bu kongreye İslam âlimi gibi görünen kendi adamlarını da iştirak ettirerek, İslam hakkında Japonya’da kötü bir intiba oluşturmaya çalışmaktaydılar. Zira bu adamlar kaba, cahil görünümlü ve bilgisiz kimselerden oluşacaktı.⁴⁸⁶

Bu kongrenin Avrupalılar tarafından beklenmedik bir tepkiyle karşılanması üzerine bazı Japon aydınları kongreye eleştiride bulunmuşlardır. Japonya’nın *Nichi Nichi Shimbun* gazetesinin 17 Haziran 1906 tarihli nüshasında çıkan bir makalede; şayet Japonya İslam dinini devlet dini olarak kabul edip, bütün Asya’daki Müslümanların lideri konumuna geçerse bu durum “Yeni Sarı Tehlike” olarak adlandırılacağını ifade ederek kaygılarını dile getirmişlerdi.⁴⁸⁷

Japonya’da böyle bir kongrenin düzenlenip düzenlenmediği tartışmalı olmakla birlikte Japon hükümetinin bu kongreye destek verip vermediği konusunda da kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte özellikle Rus-Japon savaşının ardından Rusya’nın ve Batılı emperyalist güçlerin hakimiyeti altında olan Müslümanlar başta olmak üzere İslam âleminde bir Japon sempatisi oluşmuştur. Buna karşılık Japonya da İslam dünyası ile yakın ilişkiler kurma çabası içinde olmuştur.

⁴⁸²Ahmet Uçar, “Japonların İslam Dünyasındaki Yayılmacı Siyaseti ve Abdürreşid İbrahim”, **Toplumsal Tarih**, 20, 1995, s. 15.

⁴⁸³Şahin, a.g.e., s. 199.

⁴⁸⁴Şahin, a.g.e., s. 200.

⁴⁸⁵Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 324.

⁴⁸⁶Ziya Şakir, a.g.e., s. 132.

⁴⁸⁷Şahin, a.g.e., s. 201-202.

3.5.2. Japonya’da Müslümanlığın Yayılma Olanakları

Japonların İslam’ı kendi adet ve ahlaklarına göre Hıristiyanlıktan daha yakın görmekteydiler. Zira İslamiyet ahlakça Japonların yaşayış biçimlerine oldukça uygun olup, İslam’ın Asya halkları arasında oldukça yaygın olması sebebiyle Japonlar arasında da gayret gösterilmesi takdirde yayılmaması için hiçbir sebebin olmayacağı düşünülmektedir.⁴⁸⁸

Rus-Japon harbinde gözlemci sıfatı ile Japonya’da bulunan Mirliya Pertev Bey de Japonların İslam dinini Ortodoks, Katolik ve Protestan gibi Hıristiyan mezheplerine tercih edeceklerini düşünmektedir. Ayrıca sarhoşluk veren içecekler gibi pek çok hususta Japonların adet ve geleneklerini İslam dinine uygun bir şekilde yaşadıklarını, Japonların sahip oldukları ahlak kurallarının İslam’da harfiyen var olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁹

Pertev Bey, Japonlara İslam dinini öğretmek, onları İslam dinine kazandırmak ve İslam’ı diğer dinlere karşı muhafaza edebilmek için Japonya’ya gidecek ulemanın yalnızca İslam dinine değil aynı zamanda diğer dinlere de oldukça vakıf olması, en çok kullanılan Avrupa lisanlardan, örnek verecek olursak Fransızca ve İngilizce, birini isteğini ifade edecek şekilde bilmesi gerektiği ya da hiç olmazsa bu dillerden birine oldukça vakıf olan bir tercümana sahip olması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁹⁰

Japonlar milli ahlaklarına oldukça önem veren bir millettir. Kendileri için iftihar kaynağı olan milli ahlaklarını muhafaza konusunda oldukça duyarlı olan Japonlar, milli ahlaklarını korumak için her türlü fedakarlığı göze almaktadırlar. Hıristiyanlığın Japonya’da yayılmaya başlamasıyla milli ahlakları bozulmaya başlamış, sefahat yaygınlaştıkça da toplumun iktisadi düzeninin bozulacağı endişesine kapılan Japonlar, bu durumun önüne geçebilmede İslamiyet’in oldukça önemli bir rol oynayacağı kanısına sahip olmaya başlamıştır. Dine bağlanmadıkça ahlakı muhafaza etmenin mümkün olmayacağını da belirten Abdürreşid İbrahim, bu vazifeyi Buda dinin yerine getiremediğini ve bu yüzden de İslam ulemasının bir an evvel harekete geçerek Japonya’da İslamiyet’in yayılması için faaliyetlerinde bulunması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁹¹

⁴⁸⁸BOA, Y.A.HUS., 280/65, 10 Ra 1311/21 Eylül 1893.

⁴⁸⁹BOA, Y..PRK.ASK., 240/5, 23 R 1324/16 Haziran 1906.

⁴⁹⁰BOA, Y..PRK.ASK., 240/5, 23 R 1324/16 Haziran 1906.

⁴⁹¹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 471.

Tearüf-i Müslimin'de çıkan bir makalede de Japonya'da İslam'ı yayılması için üç yol gösterilmektedir. Bunlardan biri, Japonya'nın önde gelen isimlerinden bazılarının dikkatini çekerek onlara İslam'ı anlatmaktadır. Diğer bir yol, Japonya'da öğrenci yetiştirmektir ki öğrencilerin özellikle akıllı ve uyanık çocuklar arasından seçilmesinin çok daha faydalı olacağı görüşüdür. Üçüncüsü ise, Japonya'da İslam yayabilmek için lazım olan paranın tedarik edilmesidir. Bu üç yoldan özellikle yüksek zümreden insanların dikkatini İslam üzerine çekmek ve gerekli olan parayı tedarik etmek hayata geçirilebilecek hususlar olarak görülmektedir. Zira eğitim konusunda Osmanlı'nın mukaddes toprakları olan Mekke-i Mükerrerme'de durum oldukça vahim iken, yabancı ve bilenmedik topraklarda bu tür faaliyetlere girişme bir hayal olarak görülmektedir.⁴⁹²

Oldukça materyalist bir anlayışa sahip olan Japonlara siyasi bir yol gösterildiği takdirde İslamiyet'in Japonya'da yayılabileceği düşünülmektedir. Zira Japonya'nın İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte, Çin boyunduruğu altında yaşayan 100 milyon Müslüman, Felemenklerin zulmü altında yaşayan 20 milyon Müslüman, Rusya hakimiyeti altındaki 30 Milyon Müslüman'ı, Hindistan'da yaşayan Müslümanları, Asya'nın güneyinde yer alan Singapur ve Cevher hükümetlerinin de dahil olduğu 7 İslam emirliği kılıç kullanmadan fethedilmiş olacaktır. Aynı zamanda buralar Japon malları için önemli bir pazar da olacaktır.⁴⁹³ Pertev Bey de Japonya'da İslamiyet'in yayılması ile Asya kıtasında Müslümanların nüfuzunun artacağını ve böylece siyaset noktasında da önemli kazanımlar elde edileceğini belirtmektedir.⁴⁹⁴

Belirtilmesi gereken bir hususta Japonların Kur'an kaidelerini ilk defa olarak Şafi mezhebine tabi ulemadan değil de Hanefi mezhebine tabi ulemadan öğrenmesinin bir dezavantaj olarak görülmesidir. Çünkü Kahire merkezli el-Ezher Medresesinin temsilcisi olan ulemanın terakki yanlısı olarak görülmesi, bunun aksine İstanbul merkezli Hanefi ulemasının ise terakkiye meyilli olmadıkları görüşü olumsuz bir etki olarak görülmektedir.⁴⁹⁵

⁴⁹²Mehmed Murad Remzi, "Asya Gi Kay Cemiyeti Riyaseti Tarafından Gönderilen Mektup Münasebetiyle: Arz-ı Mukaddesde Maarif", *Tearüf-i Müslimin*, 1 (23), (11 Teşrinisani 1326), s. 325-327.

⁴⁹³Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 472.

⁴⁹⁴BOA, Y..PRK.ASK., 240/5, 23 R 1324/16 Haziran 1906.

⁴⁹⁵BOA, Y.A.HUS., 280/65, 10 Ra 1311/21 Eylül 1893.

3.6. Abdürreşid İbrahim'e Göre Japonlar ve Din

Abdürreşid İbrahim, Japonya'ya yaptığı ziyarette Japonların inanç yapısını anlamaya çalışmıştır. Yaptığı gözlemler neticesinde Japonları inanç noktasında dört kısma ayırmıştır.

Birincisi; asker, ümera ve zabıtlar ki, bunların din ve itikatları İmparator Mikdao'ya olup, milletine hizmet etmektir. İkincisi, ulemâ ve ayan-ı belde olup, bunlar arasında dine ihtiyaç olduğunu düşünenler olmakla birlikte, Buda mezhebinin çığırından çıktığını ve putperestlikten bir fayda gelmeyeceğine inananlardır. Üçüncüsü, Buda mezhebini ıslah ederek eski haline döndürmeye çalışanlardan oluşmaktadır. Bunlar fikirlerini kabul ettirmek için cemiyet kurup çalışmaktadır. Dördüncü grup fakirler olup, nerde ekmek bulursa itikadı oradan olanlardan oluşmaktadır. Bunlar icap ettiğinde Katolik, Protestan, Ortodoks mezhebine girip çıkmaktadır.⁴⁹⁶

Umumiyetle Japonlarda dine rağbet yoktur, Japonlarda din meselesi ikinci derecede bir mesele olup, herkes kendi vicdanına havale olunmuştur. Hürriyet ve vicdan Japonlarda tam manasıyla caridir. Fakat Japonlarda hayat-ı siyasiye ve iktisadiye pek ehemmiyetli olup, adeta her Japon hayat-ı siyasiye ile alakadar bulunur, Japonya'nın hayat-ı siyasiyesini düşünmez bir Japon bile tasvir olunamaz, hamal, arabacı... En aşağı tabakada olanlara varıncaya kadar her Japon, Japonya'nın istikbalini, siyasi ve iktisadi noktadan düşünür, hem gayet uzun düşünür.⁴⁹⁷

Abdürreşid İbrahim, Kont Okuma ile yaptığı görüşmede birtakım siyasi konular hakkında soru sorduktan sonra:

Japon milleti din meselesinde ne fikre maliktir? Asıl Buda mezhebini muhafaza etmek Japonların menfaatine daha ziyade münasip olur mu? Yahut teccid-i diyanet etmek fikrinde olanlarda var mı? diye sorular yönelmiştir. Kont Okuma'da Japonların din konusundaki hissiyatlarını şu şekilde açıklamıştır: “ Bizim Japonlar din meselesine o kadar büyük bir ehemmiyet vermezler. Japonların mezhepleri gayet mukaddes ve itikatları gayet metindir. Onlar yalnız bir şey tanır: Japonluk. Bir Japon herhangi mezhebi kabul ederse etsin, onun esas mezhebi yine Japonluktur, o her şeyden ziyade Japonluğunu takdis eder. Rus-Japon muharebesi gösterdi, Ortodoks mezhebini kabul etmiş Japonların kâffesi birinci harekette silah omuzda Japon ordusuna ilhak ettiler. Japonlar, Japonluklarıyla iftihar ederler, dinle değil.⁴⁹⁸

⁴⁹⁶Abdürreşid İbrahim, “Japonya Mektupları: Japonya'da İslamiyet”, **Sırat-ı Müstakim**, 2 (38), (14 Mayıs 1325), s. 183.

⁴⁹⁷Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 325.

⁴⁹⁸Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 203.

Abdürreşid İbrahim, Japonların milli ahlaklarını muhafazaya oldukça düşkün olduklarını ve Hıristiyanlığın istilası ile milli ahlaklarını koruyamayacaklarını, milli ahlakın ancak neseple ayakta kalabileceğini belirtmekteydi.⁴⁹⁹

İlk Japon Müslümanlardan ve Japon Müslümanların liderlerinden olan Ebubekir Morimoto, Japonların dine yaklaşımı şöyle açıklamaktaydı:

... Eğitim ve kültür açısından yüksek standartlara ulaşmış, endüstriyel üretim başarısının zirvesinde, teknik ve ekonomik güç itibarıyla dünyada söz sahibi ve tamamen materyalist bir dünya görüşünün hakim olduğu Japon toplumunda, İslam inancını yayabilmek için; ruhlara hitap ederken bile, somut olmak ihtiyacı doğmaktadır. Zira burada geçerli ölçü maddedir. İslam dediğiniz zaman , “Nedir İslam?” derler, aklına yatacak ve imaj ortaya koymalısınız. Bu da yetmez, zira ifade etmeye çalıştığınız İslam imajını, İslam ülkeleri üzerinde görmek isterler”. İslam, barış dinidir dediğiniz zaman akıllarına gelecek soru; acaba Müslüman fertlere ve toplumlara barış hakim midir? İslam, sosyal adalet dinidir tezini savunursanız, sizin bu konuda aktaracağınız dini hüküm ve delillerden çok, onlar acaba bugün İslam ülkelerinde sosyal adalet tesis edilmiş midir diye merak edecekler ve bunu bizzat görmek isteyeceklerdir. Bu durumda elbette “... Siz de ne çok şey istiyorsunuz.⁵⁰⁰

3.7. Abdürreşid İbrahim’in Dini Yayma Gayretleri

Ertuğrul Faciasından sonra Japonya’ya giden ilk Türk Bombaylı Hacı Mustafa’dır. Babası Hicaz’a gitmiş, oradan da Hindistan’a geçerek Bombaya yerleşmiş olduğundan bu lakabı almıştı. Hacı Mustafa, Hicaz’a giderek Hacı unvanını kazandıktan sonra Singapur’a giderek burada İslam’ı anlatmaya çalışmaktaydı. Ancak cahilliği yüzünden başarısız olmuştu. Hacı Mustafa’dan sonra Mısır ulemasından bir zat daha Japonya’ya gitmişti. Kendisi, Mikado ile görüşerek kendisini İslamiyet’e davet etmek istemişti. Ancak Hacı Mustafa’nın bıraktığı olumsuz etki yüzünden başarılı olamamıştı. Üçüncü olarak da Hint âlimlerinden bir zat giderek aynı işi yapmaya çalışmış ise de başarısız olmuştu.⁵⁰¹

II. Abdülhamid, Çin’de çıkan *Boxer* Ayaklanması üzerine bu ayaklanmada pek çok Müslümanın bulunduğu ve Müslümanların üzerinde Osmanlı Padişahının etkili olacağı düşüncesi sebebiyle Almanya İmparatoru Wilhelm’in teşviki üzerine Enver Paşa başkanlığında bir heyeti Çin Müslümanlarına nasihatte bulunması için Çin’e göndermişti. Ancak heyet Çin’e vardığında Boxer ayaklanması bastırılmış olduğundan Alman temsilcileri heyeti soğuk karşılamıştı. Türk heyeti de bunun üzerine Çin’deki Avrupalı devletlerin temsilcileri ve Çin Müslümanları ile bazı temaslarda bulunmuştur. Heyet

⁴⁹⁹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 203.

⁵⁰⁰Lee-İlhan, a.g.e., s. 73.

⁵⁰¹Ziya Şakir, a.g.e., s. 127-128.

Çin'den ayrıldıktan sonra Japonya'nın Nagasaki şehrine uğramış ve burada 4 gün kalarak bazı temaslarda bulunmuştu.⁵⁰²

Sultan Abdülhamid 1902 yılında iç ve dış problemlere karşı Anadolu dışındaki Müslümanlardan faydalanmak ve onların yardımını almak gayesiyle özellikle gayrimüslim idaresi altında yaşayan Müslümanlarla temasa geçip, onları halifeye bağlamak amacıyla Muhammed Ali adında bir kişiyi Çin'e göndermişti. Muhammed Ali, Çin'de bir imamın evine misafir olmuş ve faaliyetlerini buradan yürütmekteydi. O tarihlerde Çin'de bulunan Fransız elçisi, bu konuda şunları yazmaktaydı:

... O şimdi, İstanbul'dan itibaren Bombay, Singapur, Batavia, Bangkok, Saigon ve Şangay'a uğradıktan sonra gittiği Japonya'dan geliyor... Muhammed Ali'nin Japonya'da Yokohama limanında bir cami inşası için Japon devlet adamları ve Yokohama'daki Müslüman tüccarlarla görüşmeler yapmış olması lazım. Sayıları otuz kadar olan bu tüccarlar, Hintli, Arap ve İranlılardan müteşekkil olup, mezheplerinin farklılığına rağmen "kafirlerin" içinde yalnız kaldıklarından İslam, onları birlik halinde tutmaktadır... Muhammed Ali biraz İngilizce bilmektedir ki, bu lisanı, yaptığı seyahatlerle öğrendiğini söylüyor.⁵⁰³

Buradan anlaşılacağı üzere Japonya'da Yokohama limanına bir cami inşası için Japon devlet adamları ve Müslümanlarla görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelere aracılık yapan kişi, Japon parlamentosu üyelerinden Tanaka adında bir zattır. Bu zat Japonya'nın en büyük ihracat-ithalat müessislerinden birinin sahibiydi. Muhammed Ali, Yokohama'daki cami meselesini halletmek için 12 Haziran 1902 tarihinde Pekin'den ayrılmıştı.⁵⁰⁴

Japonya'da bulunan başka bir isim de Ahmed Fazlı Bey'dir. Türk asıllı olan Ahmed Fazlı Bey, Kahire'de doğmuş ve orada eğitim görmüştü. Askeri okuldan mezun olmuştu. İngilizce, Fransızca ve Arapça'yı oldukça iyi bilmekteydi. Sudan muharebesinde bulunmuş, İngilizlerin yönetiminde yaşamaktansa vatanını terk ederek Japonya'ya gitmiştir. Ahmed Fazlı Bey, Japonya'nın başkenti Tokyo'da ilk umumi mahfillerde İslam dinine ait hitabeti veren kişiydi. Vaseda Üniversitesi'nde içinde Müslüman öğrencilerin de bulunduğu yaklaşık iki bin kişiye İslamiyet hakkında üç saat süren İngilizce bir konferans vermiştir. Konferansta; İslam dinini kimseye zorla teklif etmediklerini, sadece saldıranlara

⁵⁰²Şahin, a.g.e., s. 186.

⁵⁰³Şahin, a.g.e., s.188.

⁵⁰⁴Lee-İlhan, a.g.e., s. 29.

karşı savunmalarının vazifeleri olduğunu belirterek, konuşmasını “Güneşin ışığını ispata hacet yoktur” sözleriyle bitirmişti.⁵⁰⁵

Tokyo’nun Nippori Köyü’nde yaşayan Ahmed Fazlı’yı ziyaret eden Abdürreşid İbrahim, ilk Japon Müslüman kadın ve çocuğun onun eşi ve kızı olduğunu belirtmekteydi.⁵⁰⁶ Ahmed Fazlı, Japonya’yı Arap ve Müslümanlara tanıtmak için 1911 yılında Mısırda yayınlanan SırrTaqaaddum al-Yaban (*The Secret of Japan’s Progress*) adlı bir kitapta da kaleme almıştı.⁵⁰⁷

Basın ve yayım faaliyetlerini kendi ideallerini gerçekleştirirde oldukça başarılı bir şekilde kullanan Abdürreşid İbrahim, Japonlara yaklaşmanın en etkili ve kestirme yolun Japon medyası ile irtibata geçmekte olduğunu bilinci ile Şubat 1909 başlarında Japonya’ya gelir gelmez ilk önce ülke basınına ziyaret ederek kendini tanıtmaya çalışmıştır. Bu maksatla 12 Şubat’ta dönemin önde gelen gazetelerinden *Millet Gazetesi* ve *Havadis Gazetesinin* bürolarını ziyaret etmişti. Gerçekleşen bu ziyaretin ardından da Japon basını Abdürreşid İbrahim’i tanıtmaya başlamıştı. Rusya’da sabık milletvekili, Rusya Müslümanlarının Ruhani İdaresi Reisi, Rusya hükümetinin zulmüne karşı çıkan, cesur gazeteci ve bu sebeple vatanını terk etmek zorunda kalan muhacir ve şimdi dünyayı gezmekte olan seyyah olarak basın yoluyla Japonlara tanıtılmaya çalışılmaktaydı.⁵⁰⁸

Abdürreşid İbrahim *Millet Gazetesi* sahibi Soho Tokutomi gibi etkili gazetecilerin tavsiyeleri ile kısa bir süre içerisinde sabık Başbakan Hirobumi Ito başta olmak üzere önde gelen kontlar, yazarlar, profesörlerle samimi ilişkiler kurmuştu.⁵⁰⁹ Ayrıca Japonya’da bulunduğu süre zarfı içinde Japonca bilmediğinden Nakayama isminde bir Japon kendisine fahri tercümanlık yapmaktaydı. Tercümanlık yapan kişi Rusça’yı oldukça iyi bilmekte olup, Abdürreşid İbrahim’in Rusça söylemlerini Japoncaya tercüme etmekteydi.⁵¹⁰

İslam dünyası bu dönemde çöküş halinde olup, her yerde bağımsızlıklarını kaybetmekte ve Hristiyan milletlerin idaresi altında girmektedir. Batının bu yükselişi ve ilerliyişi karşı Müslüman dünyası hep birlikte hareket ederek direnebilir ve bu ilerlemeyi durdurabilirdi. Bunun yapılabilmesi için İslam dünyasındaki ayrılığa sebep olan tüm

⁵⁰⁵Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 302-303.

⁵⁰⁶Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 208.

⁵⁰⁷al-Samurrai, a.g.e., s. 11.

⁵⁰⁸Komatsu, a.g.m., s. 84-85.

⁵⁰⁹Kamatsu, a.g.m., s. 85.

⁵¹⁰Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 201.

meseleleri ortadan kaldırmak gerekmekteydi. Ancak böyle bir ortamda Müslümanlar birlikte hareket edebilir ve Batı'ya karşı koyabilirdi.⁵¹¹

Osmanlı Sultan'ı II. Abdülhamid'in Batılı Hristiyan devletlerin saldırılarına karşı dünyaya Müslümanlarının dayanışma içinde olması gerektiği yoldan çıkarak uygulamaya koyduğu Panislamizm fikri Japonya'nın da ilgisini çekmiştir. Bu politika Osmanlı yönetimi tarafından Rusya karşı kullanılarak avantaj elde edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu anlamda, yapılan dini propagandanın başka bir deyişle Pan-İslamizm ve etnik propaganda, yani Türk dilli Müslümanlar, Japonya için önemli bir silah olarak görülmeye başlanmıştır.⁵¹²

Japonya'nın Meiji Restorasyonu ile birlikte başlattığı modernleşme hareketleri ile çok kısa bir süre de oldukça hatırı sayılır bir mevkie yükselmesi bütün dünyada olduğu gibi Müslümanların da dikkatini çekmiştir. Abdürreşid İbrahim, özellikle Rus-Japon savaşının ardından Doğu'nun yükselen yıldızı olan Japonya'yı ve Japon milletini bütün Şark milletlerinin rehberi olarak görmeye başlamıştır. Bununla birlikte Şark milletlerinin geleceğinin ancak İttihatla temin olunabileceğini, bunun başlangıcını da olarak Çin ile Japonya'nın birleşmesinin teşkil edeceğini düşünmektedir.

Abdürreşid İbrahim Japonya'da bulunduğu süre içinde bu meseleyi önde gelen Japon devlet adamları ve profesörlerle görüşmüş, onları bu yönde ikna ve teşvik etmeye çalışmıştır. Görüştüğü isimlerden biri olan Eski Hariciye Nazırı Kont Okuma ile mülakatında; Japonların Şark milletlerinin medenileşmeye kabiliyeti olduğunu dünyaya karşı ispat ettiğini belirttikten sonra, kendisine Çin pazarına girmekte olan Japonların burada Avrupalılarla karşılaştığını, onların buradaki varlıklarının Japonya'nın menfaatlerine manen engel olup olmayacaklarını, coğrafi konum itibarıyla Japonların Çin ile birleşme ihtiyacı hissedip hissetmediğini, bu birleşmeden ne gibi menfaat temin edeceklerini ve birleşme ihtimalinin olup olmadığı konusundaki fikirlerini sormuştu. Kont Okuma da, Japonya'nın Çin ile birleşmesinin Japonya açısından hayat memmat meselesi olmakla birlikte gerçekleşmesinin de oldukça zor olduğunu belirtmişti. Bir okul sahibi de olan Kont Okuma burada 8 bin öğrenciye eğitim vermekteydi. Bu öğrenciler arasında bin

⁵¹¹Mümtazer Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2011, s. 179.

⁵¹²Dündar, a.g.e., s. 149-150.

kadar da Çinli vardı.⁵¹³ Abdürreşid İbrahim'in Kont Okuma ile tanışması, başka önde gelen Japon devlet adamlarıyla yakınlaşmasını da sağlamıştır.⁵¹⁴

Abdürreşid İbrahim'in Çin meselesi ile ilgili görüşme yaptığı başka bir isim de Profesör Tomitço'dur. Kendisiyle yaptığı bu görüşmede, Japonya'nın hayatının Şarkın hayatı olduğunu, Japonya'nın geleceği için tek çare buna tedbir aramak ve kendilerini savunmak olduğunu belirterek, Japonların Çin ile birleşmesiyle bunun gerçekleşebileceğini Profesör Tomitço'ya anlatmaya çalışmaktaydı. Ancak Profesör Tomitço Japonya'nın Çin ile birleşmesini oldukça zor görmekteydi. Kendisi misyonerlerin araya girmesiyle Çinlileri Japonlardan nefret ettirdiklerini, Çin'in Japonya ile değil kendi kendisiyle bile birleşmeyeceğini ifade etmişti. Zira Avrupalılar onları bir birine düşürüp, Moğolistan, Tibet, Mançurya, Güney Çin diye haritalar bile yapmışlardı. Buna karşılık olarak Abdürreşid İbrahim, siyaset dünyasında dinin oldukça önemli bir yeri olduğunu, özellikle Çin'de din meselesinin mühim olduğunu, Çin'in üçte birinin Müslümanlardan oluştuğunu belirterek, Japonya'nın Çin Müslümanlarıyla temasa geçmesini ve Japon siyaset adamlarının bu konuya ağırlık vermelerini önermiştir.⁵¹⁵ Bu fikrin Çin Türkistan'ındaki en büyük destekçisi olarak Balta Töre'yi görmekteydi. Balta Töre de "ruhuma o kadar tesir etti ki, değil kendim, belki evlatlarımın dahi vazifeleri iştirak etmekten ibaret olacaktır." diyerek bu vazifeye bağlılığını bildirmişti.⁵¹⁶

Profesör Hattora ile yaptığı görüşmede de Çin ile Japonya'nın birleşip birleşmeyeceğini kendisine sormuştur. Profesör Hattora, bu meselenin biraz uzakça görüldüğünü belirtmekle birlikte, Çinlilerin bu birleşmeyi hiç istemediğini ifade etmişti. Abdürreşid İbrahim, Profesör Hattora'dan Japonya'da on bin Çinli öğrenci bulunduğunu öğrenince, bu öğrencilerin birleşme için iyi bir vesile olacağını dile getirmişti. Geleceğin aydını olarak görülen öğrencilerin bu bağlılık esası üzerine yetiştirilmesi, halka da rehber olabileceğini belirtmişti. Toplantının yapıldığı mecliste bulunan bir kişinin Japonların başka milletleri etkileme gücü hakkında ki "Bizim Japonlarda mil-i ecnebiyeye ruh verebilmek istidadı yoktur, zannederim. Hakikaten bugün mekteplerimizde on bin Çinli

⁵¹³Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 203-205.

⁵¹⁴Kamatsu, a.g.m., s. 86.

⁵¹⁵Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 305-307.

⁵¹⁶Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 368.

talebe bulunur. Biz bunlara Japon ruhu verebilse idik, doğrusu bundan daha büyük bir kuvvet tasvir olunamazdı.” düşüncesi de dikkate değerdir.⁵¹⁷

Abdürreşid İbrahim, Japonlarla Çin Müslümanları arasında sağlanacak bir yakınlaşmanın, Japonya'nın Çin pazarına sızmasını mümkün kılacağını ve bunun Japonya'ya yüklü miktarda bir kazanç getireceğini⁵¹⁸ şu sözleri ile ifade etmekteydi:

Japonların emtia ticaretleri için yegane Pazar, Çin pazardır. Mançurya ve Moğolistan, kadar Japon emtiası sevk olunabiliyor, fakat Çinliler ile Japonlar beyninde tabi bir münaferet var, şu sebepten Çin dâhilinde umumiyetle Japonların barınabilmeleri hayli müşkülata maruz bulunur. Japonlar her ne kadar çalışmalar ve çalışmaktalar ise de, bu müşkülata izalesi çaresini bulamıyorlar. Çin dâhilinde bulunan Hristiyan misyonerleri de Çinlileri Japonlardan nefrete uğraşıyorlar. Şu halde Hristiyan misyonerleri ile Japonlar meyamında da tab'an bimünaferet husule geliyor. Bu yüzden Çin dâhilinde barınmak için Çin Müslümanları ile samimi bir temasta bulunmaktan başka çare yoktur, yegane yol budur. O mecburiyet-ı iktisadiye Japonları tab'an İslamiyet'e temayül ettirecektir. Japonlar İslamiyet'e rağbet ettikleri gibi, Çin dâhilinde selase-i memleketi bila muharebe fethetmiş gibi muzafferat-ı iktisadiye ve siyasiye olacağı mukarrerdir. Eğer bizim ulemamız Japonlara bu kapıdan yol gösterebilirlerse, hiç şüphe yoktur ki, Japonlarda İslamiyet için istidat tam vardır. Yok biz giderde, Japonları cennete davet edecek olursak, emin olmalıyız, hiçbir ferdi bile ikna etmek mümkün olmayacaktır.⁵¹⁹

İttihad-ı Şark fikrini Japonya'da da takip eden isimler de vardır. Bunlardan biri parlamento azası ve Moğolistan mütehassısı olan Sasaki'dir. Japonya'nın geleceğini Şark'ın ittihadında gören Sasaki şunları söylemekteydi: “Japonların hissiyatı Şarkın ittihatındadır. Japonlar ne kadar terakki ederlerse etsinler, Şark ittihadına hidmed etmedikçe bekalarını temin edemezler.”⁵²⁰ Sasaki, Abdürreşid İbrahim ile yaptığı bir mülakatında kendisine Şarkın ittihadı meselesinde İslamiyet'in ne gibi bir rolü olabileceğini sormuştu. Kendisi de cevap olarak İslamiyet'in ister Batı'da ister Doğu'da yapacağı etkinin birlik olacağını ve İslam'ı İslam'ın vazifesinin tevhid olduğunu söylemişti.⁵²¹

Abdürreşid İbrahim, Nakona ve isimlerini bilmediği, fakat oldukça iyi Rusça konuşan 2 subayla birlikte Şarkın birleşmesi hususunda gizli bir oda da 7 saat süren bir toplantı yapmıştır. Toplantının sonucunda 41 maddeden oluşan bir program hazırlamışlardı.⁵²² Abdürreşid İbrahim, Japonlara komşu olan Çin'in ve Hindistan'ın üçte birinin, Cava, Malaya adalarının tamamının Müslüman olduğunu belirtmiş ve eğer

⁵¹⁷Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 319.

⁵¹⁸Esenbel, a.g.e., s. 390.

⁵¹⁹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 326-327.

⁵²⁰Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 217.

⁵²¹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 390.

⁵²²Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 371.

Japonya’da İslam dini adına bir oluşum meydana gelirse meselenin fiiliyata dönüşeceğini belirtmişti.⁵²³ Ancak Nakona Çin meselesinde Abdürreşid İbrahim’in fikrine katılmamakla birlikte, İslamiyet’i öğrenmeleri durumunda kendisinin ve arkadaşlarının İslam’ı kabul edeceklerini belirtmişti.⁵²⁴

Abdürreşid İbrahim, Japonlara İslam dinini anlatırken genel olarak tevhid ve peygamberlik üzerinde durmuş ve İslam’ı en basit şekliyle anlatmaya çalışmıştır. Tokyo’da hapishaneyi ziyaret ettiği sırada karşılaştığı Papaz Kiyusun ile yaptığı görüşmede kendisine İslam’ı; esasını tevhid ve nübüvvetin oluşturduğu sade bir din olarak anlaymaktaydı. Ayrıca İslam dininde gizli kapaklı hiçbir şeyin olmadığını, dinin yüklediği emir ve sorumluların dört olduğunu kendisine belirtmişti.⁵²⁵ Ayrıca mezhep konusuna da değinen Abdürreşid İbrahim mezhepler arasındaki itilafların kendileri açısından çok da önemli olmadığını belirterek, İslam’ın itikatta ikiye ayrıldığını ve bu ayrılığın sonradan oldukça küçük bir ihtilaftan çıktığını ifade etmişti.⁵²⁶

Abdürreşid İbrahim, Japonları “putperest olarak” görmüyordu. Bilakis, Japon erkek ve kadınları, şayet İslam dinini kabul ederlerse oldukça mükemmel Müslüman olabileceklerine inanmaktaydı.⁵²⁷ Abdürreşid İbrahim, Japonya’yı gezerken Japon toplumunun alışkanlıkları ile Müslümanların sahip olması gerektiği ilkeler arasında benzerlikler kurmuştur. Bu benzerlikleri şöyle dile getirmekteydi:

Ben birçok cihetten Japonların İslamiyet ile müşerref olmalarına kesb-i kanaat etmişim. Evvela Japonların adet ve ahlak ve usul-ı maişetleri tamamıyla adet-i İslamiye ahlak-ı hasene-i Muhammediyle münasip olup esası hiç fark olunamaz derecedir.⁵²⁸

Bu benzerlikler arasından temizlik, haya, sadakat, emniyet, cömertlik, şecaat gibi özellikler vardır.⁵²⁹

Fark ettiği diğer bir husus da, Hristiyanlığın misyonerlik faaliyetleridir. Onların bazı alanlardaki yaygın gayretleri, Japon ahlakını bozucu niteliktedir ve Japonlar için zararlıdır. Japonların hem bu zararlardan korunmada, hem de sahip oldukları yaratılış

⁵²³ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 372.

⁵²⁴ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 373.

⁵²⁵ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 254.

⁵²⁶ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 254.

⁵²⁷ Esenbel, a.g.e., s. 391.

⁵²⁸ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 470.

⁵²⁹ Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 290.

özelliklerini geliştirmede, tutmaları gereken en kısa yol İslamiyet'tir.⁵³⁰ Bu görüşünü şöyle dile getirmekteydi:

Japonların ahlak-ı milliyeleri yegane sermayeleridir. Umumiyetle Japonlar ahlak-ı milliyeleriyle iftihar ederler ve bunun muhafazası uğrunda her nevi fedakarlığı gözlerine aldırılmışlardır. Bir taraftan da Hıristiyanlık bunların ahlakını ifsada başlamıştır. Hıristiyanlığı kabul edenler ekseriyetle su-i ahlak ile mübtela olmuşlar ve olmaktadır. Sefahat tamim etdikçe, milletlerin muazene-i iktisadiyeleri sarsılacağını Japonlar mükemmel takdir etmişler, bütün kuvvetleriyle bunun önünü almak uğrunda her fedakarlığa göğüs vereceklerdir. Bunun içi yegane çare İslamiyet'i kabul etmektir. Dine rabıta olunmadıkça ahlak muhafaza olunamaz, bu tecrübe-i adide ile masduktur. Buda mezhebi ise bu vazifeyi ifa edemeyecektir, şu halde Japonlara en sağlam, en kestirme yol var ise o da İslamiyet yoludur.⁵³¹

Misyonerler Japonya'da İslam aleyhinde bir kamuoyu oluşturmak için de çalışmaktaydılar. Belirlendiği üzere Japonca *Muhammed* diye bir kitap yazmışlar ve bu kitaptan 5 milyon adet bastırıp köylere varıncaya kadar ücretsiz dağıtmışlardı. Kitaba Hz. Peygamberin resmi diye oldukça çirkin bir Arap resmi koyup, bir eline Kur'an'ı bir eline kılıcı yerleştirip, güya Kur'an'ı kılıçla yaymaya çalıştığını göstermek istemişlerdir. Abdürreşid İbrahim kitaptan haberdar olur olmaz hemen Nippori Köyü'nde yaşayan Ahmed Fazlı Bey'in yanına giderek kitabı kendisine göstermişti. Ahmed Fazlı Bey'in kitaptan haberdar olduğunu öğrenen Abdürreşid İbrahim, onun konuda susmasına oldukça sinirlenmişti. Abdürreşid İbrahim'in telkinleriyle Hz. Muhammed'i misyonerlerin iftiralardan kurtarmak için harekete geçmişlerdi. Ahmed Fazlı Bey İslam'ın hakikatlerini anlatan 3 İngilizce konferans düzenlemiştir. Konferansların temel teması, Hz. Muhammedin insanlığı küfür ve dalaletten kurtarmaktan başka amacı olmadığıdır.⁵³²

Misyonerlerin Japonya'daki İslam aleyhindeki çalışmaları Japonların önde gelen isimleri tarafından da dile getirilmekteydi. Üst düzey yetkililerden olan Sakuraki; İslam'ı bildikleri ve öğrendikleri takdirde kabul etmekte tereddüt etmeyeceklerini, ancak kendi dönemlerine kadar İslam'ı hep İslam düşmanlarından öğrendiklerinden dolayı bazı şüphelerinin olduğunu ifade etmekteydi.⁵³³

Japonya'nın önde gelen devlet adamları ve üst düzey subayları Müslümanlarla yakın temas kurma çabası içerisinde olmuştur. Amerikan istihbarat raporlarına göre, Japonya'nın Müslümanlara olan ilgisinin sebepleri arasında, bu dine inananların sayısının çokluğu, muazzam bir coğrafyada yaygın olması, farklı soy, dil ve kültürdeki insanları

⁵³⁰Lee-İlhan, a.g.e., s. 33.

⁵³¹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 470.

⁵³²Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 324-325.

⁵³³Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 345-346.

kardeşlik ve dayanışma duyguları içinde bir arada tutabilmesi, İslam'ın sadece bir din olmayıp, sosyal ve siyasi dünyevi konularla ilgili olarak amaç ve etkisi bulunması vardır.⁵³⁴

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da görüştüğü üst düzey devlet adamları ve yöneticiler İslamiyet lehine bir tavır takınmışlardır. İslamiyet'in tab'an Şark milletlerine münasip bir din olduğu ve böylelikle Japonlar arasında daha kolay yayılacağı kanaati yaygındır. Özellikle Prens İto'nun İslamiyet için söyledikleri bu açıdan oldukça önemlidir. Kendisi İslamiyet hakkında şu sözleri söylemişti:

Hristiyanlık vaktiyle geldiye de, bir muvaffakiyet gösteremedi. Misyonerlerin daima siyasi bir eftar takip etmelerindedir zannederim, pek çok paralar sarf ediyorlarsa da, muvaffakiyetleri o nispette değil, zaten Hristiyanlığı kabul edenler hep ayak takımlarıdır, kibar aileden pek nadir bulunur. İslamiyet ekseriyetle Şark milletleri içinde daha ziyade tevsi etmiş, şu sebepten hatıra geliyor ki, bizim Japonlar arasında daha suhuletle intişar eder.⁵³⁵

Bununla birlikte Prens İto, Kafkas Müslümanlarının Rus-Japon Harbinde gönüllü olarak savaşa gitmelerine oldukça şaşırıldığını da belirterek, Abdürreşid İbrahim'e bunun sebebinin ne olabileceğini sormuştur. Abdürreşid İbrahim'de bu soru karşısında mahcup bir tavırla: "Bu benim için pek ağır bir mesele idi. Her ne cevap verecek olsam, özürüm kabahatimden büyük olacak. Zaten o Rus-Japon muharebesinde Kafkas Müslümanlarından gönüllü gitmesi bütün dünya Müslümanları için bir yüz karalığı idi. Ne çare, olmuştu bir kere" diyerek konu hakkındaki üzüntüsünü dile getirmişti.⁵³⁶ Ayrıca Prens İto, İslamiyet'in Japonya'ya girmeyişine denizin mani olabileceğini düşünmekteydi.⁵³⁷ Kont Maçora'nın İslamiyet hakkında fikirleri de Prens İto'nun düşünceleri ile benzerlik gösterir:

Bilmem nedir bizim Japonya'da İslamiyet'e rağbet edenler bulunmamış, zannederim şimdide vakit geçmemiştir, İslam misyonerleri gelirse rağbet bulurdu, zira diyanet insanlar için büyük bir rabıttır. Diyanet-i İslam ise Şark milleti tabiatına daha muvaffıktır, bu vesile ile Şark milleti içinde büyük bir rabıta husule gelebilirdi.⁵³⁸

Tanaka isimli bir eğitimcinin de İslamiyet ile ilgili sözleri diğerleri ile benzerdir: "Japonlar Şark milletindedir, dini İslam'da Şark da fevkalade bir muvaffakiyet ile intişar

⁵³⁴Dündar, a.g.e., s. 145.

⁵³⁵Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 285.

⁵³⁶Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 249-248.

⁵³⁷Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 281.

⁵³⁸Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 314.

etmiştir, her ne kadar bizim Japonya'ya şimdiye kadar gelmemiş ise de ihtimal ki fimabad ahlak-ı milliyemizi muhafaza etmek için, din-i İslam bize rehber olabilir.”⁵³⁹

Abdürreşid İbrahim, Japonların Müslümanlara karşı bir muhabbeti olduğunu gözlemlemiştir. Rus-Japon savaşı sırasında Rusya'nın Pirme beldesinde bulunan birkaç Japon'dan birinin hastalanması üzerine, eğer ölürsem beni Müslüman mezarlığına defnedin dediğini belirtmekteydi. Yine Rus-Japon savaşında Japonya'ya esir düşen Rus askerleri içinde iki bin kadar Tatar Müslüman'ının bulunduğunu ve Japonların bunlara ayrıca hürmet ettiğini belirtmekteydi. Ayrıca kalmış olduğu misafirhane hizmetçisi olan 18 yaşlarındaki çocuğun elinde gazete ile yanına gelerek “İstanbul'da çok fena, asker karışıyor” derken bir sıkıntı, ızdırap içinde bulunduğunu ifade etmişti. Sultan Abdülhamid'in tahtan indirilip hapsolunduğu haberi duyulunca dostlarından iki tanesi kendisine “Bu Peygamber halifesi olan niçin bu kadar tahkir olunuyor? Bunun zulmü haddi aşmışsa, makamına hürmet etmek lazım” dediklerini belirtmekteydi.⁵⁴⁰

Müslümanlar da Japonlara karşı oldukça samimi duygular beslemekteydi. Rus-Japon muharebesi başlar başlamaz, bütün dünya Müslümanları Japonların muzaffer olmaları için dua etmişti. Tatarlar daha savaşın başlangıcında Port Arthur'a ilk hücumla müteakip Port Arthur ezgisiyle şiirler söylemiş, Müslümanlar dince mukaddes bildikleri Mekke-i Mükerrremede duaların en makbul olan yeri olan Arafat'ta Japonlar için dua etmişti.⁵⁴¹

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu süre içinde kendisine hemen her konuda yardımcı olan Takeyoshi Ohara'dır. Ohara, Japon ordusu ile yakın ilişkileri olan biri olup, Abdürreşid İbrahim'in fikirlerini orduda bulunan üst düzey subaylara ileten şahıstır. Zira kendisi Abdürreşid İbrahim'in Hristiyanlık aleyhinde birlik meydana getirmek üzere bir program hazırlayıp, iş birliği yapmak amacıyla geldiğini Tümgeneral Utsunomiya'ya iletmiştir.⁵⁴² Abdürreşid İbrahim de Ohara'nın Japonya'da bulunduğu sürece kendisine “siz merak etmeyiniz, her işiniz kolay olacak” dediğini belirtmekteydi.⁵⁴³

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da görüştüğü üst düzey devlet adamları, subaylar ve profesörlere İslam'ın birleştirici özelliğinden bahsederek onlar nezdinde İslam lehine bir

⁵³⁹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 344.

⁵⁴⁰Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 327-328.

⁵⁴¹Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 396-397.

⁵⁴²Komatsu, a.g.m., s. 91.

⁵⁴³Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 376.

kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Zira Abdürreşid İbrahim'in temel gayelerinen birisi de üst düzey devlet adamları ve bürokratları arasında İslam dini tanıtmak ve kabul görmesini sağlayarak kendi menfaatlerini de ileri sürmektir. Ayrıca İslam dinini anlatırken detaya girmemiş, İslam dinini yalın bir şekilde anlatmış ve mezhepler arasındaki farklılıkları yalnızca sonradan ortaya çıkmış cüzi birer itilaftan ibaret olduğunu belirterek diğer dinlerde olduğu gibi İslam dininde ayrıştırıcı unsurların olmadığını anlatmaya çalışarak Müslümler arasında bir birliğin olduğunu göstermeye çalışmıştır.

3.7.1. Japonya'da Cami İnşası

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da yürüttüğü en önemli faaliyetlerden birisi Tokyo'da bir cami inşası meselesidir. Abdürreşid İbrahim, Ohara ve Nakano'nun da bulunduğu bir sohbette, Ohara, Japonya'da bir mescit inşa etme niyetinde olduklarını ve kendilerinin bu konuda fikirlerini sormuşlardı. Abdürreşid İbrahim'de bu konuda çok fazla acele edilmemesini ve İslam dininin bu gibi önemli işlerde istişareyi tavsiye ettiğini belirtmişti. Ayrıca Müslümanlar için yeryüzünün tamamının mescit olduğunu ve Müslüman nerede isterse orada ibadet edebileceğini ifade etmişti. Mescidin görevinin Müslümanları bir araya toplamak ve İslam şiarını ilan etmek olduğunu kendilerine söylemişti.⁵⁴⁴

Abdürreşid İbrahim mescit meselesini Japonya'da bulunan diğer Müslümanlarla istişare etmiştir. Bunlar Veli Efendi Türab Alizade, Abdulgafur Efendi, Kamerüddinzade Efendi'dir. Mescit konusunda yapılan bu ilk görüşmede şayet meclis inşa edilirse İslamiyet rağbet bulunup bulunulmayacağı ve mescit için gerekli olan paranın temin edilip edilemeyeceği tartışılmıştır. TürabAlizade; para için şimdilik bir şey söyleminin erken olacağını, cami inşa edildiğinde rağbet edenlerin bulunacağını, ancak Tokyo'da inşa edilecek caminin İslam'ın şanına yakışır bir eser olması gerektiğini belirtmişti. Kamerüddünzade Efendi; para meselesinin önemli bir problem olduğunu söylemişti. Abdulgafur Efendi; paranın bulunabileceğini belirtmişti. Abdürreşid İbrahim yapılan bu toplantı da cami yapımı meselesine Hilafet makamından ve Meşihat dairesinden izin alarak başlanması gerektiğini dile getirmişti.⁵⁴⁵

⁵⁴⁴Abdürreřid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 379-380.

⁵⁴⁵Abdürreřid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 391-394.

Abdürreşid İbrahim, Japonya’da bulunan bu Müslümanlarla yaptığı görüşmenin ardından Ohara’yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Ohara kendisini, Japonya’nın önde gelen zenginlerinden Toyama San, millet meclisi üyelerinden Kavano, eski iç işleri bakanı İnokey ile tanıştırmıştı. Abdürreşid İbrahim burada yapılan toplantıda Japonlara cami inşası için öncelikli olarak işin resmi tarafı olan İstanbul’da bulunan Meşihat dairesinden izin alınması gerektiğini bildirmişti. Çünkü camide görevli olarak bulunacak din adamlarının ve bazı dini vazifelerin ifası için tayin olunacak kişilerin belge ve fermanı olup, Meşihat makamına bağlı olması gerekmektedir.⁵⁴⁶ Abdürreşid İbrahim yapılan bu toplantıda bir cemiyet kurulması önerisinde de bulunmuştu. Ayrıca Hilafette bulunan yetkililerle mektuplaşıp gerekli işlemleri başlatmak için teşebbüste bulunacağını da belirtmişti. İnokey, mescit için bir yer bulunması mühim olsa bile, inşa edilmesinin oldukça kolay olacağını belirtmiştir⁵⁴⁷

Abdürreşid İbrahim’in temel amacı, Japonları gelecekte hilafet makamına bağlamaktır. Kendisi için birkaç Japon’un İslamiyet’i seçmesi çok önemli değildir. Asıl olan, Japonlara İslamiyet’ten büyük bir menfaat gösterdiği zaman kendi menfaatlerini de ileri sürmektir.

Yapılan bu görüşmenin ardından Ohara, Abdürreşid İbrahim’e, masraflarının kendileri tarafından karşılanmak üzere, Mekke-i Mükerrerme’yi ziyaret etmesini ve sonrasında da hilafet makamını ziyaret ederek gerekli izni aldıktan sonra tekrar Tokyo’ya dönmesi teklifinde bulunmuştu. Abdürreşid İbrahim, bunların olabilmesi için Türkiye devleti ile Japonya devleti arasında resmi ilişkilerin kurulması gerektiğini, zira devlet arasında sefaret mübadelesi bulunursa yapılacak işlerin sefirler vasıtasıyla çok daha kolay gerçekleşeceğini belirtmişti. Ancak Abdürreşid İbrahim bu teklifini bir diplomatlık vazifesi olarak söylemediğini ayrıca belirtmişti.⁵⁴⁸

Abdürreşid İbrahim, Tokyo’da bulunduğu dönemde ilişki kurduğu bir başka Müslüman kişi de Hint Müslümanlarından olan Mevlevi Barakatullah’tır. Barakatullah, 1910-1914 yılları arasında Tokyo Üniversitesi yabancı diller bölümünde Urdu Araştırmaları Kurucu başkanlığı yapmış, 1910 yılından itibaren Ahmed Fazlı ile çıkarmaya başladığı *IslamicFraternity* dergisi ile İslam dünyası ve Hindistan’daki İngiliz politikalarını hedef

⁵⁴⁶Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 407-408.

⁵⁴⁷Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 409.

⁵⁴⁸Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 410.

alan yayınlar yapmıştır. Ancak bu derginin yayını 1912 yılında İngiliz hükümetinin Japon hükümetine baskısı ile durdurulmuştur. İngilizlere karşı Hindistan'ın bağımsızlık liderlerinden bir olan Barakatullah, 1916 yılında sürgündeyken ilk ulusal Hindistan hükümetine de başkanlık yapmıştır.⁵⁴⁹

Abdürreşid İbrahim daha sonra cami meselesi hakkında Nakona ile yaptığı görüşmede, Nakano cami için bir iki münasip arsanın tespit edildiğini, isterse arsaları görmeye gidebileceklerini belirtmişler de Abdürreşid İbrahim şimdilik buna yanaşmamıştır. Kendisi cami meselesini müzakere etmek üzere Japonya'da bulunan Hint Müslümanlarından Barakatullah Efendi ile Yokohama'ya gitmeye karar vermişti. Yokohama'ya giderken yolda Barakatullah Efendi bir plan hazırlamıştı. Yokohama'da Kakacivala Kamerüddinzade Tayyib Ali'nin evinde Hacı Veli Türab Alizade ve Abdülğafur Efendi Mülkcizade ile bir araya gelerek yolda hazırlanan program gereğince 5 konu üzerinde tartışmışlardır. Bu konular; Japonya'da daha meydanda Müslüman sayısı pek az iken bir mescit binasının lüzumu olup olmadığı, mescit yapılmasına karar verildiği takdirde İstanbul'a müracaat ederek izin alınmasının ehemmiyetinin ne derece olacağı, mescit için Japonlar tarafından arsa gösterildiği takdirde, yapılmasını doğrudan doğruya bizim üzerimize almamız daha münasip olup olmayacağı ve münasip görüldüğü takdirde yapabilmek yapamayacakları, mescit yapıldığı zaman okulun ilhaki meselesi ve bu işleri bilfiil meydana getirmek için teşebbüs edecek bir heyetin seçilmesi idi.⁵⁵⁰

Abdürreşid İbrahim bir taraftan cami meselesini Japon dostlarıyla ve oradaki Müslüman arkadaşlarıyla tartışırken, diğer taraftan Tokyo'da inşa edilecek caminin plan ve resimlerinin İstanbul'da bulunan mühendisler tarafından hazırlanıp Tokyo'ya gönderilmesinin oldukça memnuniyetle karşılanacağını İstanbul'a bildirmekteydi.⁵⁵¹

Bu 5 beş mesele esas alınarak yaklaşık olarak dört beş saat müzakere yapılmış, ancak konulardan 2 tanesi üzerinde karara varılabilmıştır. Geri kalan maddeleri 3 gün sonra tekrar bir araya gelerek müzakere etmek üzere toplantıya son vermişlerdir. 3 gün sonra tekrar Kakacivala Kamerüddinzade Tayyib Ali'nin evinde toplandılar. Yapılan bu toplantı sonucunda Japonlar tarafından yer gösterildiği takdirde hemen kabul edilerek sebeplerine teşebbüs edileceği yönünde karar alınmıştı. Bu beş meselenin ayrıntıları

⁵⁴⁹al-Samurai, a.g.e., s. 12.

⁵⁵⁰Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 429-430.

⁵⁵¹Abdürreşid İbrahim, "Japonya Mektupları 3: Beşarat-ı Uzma", **Sırat-ı Müstakim**, 2 (48), (23 Temmuz 1325), s. 345.

Mevlevi Barakatullah Efendi tarafından kaleme alınarak bir projeye dönüştürülmüştü. Nihai kararı vermek üzere de Ohara, Nakano ve arkadaşları ile bir toplantı yapılmasına karar verilmişti.⁵⁵²

Cami inşası için kendilerine iki yerde arsa gösterilmiştir. Bu arsalardan biri İmparator sarayının yakınlarında merkezi bir konumda olup küçük bir arazi iken, diğeri Vaseda Üniversitesi yakınlarında olup oldukça geniş bir araziydi. Yapılan müzakereler sonucunda saray yakınında olan arsa üzerinde karara varılmıştı.⁵⁵³

Mescit için alınan arazinin bir kısmında cemiyetin işlerini yürütmek için bir idarehane inşa edilmişti. Aynı zamanda merkezin bir tarafında da Türkçe eğitim yapan bir okul yapılmıştı. Burada Japon çocuklarına eğitim veriliyordu. Böylece burası hem dini eğitim hem de ibadethane yeri olarak kullanılmaya başlanmıştı.⁵⁵⁴

Cami için gerekli arsa ve paranın temin edilmesinden sonra Abdürreşid İbrahim, *Sırat-ı Müstakim* idaresine mektup yazarak bütün Müslümanların dikkatlerini bu yöne çekmesine yönelik yayınlarda bulunulmasına ve Japonya’da İslamiyet’i yaymak için bir cemiyetin kurulduğunun tüm Müslümanlara duyurulmasını istemişti.⁵⁵⁵ Cami inşası bittikten sonra İstanbul’dan dini ve fenni iyi bilmekle birlikte İngilizceye de vakıf olan imam ve müezzin istenmesi planlanmaktaydı. Ayrıca planlananlar arasında Japonca ve İngilizce yayın yapacak haftalık bir derginin de çıkarılması vardı.⁵⁵⁶

Abdürreşid İbrahim, Japonya’da Tokyo şehrinde bir cami inşası meselesinde oldukça diplomatik bir tavır takınmış ve bu meselenin halifenin izni olmaksızın gerçekleşmesinin oldukça zor olduğunu belirtmiştir. Kendisi bu işi doğrudan üzerine almak istememiş ve Osmanlı ile Japonya arasında kurulcak sefaretler ile işlerin daha hızlı yürüyeceğine inanmıştır. Abdürreşid İbrahim, Japonya’da bir caminin inşası kaçırılmaz bir fırsat olarak görmüş, cami vasıtasıyla Japonya’da İslam lehine olumlu bir kamuoyunun oluşacağını ve bu cami vasıtasıyla Japonya’nın Müslümanlar arasında da bir sempati oluşmasında etkili olabileceğini düşünmüştür.

⁵⁵²Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 439.

⁵⁵³Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya’da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 446.

⁵⁵⁴ Hasan Fehmi, “Mekatib: Japonya’dan: Seyyah-ı Şehir Abdürreşid Efendi Hazretlerine”, **Sırat-ı Müstakim**, 5 (130), (17 Şubat 1326), s. 430.

⁵⁵⁵Abdürreşid İbrahim, “Japonya’da Din-i İslam İntişara Başlıyor”, **Sırat-ı Müstakim**, 2 (50), (6 Ağustos 1325), s. 384.

⁵⁵⁶Abdürreşid İbrahim, “Japonya’da Din-i İslam İntişara Başlıyor”, s. 384.

3.7.2. Abdürreşid İbrahim ve Kara Ejderler

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu süre içinde *Kokuryukai* yada daha yaygın adıyla bilinen *Kara Ejderler* cemiyetiyle de yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Bu cemiyet 1901 yılında Uchida Ryohei⁵⁵⁷ tarafından kurulmuş olup, *Genyosha* ile ilintili bir yapılanmadır. Toyoma Mitsuru'nun⁵⁵⁸ manevi liderliğini yaptığı Kokuryukai Doğu ve Batı arasındaki uyum, cengâver ruhun tekrar canlanması, eğitim reformu ve denizası yayımlacılık fikirlerini temsil etmekteydi. Örgüt üyelerinin askeri ve bazı sivil iş adamları ile bağlantıları olup, Japon ordusu ile yakın ilişkiler içinde bulunuyordu. Ayrıca üyeleri istihbarat ajanı ve çevirmen olarak da çalışmaktaydı.⁵⁵⁹

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu dönemde, yani 1909'larda milliyetçi ve Pan-Asyacı görüşleri savunan dergiler arasında önde gelenlerden biri de şüphesiz *Japonya ve Japonlar* adlı dergidir. Yılda iki kez çıkan bu dergi, geç Mejidöneminde en çok okunan dergilerden olup, uluslararası ilişkiler ve iç siyasetle ilgili makaleler, Japon ve dünya edebiyatından seçkin eserler ve sanata kadar zengin içeriğiyle tanınıyordu. Abdürreşid İbrahim, Tokyo'da bulunduğu 1909 Mayıs ve Haziran aylarında onunla ilgili oldukça ayrıntılı iki yazı çıkmıştır. Bunlardan biri, milliyetçi bir grup tarafından kendisi için düzenlenmiş bir ziyafetle ilgili rapordur. Özellikle davet edenlerin isteği üzerine ipek kumaş üzerine yazdığı; “utlubual-‘ilmawalaw be-al-Sin w abi-gurbi al-Sin,” yani “İlmi arayın ta Çin'de olsa da, eğer Çin'de bulunmazsa onun yakınında arayın” mealindeki meşhur hadisten herkes hoşlanmıştı. Zira, Abdürreşid İbrahim'in ifadesine göre Çin'e yakın bir yerin Japonya olması gerekiyor ve buradan da Hazreti Peygamber'in Japonya'yı tanıdığı anlamı çıkıyordu.⁵⁶⁰

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da dostluk kurduğu en önemli şahsiyetlerden biri hiç şüphesiz Toyoma Mitsuru'dur. Abdürreşid İbrahim, Toyoma Mitsuru ve bazı ileri gelen Japonlarla birlikte Tokyo'da İslamiyet'i yaymak için bir cemiyet kurmaya karar

⁵⁵⁷Uchida Ryohei (1879-1937), Kokuryukai ya da daha bildik ismiyle Kara Ejderler örgütünün kurucusudur. Uchida, Genyosha (Büyük Okyanus Topluluğu) tarafından eğitilmiş, patlayıcılar konusunda uzmandır. Japon Pan-Asyacılığının önde gelen isimlerinden biri olup, Japon-Rus Savaşı öncesi Çarlık topraklarında dolaşarak bilgi toplamıştır. Frank Jacob, “Anti-Russian Secret Actions – The Kokuryukai and the Russo-Japanese War”, *Otras Modernites*, 11, 2014, s. 111-119.

⁵⁵⁸ Toyoma Mitsuru (1855-1944), Geç Meiji döneminin aşırı milliyetçi hareketinin perde arkasındaki yöneticisi ve savaş öncesi Japonya'nın milliyetçi ve militarist siyasetinin önde gelen gizli isimlerindedir. Esenbel, a.g.e., s. 394.

⁵⁵⁹Esenbel, a.g.e., s. 381.

⁵⁶⁰Komatsu, a.g.m., s. 87.

vermiştir. ⁵⁶¹ Ancak cemiyetin amacının İslamiyet'in yayılması olduğu söylenirse, istenmeyen pek çok hücumlara maruz kalılabileceğinden hiç değilse kısa bir süre için de olsa, bu durumun saklanması uygun görülmüştür. Bu yüzden cemiyetin adına *Asya Kuvve-i Müdafası (Asya Savunma Gücü)* manasını ifade eden *Asya Gı Kay* adı uygun görülmüştü. ⁵⁶²

Cemiyet “Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz” hadisinin anlamını esas esas almaktaydı. Cemiyetin devamını sağlamak için de, cemiyete katılanların “Ahdi yerini getirin. Doğrusu verilen ahidde ulviyet vardır. (İsra Suresi/34)” mealindeki ayeti harfiyen vicdanlarına rehber etmesi şart olunmuştu. Böylece 18 Cemaziyelevvel 1327/7 Haziran 1909 tarihinde Asya Gı Kay Cemiyeti kurulmuştu. ⁵⁶³ Cemiyetin başkanlığına Oharo getirilmişti. Ohara Japonya'da ilk ihtida eden Japon olup, Ebu Bekir adını almıştı. Ohara Ebu Bekir ismi ile birlikte Peygamberin ismi olan Muhammed ismini de almak istemişti. Ancak Abdürreşid İbrahim, kendisine şayet Japonca ismi kötü bir anlam ifade etmiyorsa isim değişikliğine gerek olmadığını belirtmişti. ⁵⁶⁴ Cemiyet'in kurucuları; Auyagi Kaçatoşi, İyamada Kinozoka, İtokai Takeşi, Konohironaka, Nakano Çonataro, Ohara Takeiyoşi, Toyama Miçoro'dur. ⁵⁶⁵ Cemiyetin adresi; Akasaka Umani Machi 3 numara 10 Tokyo'dur. ⁵⁶⁶

Cemiyetin kuruluş amacı şöyle açıklanmaktaydı:

Lakin, zamanımızda, Asyalılar birbirlerine emniyet edemiyor veya muvakkat bir asayiş için yahut tükenmek bilmeyen hırslarından dolayı bir aileye mümasil olan cemiyetler olan cemiyetler için de birbirlerini öldürüyorlar. Ve binnetice istilacı garplıların şarka yürümelerine meydan açıyorlar. Bu meseleyi nazar-ı itibara almazlarsa Asya'nın istikbalinden korkmalıdırlar. Hakikaten Asyalılar tab'an ahlak-ı hissineye adet-ı müstahseneye ve fikir ve tenkiye ve ıslahına sarf-ı gayret etmelidirler. Bu keyfiyete kani olduğumuzdandır ki Asya Gı Kay cemiyetini tesis ettik. ⁵⁶⁷

19 Cemaziyelevvel/8 Haziran Pazartesi günü Tokyo'da Taova Dobonkay Cemiyeti idarehanesinde Mevlevi Bereketullah Sahib, Hacı Veli Türab Alizade, Abdülgafur Mülkcizade Tib Ali, Kakacivala ve Ohora bir araya geldi. Burada Oharo, Abdürreşid İbrahim'e adı geçen bu kişilerin huzurunda mescit için tedarik edilen arsanın senedini

⁵⁶¹Dündar, a.g.e., s. 167.

⁵⁶²Abdürreşid İbrahim, “Japonya'da Din-i İslam İntişara Başlıyor”, I, s. 443.

⁵⁶³Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 443.

⁵⁶⁴Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 375.

⁵⁶⁵“Matbuat: Asya Gikay Cemiyeti'nin Maksadı Teessüsü”, **Sırat-ı Müstakim**, 6 (144), (26 Mayıs 1327), s. 222.

⁵⁶⁶Fehmi, a.g.m., s. 430.

⁵⁶⁷“Matbuat Asya Gikay Cemiyeti'nin Maksad-ı Teessüsü”, s. 222.

vermişti. Kendisi de sürekli burada bulunacağından ve ticaretle uğraştığından veznedar olarak seçilen Türeb Alizade Veli Muhammed Efendi'ye senedi teslim etmişti.⁵⁶⁸

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bir cami inşası meselesi ile uğraşması, bazı şairlerden tarafından eleştirilmiştir. Abdürreşid İbrahim'i eleştiren isimlerden biri de Tatar Şair Abdullah Tukay'dır. Abdullah Tukay, kaleme almış olduğu bir şiirinde: "Ala karga, ala kuzgun arsızlıkla karın doyurur / "Hindi" medrese yaptıranca, Reşit de Tokyo'da cami yaptırır." diyerek Abdürreşid İbrahim'i eleştirmekteydi.⁵⁶⁹

Cami senedinin teslimi için yapılan bu törende aynı zamanda katılımcılar Pan-Asyacı İslami davaya bağlılıklarını taahhüt eden uzun bir yemin metnini de imzalamıştır. Bu yemin metnini hazırlayanlar ya Japon milliyetçiliği ve emperyalizminde aktif olan Kokuryukai üyeleriydiler ya da Kokuryukai ile çok yakın bağlantıları olan kişilerdi. Bunlar Ohara Bukeiji, Kokuryukai cemiyetinin manevi lideri Toyama Mitsuru ve Nakano Tsunetaro ve Nakayama Yasuzo gibi Kokuryukai'nin eylemcilerdi. Bu yemin metnini imzalayan 3 Müslümandan biri de 1912'de Çin Müslümanları Müşterek Terakki Cemiyeti'ni kuran Wang-Hao-Jan'dı.⁵⁷⁰ Başka bir kaynakta ise Toyama Mitsuru, Uchida Ryohei, İnukai Ki, Nakano Tsunetaro, Yüzbaşı Aoyanagi Katsutoshi, Yarbay Oharo Bukeiji, Yamada Kinosuke, Kono Hironaka, Nakayama Yasuzo'nun isimleri geçmektedir.⁵⁷¹

Japonya'daki bu yemin metninin dramatik bir öyküsü de vardır. 1930'lu yıllarda *Tokyo Asahi* gazetesinde yayınlanan bir makaleye göre; Kokuryukai üyeleri Mançurya'nın Antung bölgesindeki Zhon Jiang dağında bir tapınak inşa edilmesine yardımcı olurlar ve buraya 1909 yemin metninin bırakılır. Burada bahsedilen versiyon, Abdürreşid İbrahim'in hatıyla yazılmış Kuran-ı Kerim'den "Ey insanlık birleşin" ifadesiyle başlar. Nakano Tsunetaro Klasik Japonca olarak şu cümleyi yazar: "Eğer kalplerimizde en ufak bir hıyanet zerresi olursa göğün ve yerin tüm tanrıları bizi cezalandırsın." Abdürreşid İbrahim Kuran-ı Kerim'den başka bir alıntı daha yapar: "Allah'ın huzurunda hiç andımızdan hiç

⁵⁶⁸ Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet*, I, s. 444.

⁵⁶⁹ Ali Merthan Dündar, "Abdullah Tukay'ın Şiirlerinde Japonya", **Doğumun 125. Yılında Abdullah Tukay (18 Kasım 2011, İstanbul)**, İstanbul: IRCICA, 2014, s. 32.

⁵⁷⁰ Esenbel, a.g.e., s. 393-395.

⁵⁷¹ Esenbel, "İslam Dünyasında Japonya İmgesi: Abdürreşid İbrahim ve Geç Meiji Dönemi Japonları", s. 25.

şaşmayacağıımıza yemin ederiz.” Metin ayrıca Arap ve Japonyazılarının bir araya gelmesi ile ortaya çıkan estetik açısından da kıymete değerdir.⁵⁷²

Cemiyet’in yayın organı olarak *Daito/Maşrâk-ı Azam* isminde bir dergi Tokyo’da yayınlanmaya başlamıştır. Derginin ilk nüshası *Sırat-ı Müstakim* dergisine gönderilmiştir. *Sırat-ı Müstakim* dergisinin verdiği bilgiye göre, *Daito*’nun ilgili nüshası elli sekiz sayfadan oluşmaktadır. Sadece iki sayfası Fransızca olup diğer sayfaları Japoncadır. Cemiyetin talimat namesi ve nizamnâmesi ilk nüshada yayınlanmıştır. Talimatnamesi şöyledir:

- 1- Cemiyet Asya’da mevcut hükümetin ahval-i hazırasını muhafaza ve terakkîyatını temin için başlıca mesail-i atıyye ile iştilal edecektir: Ziraat, maarif, iktisat, coğrafya tesis-i müstamerat, münasebat-ı milliyye, politika ve mesail-i askeriyye.
- 2- Cemiyetin mütalaat-ı neticesi kendi mecmuasıyla neşredilecektir.
- 3- Cemiyet peyderpey Çin, Siyam, Hindistan, İran, Afganistan ve Türkiye’de ve Asya’nın nikat-ı mühimmesinde şubeler tesis edecektir.
- 4- Cemiyet, Asya kıtasındaki memalik-i muhtelifenin ahval-i hazırasını yakinen bilmek için izam edeceği azalar vasıtasıyla tahkikatta bulunacaktır.

Cemiyetin nizamnamesi ise 15 maddeden oluşmaktadır. Bu maddeler:

- 1- Cemiyet Asya Gi Kay tesmiye olunur.
- 2- Cemiyetin merkez-i idaresi teşekkül etmiştir ve an-karib Asya kıtasının nikat-ı mühimmesinde şubeler tesis edecektir.
- 3- Cemiyete aza kayd olunmak isteyen zevat cemiyet azalarından iki zatın tavsiyesi ile merkez-i idareye ve yahud şubelerden birine müracaat etmelidir.
- 4- Cemiyetin bir reisi vardır.
- 5- Cemiyetin bervech-i ati memurları vardır. Bir müdür, müşavirler, heyet-i idare, bunların müddet-i memuriyeti üç senedir. Aynı memur tekrar kabil-i intihabdır.
- 6- Müşavirler, heyet-i idarenin ictimanda verilen karar üzerine tayin olunurlar.
- 7- Cemiyet iktiza eden katib ve memurin-isaireyi tayin edecektir.

⁵⁷²Esenbel, a.g.e., s. 395-396.

- 8- Lüzumu halinde müşavirlerin içtima-ı heyet-i idarenin talebi üzerine vuku bulur.
- 9- Her ay cemiyetin mesaisi azalara tebliğ olunur.
- 10- Daha mükemmel ve vasi bir nizamname ile şubelerin hareketi hakkındaki nizamnameler bilahare tanzim edilecektir.
- 11- Üç nevi aza vardır.
 - a. Fahrî azalar. Aza olmaları cemiyetin bad-i şerefi olan meşhur zevat ile muteber familyalar mensubunu.
 - b. Daimi azalar. Yirmi senelik azalık bedelini tesviye edenler.
 - c. Adi azalar. Senevi beş yen peşinen verip aza kayd olunanlar.
- 12- Cemiyete verilen nukud şayan-ı itimad bir bankaya vaz edilecek ve varidat ve masarîf-ı mecmuada yazılacaktır.
- 13- Azalar cemiyetin defter-i mahsusuna kayd edilir. İta olunan azalık bedeli mukabiline makbuz verilmeyip mecmuada ilanla iktifa olunur.
- 14- Cemiyet kendi neşriyatını on birinci madde mucebince aza olan zevata tevzi eder.
- 15- Azaların cemiyete aid hareketi neticesinde görülecek lüzum üzerine mükafat ve mücazatlarına dair ayrıca bir nizamname tanzim edilecektir.⁵⁷³

Bazı üst düzey Japonların birdenbire Müslümanlığı seçerek üyesi oldukları bu cemiyet, Asya Müslümanlarının bağımsızlık hareketlerini yönlendirmek için faaliyet göstermeye başlamıştır. Abdürreşid İbrahim, Japonya'daki faaliyetleri ile Japon yöneticiler Rusya'daki Müslüman Türklere biraz daha yaklaşmış ve onları potansiyel bir müttefik olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca Abdürreşid İbrahim, Japonya ile siyasi ilişkiye giren ilk Türk liderdir.⁵⁷⁴

Japonya Müslümanların arasına girip, siyasi mesajlar verebilmek ve sempatican toplayabilmek için Müslümanların güvenin kazanmaya çalışmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için farklı yollar bulmuştur. Bunların ilk adımı, Hac için Mekke'ye giderek kendini Müslümanlara gösterip tanıtmak ve Japon halkını İslam'ı öğrenmek isteyen bir millet olarak göstermektir. Cemaatlere ve siyasi yapılarla ilişki kurabilmek için

⁵⁷³ "Japonya Ahvali: Japonya'da Daito Mecellesi ve Asya Gikay Cemiyeti'nin Beyannamesi", **Sırat-ı Müstakim**, 6 (133), (10 Mart 1327), s. 42-44.

⁵⁷⁴ Ali Merthan Dünder, "Japonya Türk-Tatar Diasporası", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 2004, s. 80.

önde gelen Müslüman etkili din adamları ve siyasetçilerle kişisel dostluklar kurmak ikinci adımdır. Başka bir yolda, Japon devlet görevlileri, siyasi ya da devlete yakınlığı ile tanınan toplumun elit tabakasından bazı isimlerin İslamiyet'e girmesidir.⁵⁷⁵

Müslümanlara ve İslam'a yönelik çalışmaları amaçlayan Japon teşkilatları, Japonya'nın Asyacı milli politikasına yarım için İslam dünyasının çeşitli hakları ve kültürü üzerine uzmanlaşmış Japonlar yetiştirmeyi hedeflemiştir.⁵⁷⁶ Bu bağlamda Asya Gi Kay cemiyeti ilk faaliyetlerinden biri olarak Abdürreşid İbrahim ile birlikte Hicaz'a cemiyetin üyelerinden birini göndermeyi planlamıştır.

Japonya'nın Rusya, Mançurya, Moğolistan ve Çin taraflarında tüm istihbarat işlerinden sorumlu Tümgenaral Taro Utsunomiya'nın hatıra defterinde, kendisinin üstünde olan Korgeneral Yasamusa Fukushima ile Abdürreşid İbrahim'in hac ilgili konuşmasını dinledikten sonra Japonya'dan ilk hacıyı kendisiyle yoldaş olarak gönderme teklifinde bulunmuştur.⁵⁷⁷ Bu kişi Abdürreşid İbrahim ile Japonya'dan birlikte ayrılacaktı. Ancak planlandığı gibi olmamış Abdürreşid İbrahim Japonya'dan yalnız ayrılmıştı.⁵⁷⁸ Abdürreşid İbrahim Japonya'dan ayrıldıktan sonra, Tokyo'da tanışmış olduğu ve Kara Ejderler üyesi olan Yamaoka Kotaro ile Bombay'da karşılaşmış ve önce Mekke ve ardından da İstanbul'a kadar ona eşlik etmiştir. Yamaoka, Müslüman olarak adını Ömer Yamaoka diye değiştirmişti. İlk Japon Hacı olan Ömer Yamaoka, Abdürreşid İbrahim tarafından milliyetçi ve Panislamcı çevrelere bir konuşmacı olarak tanıtılmıştı.⁵⁷⁹ Hac XIX. yüzyıl da İttihad-ı İslam'ın propagandası için merkez olarak seçilmiş ve bu açıdan önemli bir üst olarak kullanılmıştır.⁵⁸⁰ Yamaoka, İstanbul'lu dinleyicilerine Japonya'nın yeni Müslüman dünyaya yardım etme politikası ve Japon İslam Cemiyeti olarak tanıtılan Asya Gi Kay cemiyetinin önemi hakkında bir dizi konferans vermişti.⁵⁸¹ Ömer Yamaoka, Abdürreşid İbrahim tarafından, İstanbul'da verdiği konferanslarda "1909'da şeref-i İslam ile müşerref olmuş Japonya mütebaranından bir zattır, darülfünunda Çin muallimidir" diye takdim edilmiştir.⁵⁸²

⁵⁷⁵Dündar, a.g.e., s. 207.

⁵⁷⁶Esenbel, a.g.e., s. 319-320.

⁵⁷⁷Komatsu, a.g.m., s. 91.

⁵⁷⁸Abdürreşid İbrahim, Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet, I, s. 453.

⁵⁷⁹Esenbel, "Türk-Japon İlişkileri Tarihi", s. 157.

⁵⁸⁰Türküne, a.g.e., s. 231.

⁵⁸¹Esenbel, "Türk-Japon İlişkileri Tarihi", s. 157.

⁵⁸²Şahin, a.g.e., s. 234.

Ömer Yamaoka üyesi olduğu Asya Gı Kay cemiyetinin emriyle Müslümanların yaşayışlarını incelemek için görevlendirilmiştir. Bu maksatla Abdürreşid İbrahim ile Hicaz'da Müslümanlar arasında yaşayarak onların hayatlarına şahit olmuştur. Seyahatinin amacı Müslümanların yaşamlarını incelemek olmakla birlikte Japonya'ya döndükten sonra Japonya'da İslamiyet'in yayılmasına gayret etmektir. Abdürreşid İbrahim'in tavsiyesiyle hac esnasında birçok ileri gelen İslam uleması ile tanışma ve fikir alış-verişinde bulunma şansını da yakalamıştır.⁵⁸³

Ömer Yamaoka İstanbul'da verdiği konferanslarda, çok yakında İstanbul ve bütün İslam âlemine adamlar göndereceklerini belirtmekte olup, öncelikli olarak cemiyetin ihtiyacı olan Kuran'ın hakikatlerini anlatacak İngilizce bilen bir heyetin Tokyo'ya gönderilmesini istemekteydi.⁵⁸⁴

Ömer Yamaoka, 6 Nisan 1910 tarihinde İstanbul'dan ayrılmadan önce uğradığı *Sırat-ı Müstakim* idarehanesi ziyaretinde, Japonya'da İslamiyet'in yayılması için bütün gayretleriyle çalışacağını belirtmişti. Nitekim Japonya'ya döndükten sonra, hem Şeyhülislamlığa, hem de Türk gazetelerine gönderdiği mektuplarla, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesini ve Japonya'da İslamiyet'in yayılmasına destek verilmesini ısrarla tekrar etmiştir.⁵⁸⁵

Asya Gı Kay Cemiyeti'nin Japonya'da kurulması Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Cemiyetin İslamiyet'i Japonlar arasında yaymak amacıyla kurulduğu basında yer almış ve *Japon Cemiyet-i İslamiyyesi* şeklinde yayınlanmıştır. Hristiyanlığın Japonya'da çok çaba gösterilmesine rağmen etkili olmadığı, Japonlar İslam gibi bir dinin gerekli ve uygun olduğu, bu sebeple Japonya'ya bir ilmi heyetin gönderilmesi lüzumu yayınlanan makalede belirtilmiştir. Hatta bu iş için genç âlimlerden Hoca Şevket Efendi, Hoca Fatih Efendi gibileri de önerilmiştir. Ayrıca cemiyetin kurucularından olan Abdürreşid İbrahim Efendi'nin de bu heyetin refakatine tayin edilmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir.⁵⁸⁶

Abdürreşid İbrahim, Japonya'da bulunduğu süre zarfı içerisinde birçok üst düzey Japon ile ilişki kurmuş ve onlarla yaptığı görüşmelerde genel olarak İslam'a yönelik

⁵⁸³“Âlem-i İslam: Ahval-i Âlem-i İslam Hakkında Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi'nin Nutku”, **Sırat-ı Müstakim**, 4 (83), (24 Mart 1326), s. 88.

⁵⁸⁴“Japonyalı Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi”, **Sırat-ı Müstakim**, 4 (81), (11 Mart 1326), s. 56.

⁵⁸⁵Şahin, a.g.e., s. 233.

⁵⁸⁶Şahin, a.g.e., s. 232.

olumlu tavır takındıklarını görmüştür. Bununla birlikte Japonya'nın dış politikasında etkili bir güç olan Kara Ejderlerle kurmuş olduğu ilişkiler sayesinde İslam lehine faaliyet gösterecek bir cemiyetin kurulmasına da vesile olmuştur. Böylece Japonya'da İslam'ın yayılabilmesi önemli bir adım atılmıştır. Yine bu ilişkiler sayesinde Japon önde gelen devlet adamları ve aydınlarının Müslümanlara ve İslam'a olan ilgisi artmış ve Japonya'da İslam lehine bir kamuoyu oluşmaya başlamıştır.

Abdürreşid İbrahim, Japonya'da bulunduğu süre zarfı içerisinde Japonların din noktasındaki geleceğini, Japonların ahlak, adet, gelenek, görenek ve yaşayış biçimleri açısından İslamiyet'e oldukça yakın bulunduğunu, Japonların milli ahlaklarına oldukça düşkün bir millet olması hasebiyle onu korumak için her türlü fedakârlıkta bulunacaklarını, bu yüzden de İslamiyet onlar için bulunmaz bir reçete olacağını, bunların yanı sıra Japonya'nın Asya kıtasına yönelik siyasetlerinde Çin, Hindistan, Rusya ve Asya'nın diğer bölgelerinde bulunan Müslümanların kendi siyasetleri açısından da oldukça önemli olduğunu ve bu nokta da İslamiyet'in Japonya'da yayılabileceğini belirtmektedir.

Abdürreşid İbrahim Japonya'da bulunduğu süre zarfı içinde İslam'ın üst düzeyde kabul edilmesini sağlamak, İslam lehine Japonya'da bir kamuoyu oluşturmak ve Müslümanların Japonların için önemli bir müttefik olabileceğini anlatmaya çalışmış ve bu hedeflerine büyük oranda da ulaşmıştır. Zira Japonya'nın birçok önde gelen isimleri İslam'a ve Müslümanlara karşı sempati ile bakmaya başlamış, bunun neticesi olarak 20. yüzyılın ortalarına doğru İslam dinini parlamentoda alınan karar ile Japonya'daki resmi dinler arasında kabul edilmiştir. Diğer taraftan iki dünya savaşı arası dönemde Japonya'ya Müslümanları önemli bir müttefik bir olarak görmüş ve özellikle Abdürreşid İbrahim'in tarafından oluşturulan kamuoyu ile iki savaş arası dönemde Abdullah Tukay Japonya'nın Müslümanlar üzerinde nüfuz kurma çabasının bir sonucu olarak Japonlar tarafından desteklenmiştir. Ayrıca Japonlarla Türkler arasında ortak geçmişe vurgu yapılmış, bunun neticesi olarak Japon ders kitaplarında Türkler hakkındaki yanlış bilgiler düzeltilmiştir.

SONUÇ

23 Nisan 1857 yılında Rusya'nın Sibiryâ bölgesinde bulunan Tobolsk vilâyetinin Tara kasabasında doğan Abdürreşid İbrahim; aydın, fikir adamı, seyyah ve siyasi bir figür olarak, 20. yüzyılın ilk yarısında Türk ve İslâm dünyasında söz sahibi olmuş bir kişiliktir. Oldukça zor şartlar altında bir çocukluk geçirmiş, anne ve babasını kaybettikten sonra küçük kardeşi ile yapayalnız kalmıştı. Ancak karşılaştığı tüm zorlukları sabırla aşmış ve kendisine imkânlar yaratarak eğitimini tamamlamıştı. Siyasi ve entelektüel kişiliğinin oluşmasında en önemli etkeni Mekke ve Medine de eğitim gördüğü sırada dünyanın dört bir yanından kutsal toprakları ziyarete gelen Müslümanlarla tanışması oluşturmaktaydı. Zira burada bir taraftan Hac ibadetini yapmaya gelen Müslümanlarla fikir alış verişinde bulunurken diğer taraftan da dünya Müslümanlarının sorunlarını öğrenerek ve onlara çareler düşünmekteydi. Eğitimi tamamladıktan sonra doğu topraklara dönmüş, Rusya Müslümanlarının sorunlara çözüm bulmak için siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı. Rusya Müslümanlarının özerklik ve bağımsızlık hareketleri içerisinde yer almıştı.

Japonya'nın dışa açılması ile gerçekleştirdiği modernleşme hareketleri ile kısa sürede oldukça büyük bir başarı sağlaması, tüm dünyanın dikkatini Japonya'nın üzerine çekmişti. Dolayısıyla Japonların bu başarısı Müslümanlarında dikkatlerinden kaçmamıştır. Japonya'nın gerçekleştirdiği bu sıra dışı başarı yakından görmek isteyen ve onlarla iş birliği olanaklarını araştırmak isteyen şahıslardan birisi de Abdürreşid İbrahim'dir. Çıktığı uzun seyahatinde yaklaşık olarak 7 ay geçirdiği Japonya'da prensler, kontlar, nazırlar ve profesörlerle oldukça yakın ilişkiler kurmuştur. Görüşme yaptığı Prens İto Hirobumi'ye, Eski Hariciye Nazırı Kont Okuma'ya, Profesör Tomitço ve Profesör Hattora'ya, parlamento azası ve Moğolistan mütehassısı olan Sasaki'ye Asya kıtasında bulunan Müslüman nüfusun potansiyel gücünü anlatmaya çalışmış, onları Müslümanlarla iş birliği yapmaya teşvik etmiştir. Zira Japonların İslâm'ı kabul etmesiyle Asya kıtasında bulunan Müslümanlar doğal olarak müttefikleri olacağı gibi bu topraklar aynı zamanda Japon malları içinde iyi bir Pazar olacaktır.

Abdürreşid İbrahim Japonya'da bulunduğu süre zarfı içerisinde Japon toplumunu yakından inceleyerek İslâm'ın Japonya'da yayıp yayılamayacağını da anlamaya

çalışmıştır. Kendisi yaptığı gözlemler sonucu da Japonların ahlakları, adetleri ve yaşayış biçiminin tamamıyla İslam'a uygun bir şekilde olduğunu tespit etmiştir. Zira kendisine göre bir Japonyalı ile Sibiry Müslüman'ı arasında hiçbir fark yoktur. Bu görüş yalnızca Abdürreşid İbrahim'in Japonlara duygusal yaklaşımının bir tezahürü değildir. Çünkü kendisinden önce Rus-Japon savaşına gözlemci olarak katılan Miralay Pertev Bey de Abdürreşid İbrahim ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Ayrıca Japonların milli ahlaklarını muhafaza etmeye oldukça önem verdiklerini ve milli ahlakları ile iftihar ettiklerini belirtmekte olup, milli ahlaklarını Hristiyanlık ile koruyamayacaklarını, Hristiyanlığı kabul etmiş Japonların ahlsızlığa düştüğünü ve safahata alıştığını, ancak İslam'ı kabul ederlerse milli ahlaklarını muhafaza edebileceklerini düşünmektedir. Bununla birlikte İslam ulemasının biraz gayreti ile de Japonya'da İslamiyet'in hızlı bir şekilde yayılacağını belirtmektedir.

Abdürreşid İbrahim, Japonya'da aşırı milliyetçi ve pan-Asyacılık fikirlerini savunan *Kokuryukai* ya da daha yaygın adı ile *Kara Ejderler* örgütü ile de yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bu örgütün üyeleri ile samimi dostluklar kurmuş, onların yardımı ile Japonya'da İslam'ı yaymak amacıyla Asya Gi Kay isminde bir örgüt dahi kurmuşlardır. Bu örgüt temel olarak Japonya'nın İslam dünyasına yönelik olarak uygulayacağı politikaların hareket ve propaganda merkezi olarak hizmet etmesi düşünülmüştür. Cemiyet ilk iş olarak Yamaoka Katora isminde bir Japon'u Hicaz yollayarak, İslam dünyası hakkında fikir sahibi olmaya çalışmıştır. Ayrıca bu kişi Müslüman olarak Ömer ismini almış, İstanbul'da Asya Gi Kay cemiyetinin faaliyetleri hakkında konferanslar vermiştir.

Abdürreşid İbrahim, Japon modernleşmesinin iki önemli boyutuna önem göstermiştir. Bunlardan birincisi teknik kalkınma ve bunu başarmanın araçları, bu araçlar eğitim ve disiplinli çalışma olarak öne çıkıyor. İkincisi ise, modernleşirken ülkenin milli ahlakını, adetlerini, geleneklerini ve göreneklerini muhafaza etme çabasıdır. Japonya'da bulunduğu süre zarfı içerisinde Japon şehirlerini, köylerini gezmiş, birçok okul, cemiyet, hastane ve devlet kurumlarını dolaşarak Japon modernleşmesini yakından yerinde görmüştür. Özellikle hapishanelerin, bir fabrika gibi çalıştığını, hapishanede bulunan mahkûmlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin oldukça az olduğunu, Yokohama ve Tokyo şehirlerinin her tarafının renkli ışıklı reklam tabelaları ile dolup taşıdığını, Yokohama'da sabahları ücretsiz süt dağıtımını modernleşmenin önemli göstergeleri arasında görmüştür.

YARALANILAN KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

BOA, HR.SYS. 72/65

BOA, Y..PRK.ASK. 240/5

BOA, Y.A.HUS. 280/65

BOA. DH.MKT 1099/5

B. Süreli Yayınlar

“Alem-i İslam: Ahval-i Alem-i İslam Hakkında Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi'nin Nutku”, (24 Mart 1326), **Sırat-ı Müstakim**, 4 (83), s. 88-94.

Ersoy, Mehmet Akif (1 Temmuz 1326), “Gayet Mühim Bir Eser”, **Sırat-ı Müstakim**, 4 (97), s. 322-323.

Fehmi, Hasan (17 Şubat 1326), “Mekatip: Japonya'dan: Seyyah-ı Şehir Abdürreşid Efendi Hazretlerine”, **Sırat-ı Müstakim**, 5 (130), s. 430-431.

İbrahim, Abdürreşid (14 Mayıs 1325), “Japonya Mektupları: Japonya'da İslamiyet”, **Sırat-ı Müstakim**, 2 (28), s. 182-183.

_____ (23 Temmuz 1325), “Japonya Mektupları 3: Beşarat-ı Uzma”, **Sırat-ı Müstakim**, 2 (48), s. 344-345.

_____ (6 Ağustos 1325), “Japonya'da Din-i İslam İntişara Başlıyor”, **Sırat-ı Müstakim**, 2 (50), s. 383-384.

_____ (17 Mart 1326), “Konferans: Ahval-i Alem-i İslam Hakkında”, **Sırat-ı Müstakim**, 4 (82), s. 66-74.

_____ (3 Haziran 1326), “Âlem-i İslam: Altıncı Konferans: Şarkın İntibah ve İstikbali Hakkında”, **Sırat-ı Müstakim**, 4 (93), s. 266-268.

_____ (28 Teşrinievvel 1326), “Japonlar Adam Yetiştirmek İçin Nasıl Çalışıyor”, **Sırat-ı Müstakim**, 5 (114), s. 174.

_____ (20 Teşrievvel 1327), “Muharebe ve Sulh”, **Sırat-ı Müstakim**, 7 (165), s. 131-132.

_____ (1328), “Afrika’da Mücahidin İslamiyenin Ahvali ve Müslümanlığın İstikbaline Dair – I”, **Sebilürreşad**, 8 (184), s. 28-30.

_____ (1328), “Afrika’da Mücahidin İslamiyenin Ahvali ve Müslümanlığın İstikbaline Dair –II”, **Sebilürreşad**, 8 (184), s. 42-50.

_____ (17 Temmuz 1329), “Edirne Bizimdir”, **İslam Dünyası**, 11, s. 2-4.

“Japonya Ahvali: Japonya’da Daito Mecellesi ve Asya Gikay Cemiyeti’nin Beyannamesi” (10 Mart 1327), **Sırat-ı Müstakim**, 6 (133), s. 42-44.

“Japonyalı Hacı Ömer (Yamaoka) Efendi” (11 Mart 1326), **Sırat-ı Müstakim**, 4 (81), s. 53-56.

“Matbuat: Asya Gikay Cemiyeti’nin Maksadı Teessüsü” (26 Mayıs 1327), **Sırat-ı Müstakim**, 6 (144), s. 222.

Osman, Nuri (10 Teşrinisani 1327), “Seyyah-ı Şehir Abdürreşid İbrahim Efendi’ye: Alem-i İslam Nam Eser Münasebetiyle Açık Mektup”, **Sırat-ı Müstakim**, 7 (168), s. 185-186.

Remzi, Mehmed Murad (11 Teşrinisani 1326), “Asya Gi Gay Cemiyeti Riyaseti Tarafından Gönderilen Mektup Münasebetiyle: Arz-ı Mukaddesde Maarif”, **Tearüf-i Müslimin**, 1 (23), s. 325-327.

C. Araştırma Eserler

Ağaoglu, Samet (1998), **Babamın Arkadaşları**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ahmad, Feroz (2016), **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 10. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Alp, Alper (2012), “Rusya Müslümanları İttifakı İçerisinde Görüş Ayrılıkları ve Abdürreşid İbrahim”, Okan Haluk Akbay (Ed.), **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012** içinde, (171-181), Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları.
- Al-Samurrai, Salih Mahdi (1999), **The Massage of Islam in Japan – Its History & Development**, Tokyo: Islamic Centre of Japan Publications.
- Altun, Fahrettin (2005), **Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Yaklaşım**, İstanbul: Küre Yayınları.
- Anis, Bushra (1998), “The Emergence of Islam and the Status of Muslim Minority in Japan”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, 17 (2), s. 329-345.
- Arabacı, Caner (2012), “Abdürreşid İbrahim Türkiye Vatandaşlığı Serüveni ve Konya Hayatı”, Okan Haluk Akbay (Ed.), **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012** içinde, (183-276), Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Yayınları.
- Arat, Reşit Rahmeti (1997), “Matbuat (Kuzey Türkleri)”, **İA** içinde (383-389), 7, Eskişehir: MEB Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2016), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, 16. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aydın, Mustafa (2014), **Moderniteye Dışarıdan Bakmak**, 2. Baskı, İstanbul: Açılımkitap.
- Avcı, Yusuf (2013), **Osmanlı Modernleşmesi ve Japon İmgesi (1839-1908)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Benedict, Ruth (1965), **Krizantem ve Kılıç**, (Çev. Türkan Turgut), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Benningsen A., ve C.L. Quelquejay (1981), **Stepte Ezan Sesleri**, (Çev. Nezih Uzel), İstanbul: Kent Basımevi.

_____ (1981), **Sultan Galiyev ve Rusya Müslümanları**, İstanbul: Hürriyet Yayınları.

Beşikçi, Mehmet (2007), “1894-1895 Çin Japon Savaşı: Japon Emperyalizminin Yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu”, **Toplumsal Tarih**, 161, s. 61-64.

Bigi, Musa Carullah (1917), **Islahat Esasları**, Petrograd.

_____ (1975), **Uzun Günlerde Oruç**, (Sad. Yusuf Uralgiray), Ankara.

Büyükbaş, Hakkı (2013), “Japon Siyasal Sisteminin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (1868-2003)”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 28, s. 43-73.

Demirci, Kürşat (2000), “Bir Din Olarak Şintoizm’in Gelişim Süreci”, **Dinler Tarihi Araştırmaları II (Sempozyum: 20-21 Kasım 1998, Konya) içinde**, (319-325), Ankara: Dinler Tarihi Araştırmaları Derneği Yayınları.

_____ (2010), “Şintoizm”, **DİA içinde**, (177-179), 39, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Demirhan, Pertev (1329), **Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Esbab-ı Muzafferiyeti**, İstanbul: Kanaat Kütüphane ve Matbaası.

Demirhan, S. Pertev (2016), **Rus-Japon Harbinden Alınan Maddi ve Manevi Dersler ve Japonların Başarılarının Sebepleri**, (Haz. A. Merthan Dünder), Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.

Devlet, Nadir (1999), **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, 2. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1999), “I. Dünya Savaşı’ndan Osmanlılar Safında Çarpışan Tatar Taburu”, **Osmanlı içinde** (575-577), 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Dünder, Ali Merthan (2003), “Uzak Doğu’da İdil-Ural Türklerinin Yayın Faaliyetleri ve Tokyo Mahalle-i İslamiye Matbaası”, **Türkoloji Dergisi**, 16 (2), Ankara, 103-116.

_____ (2004), “Japonya Türk-Tatar Diasporası”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), s. 75-89.

_____ (2008), “Japonya’da Bir Başkurt Önder: Molla Muhammed Gabdullah Kurbangaliyef”, **Başkurtlar: Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler içinde** (132-162), (Haz. A. Melek Özyetkin, A. Merthan Dündar, İlyas Kamalov), İstanbul: Ötüken Yayınları.

_____ (2011), **Panislamizm’den Büyük Asyacığa**, 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.

_____ (2012), “Abdürreşid İbrahim ve Japonya”, Okan Haluk Akbay (Ed.), **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012 içinde**, (117-136), Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür Sanat Yayınları.

_____ (2012), “Pertev Demirhan ve Rus-Japon Harbinde Alınan Maddi ve Manevi Dersler Adlı Eser Üzerine”, Selçuk Esenbel ve Erdal Küçükyağın (Ed.), **Türkiye’de Japon Çalışmaları Konferansı I içinde** (299-317), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

_____ (2014), “Abdullah Tukay’ın Şiirlerinde Japonya”, **Doğumunun 125. Yılında Abdullah Tukay (18 Kasım 2011, İstanbul)**, İstanbul: IRCICA, s. 27-33.

_____ (2015), “Muhayyel Tarihe İtiraz: Ertuğrul Faciası, Yamada Torajiro ve Abdülhalim Nodo Shotora üzerine”, K. Ali Akkemik ve Sadık Ünay (Ed.), **Doğu Asya’nın Politik Ekonomisi içinde** (362-372), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Eberhard, Wolfram (1947), **Çin Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1957), **En Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Uzak Doğu Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları.

Edip, Eşref (1280/1960), **Mehmet Akif: Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharirinin Yazıları**, 2. Baskı, İstanbul: Sebilürreşad Neşriyat.

Eddy, Sherwood (1913), **The New Era In Japan**, New York.

Erdemir, Ali Volkan (2014), **Japonya’da Türk İmgesinin Oluşumu 1890-1914**, Ankara: Erek Ofset.

Erkin, Hüseyin Can (2001), “17. ve 18. Yüzyılda Japonya’da Türkiye Bilgisinin Oluşumu” **Tarih ve Toplum**, 37 (218), s. 88-98.

_____ (2002), “Japon Gezgini Ienaga Toyokichi’nin 1899-1900 Anıları”, **OTAM**, 13, s. 237-243.

Ersoy, Mehmed Akif (2009), **Safahat**, (Haz. Hüseyin Su ve Abdurrahim Karadeniz), 2. Baskı, İstanbul: Hece Yayınları.

Esenbel, Selçuk (1995), “İslam Dünyası’nda Japonya İmgesi: Abdürreşid İbrahim ve Geç Meiji Dönemi Japonları”, **Toplumsal Tarih**, 19, s. 18-28.

_____ (1999), “Osmanlı İmparatorluğu Hakkında XIX. Yüzyıl Japon Seyahatnameleri ve İstihbarat Raporları”, Güler Eren (Ed.), **Osmanlı içinde**, (215-221), 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

_____ (2001), “Alacakaranlık Diplomasisi: Japonların Osmanlı İmparatorluğu’na İlgisi”, **Tarih ve Toplum**, 37 (218), s. 68-82.

_____ (2002), “Türk Japon İlişkilerinin Tarihi”, Hasan Celal Güzel vd. (Ed.), **Türkler içinde**, (149-161), 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınlar.

_____ (2015), **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya’nın Türk Dünyası ve İslam Politikası**, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Fettahoğlu, Selahattin (2004), “Konfüçyüs ve Öğretisi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16, s. 305-324

Goergeon, François (1995), “Abdürreşid İbrahim’in Alem-i İslam’ına Göre 20. Yüzyılın Başı Uzakdoğusunda Osmanlı İmgesi”, **Toplumsal Tarih**, 19, s. 11-14.

_____ (1999), **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, (Çev. Alev Er), 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Güvenç, Bozkurt (2002), **Japon Kültürü (Nihon Bunka)**, 6 Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Hayit, Baymirza (1995), **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, Ankara: TTK Yayınları.
- Holcombe, Charles (2016), **Doğu Asya Tarihi Çin, Japonya, Kore Medeniyet Köklerinden 21. Yüzyıla Kadar**, (Çev. Muhammed Murtaza Özeren), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hunter, Janet E. (2002), **Modern Japonya'nın Doğuşu 1853'ten Günümüze**, (Çev. Müfit Günay), İstanbul: İmge Kitapevi.
- Işıltan, Fikret (1997), "Şeyh Şamil", **İA içinde**, 11, (467-474), Eskişehir: MEB Yayınları.
- İbrahim, Abdürreşid (t.y.), **Tercüme-i Halim Yaki Başıma Gelenler**, Petersburg.
- _____ (1328), **Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet**, I, İstanbul: Ahmed Saki Bey Matbaası.
- _____ (2012), **Yirmi Asrın Başlarında Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslamiyet**, (Haz. Mahmed Paksu), İstanbul: Nesil Yayınları.
- İzmir Ticaret Odası (2015), **Japonya Ülke Raporu**, İzmir.
- İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi (2012), **Japonya Ülke Raporu**, (Haz. Gülay Babadoğan Tarakçıoğlu), Ankara.
- Jacob, Frank (2014), "Anti-Russian Secret Actions – The Kokuryukai and the Russo – Japanese War", **Otras Modernites**, 11, s. 111-119.
- Jansen, Marius B. (2002), **The Making of Modern Japan**, Third Edition, London: Harvard University Press.
- Kara, İsmail (1994), **İslamcıların Siyasi Görüşleri**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karal, Enver Ziya (2007), **Osmanlı Tarihi**, 6. Baskı, VIII, Ankara: TTK Yayınları.
- Karasar, Niyazi (1972), "Eğitim ve Politik Gelişme", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, 5 (3), s. 63-69.
- Karpat, Kemal H. (2013), **İslam'ın Siyasallaşması**, 5. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kaya, Mahmut (2012), “Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları”, **Birey ve Toplum**, 2 (4), s. 111-132.
- Kazui, Tashiro (1982), “Foreing Relations During the Edo Period: Sakoku Reexamined”, **Journal of Japanese Studies**, 2, s. 283-306.
- Keleşılmaz, Vahdet (1998), “Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 21, s. 67-80.
- _____ (2000), “I. Dünya Savaşı’nda Esir Askerler Üzerinde Panislamizm Propagandası Teşebbüsü”, **Kebikeç**, 10, s. 31-37.
- Kokaze, Hidemas (2011), “The Political Space of Meiji 22 (1889): The Promulgations of the Constitution and the Birth of the Nation”, **Japan Review**, 23, s. 119-141.
- Komatsu, Hisao (2012), “Japonlar Açısından Alem-i İslam”, Okan Haluk Akbay (Ed.) **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012 içinde**, (81-95), Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür ve Sanat Yayınları.
- Kurat, Nimet (1996), “Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri”, **AÜDTCF Dergisi**, 24 (3-4), s. 95-194.
- _____ (1990), **Türkiye ve Rusya**, Ankara: Sevinç Matbaası.
- _____ (2010), **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, 5. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Kuşculuo, Ayhan (2009), **Japon-Rus Savaşı ve Türkler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Estitüsü.
- Küçükyağın, Erdal (2013), **Dönüm Noktalarıyla Japon Tarihi: Samuraylar Çağı**, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Lee, Hee Soo ve İbrahim İlhan (1989), **Osmanlı-Japon Münasebetleri ve Japonya’da İslamiyet**, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

- Lee, Hee Soo (1991), **İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması**, 2. Baskı, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- _____ (1999), "II. Abdülhamid ve Doğu Asya'daki Pan-İslamist Siyaseti", Güler Eren (Ed.), **Osmanlı içinde** (363-372), 2, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____ (2001), "Japonya (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)", **DİA içinde**, (570-571), 23, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Menger, Ahmet Veli (1971), "İmtiyazlı Buharalılar", **Kazan Dergisi**, 4, s. 3-6.
- Meyer, Mikhail (2012), "An Islamic Perspective in Russian Public Opinion: The Russian Tatar Thinker Abdurrashid Ibrahim (1857-1944)", **Oriental Archive**, 80, s. 259-272.
- Misawa, Nobuo (2011), **Türk-Japon Ticaret İlişkileri**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Mütercimler, Erol (2010), **Ertuğrul Faciası 21. Yüzyıla Doğru Türkiye-Japonya İlişkisi**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nicholas, Tom (2011), "The Origins of Japanese Technological Modernization", **Explorations in Economic History**, 48, s. 272-291.
- Nutku, Süleyman (1327), **Ertuğrul Fırkateyni Faciası**, İstanbul: Matbaa-i Bahriye.
- Okyar, Fethi (1980), **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Ozankaya, Özer (1965), "Japonya'nın Modernleşme Denemesi", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 20 (1), s. 293-309.
- Özbek, Nadir (1994), **Abdürreşid İbrahim (1857-1944): The Life and Thought of a Muslim Activist**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- _____ (1995), "Abdürreşid İbrahim İslamcı Bir Eylem Adamı", **Toplumsal Tarih**, 19, s. 7-12.

- _____ (1995), “Abdürreşid İbrahim’in İkinci Meşrutiyet Yılları: Tearüf-i Müslimin ve İslam Dünyası Dergileri”, **Toplumsal Tarih**, 20, s. 18-23.
- _____ (2002), “İkinci Meşrutiyet İstanbul’unda Tatar İslamcıları: Tearüf-i Müslimin Dergisi”, **Müteferrika**, 21, s. 45-67.
- _____ (2003), “From Asianism to Pan-Turkism: The Activities of Abdürreşid İbrahim In the Young Turk Era”, Selçuk Esenbel-Inaba Chihara (Ed.), **In The Rising Sun and The Turkish Crescent-New Perspectives on teh History of Japanese Turkish Relatins içinde**, (86-104), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Rorlich, A.A. (1986), **Volga Tatars A Profile in National Resillence**, Stanford: Hoover Institution Press.
- Said Paşa, (1328), **Said Paşa’nın Hatıratı**, I, İstanbul: Sabah Matbaası.
- Saygılı, Hasip (2012), **1905 Rus Devriminin Osmanlı İmparatorluğuna Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâpları Tarihi Enstitüsü.
- Songar, Nazmi (1994), “Trablusgarp Hatıraları”, (Haz. Ayhan Songar), **Tarih ve Medeniyet**, 1,2 ve 3.
- Şahin, F. Şayan (1996), “Ertuğrul Faciası Şehitlerinin Aileleri İçin Girit Vilayetinde Toplanan Yardım”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 105, s. 98-155.
- _____ (1998), “Ertuğrul Faciası Şehitlerinin Aileleri İçin Toplanan Yardım”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 112, s. 109-152.
- _____ (1998), “Ertuğrul Faciası ve Şehit Ailelerine Bağlanan Maaş”, **Tarih ve Toplum**, 176, s. 81-84.
- _____ (1999), “Rus-Japon Harbi (1904-1905)’in Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Tesirleri”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, s. 271-275.
- _____ (2001), **Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

_____ (2003), “Bazı Arşiv Belgelerinde ve Ahenk Gazetesi’nde Çin-Japon Savaşı (1894-1895)”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (2), s. 79-91.

_____ (2004), “Ertuğrul Fırkateyni’nin Japonya Yolculuğuna Dair Bir Belge”, **Tarih İncelemeleri Dergisi** 19 (1), s. 93-100.

Şakir, Ziya (2010), **Sultan Abdülhamid ve İmparator Mikado**, İstanbul: Akıl-Fikir Yayınları.

Tahir, Mahmud (1988), “Abdurrashid İbrahim 1857-1944”, **Central Asian Survey**, 7 (4), London, s. 135-140.

Taymas, Abdullah Battal (1966), **Kazan Türkleri**, 2. Baskı, Ankara: Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Temir, Ahmet (1997), **Yusuf Akçura**, 2. Baskı, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Tetik, Ahmet (2014), **Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkiye Dairesi) Tarihi 1914-1916**, I, 2. Baskı İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Togan, Z. Velidi (1981), **Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi: Batı ve Kuzey Türkistan**, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Kitapevi.

Türk Ansiklopedisi.

Türkoğlu, İsmail (1993), **Rusya Türklerinden Abdürreşid İbrahim (1857-1944)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

_____ (1995), “Abdürreşid İbrahim’in Bilinmeyen Yılları”, **Toplumsal Tarih**, 19, s. 13-17.

_____ (1995), “20. Yüzyılda Bir Türk Seyyahı Abdürreşid İbrahim”, **Toplumsal Tarih**, 20, s. 6-10.

_____ (1997), “Tarihin Unutulmuş Sahifeleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 110, s. 105-114.

- _____ (2012), “Rusya Türklerini Uyandıran Adam: Abdürreşid İbrahim (1857-1944)”, Okan Haluk Akbay (Ed.), **Uluslararası Abdürreşid İbrahim ve Türk-Japon İlişkileri Bilgi Şöleni 22-23 Mayıs 2012 içinde** (15-68), Konya: Konya Japon Kültür Merkezi Derneği Kültür ve Sanat Yayınları.
- Türköne, Mümtazer (2011), **Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Uçar, Ahmet (1995), “Japonların İslam Dünyasındaki Yayılmacı Siyaseti ve Abdürreşid İbrahim”, **Toplumsal Tarih**, 20, s. 15-17.
- Uzun, Mustafa (1998), “Abdürreşid İbrahim”, **DİA içinde**, (295-297), 1, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yamı, Vedat Şafak (2012), **Japonya’da Budizm**, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yitik, Ali İhsan (2014), **Doğu Dinleri**, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Zengin, Zülâl (2016), **Japon ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zenkovsky, Serge A. (1967), **Pan-Turkism and Islam in Russian**, Massachusetts: Harvard University Press.
- Wittner, David G. (2005), “The Mechanization of Japan’s Silk Industry and The Quest For Progress and Civilization 1870-1880”, Morris Low (Ed.), **Building A Modern Japan: Science, Technology and Medicine in the Meiji Era and Beyond içinde**, (135-159), New York: Palgrave Macmillian.

ÖZGEÇMİŞ

1988 yılında Trabzon'da doğan Onur Akan, ilköğretimini Cudibey İlköğretim Okulu'nda, ortaöğretimini ise Yunus Emre Lisesi'nde tamamlamıştır. 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden bölüm üçüncüsü olarak mezun olmuştur. Akan, 2012 yılında aynı üniversitede Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde Tezli Yüksek Lisans Programına başlamıştır. Akan, 2017 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde "Abdürreşid İbrahim'e Göre Japonya'da Modernizm ve İslam" adlı tezini tamamlamıştır.

Akan, bekâr olup, orta derecede İngilizce bilmektedir.